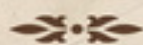

МИРОСЛАВ ДОЧИНЕЦЬ

Карби і скарби

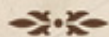

Посвіт карпатського світу

МИРОСЛАВ ДОЧИНЕЦЬ

Карби і скарби

Мирослав Дочинець

**Карби і скарби. Посвіт
карпатського світу**

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015

Жодну з частин цього видання не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі без письмового дозволу видавництва

Електронна версія зроблена за виданням:

У оформленні обкладинки використано ілюстрацію *Сергія Логінова*

Фото з архіву автора

Дизайнер обкладинки *Сергій Місяк*

Дочинець М.

Карби і скарби. Посвіт карпатського світу / Мирослав Дочинець. – Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. – 288 с.

ISBN 978-966-14-9260-7

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», видання українською мовою, 2015

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», художнє оформлення, 2015

Наш світ – Карпати – не гори. Це держава, ба’ більше – материк без границь простору і часу. Материзна, що породила слов’янство й підготувала Русь до хреста і Христа. Дідизна біблійних пастухів, які понесли у світи наше Слово, нашу правду, наш Дух. Колиска живої Природи, яка єдино владна творити нову природу суцього.

Дивний, заповіданий, зачарований світ під небесним куполом.

У говорі потоків, у зітханні смерек, у нуртах криниць і шовках полонинних, у дзвіночках отар і шептанні ватри живе голос волі й

радості. Під сивими драницями гражд, під шатрами вівчарських станів, під зелено-мідними банями каплиць захована правда старовіку.

Вітер свіжості віє звідси по Києвах і Європах – і несе новий посвіт, нову енергію, нові – забуті старі знання першовитоків, першовидження, першовідродження.

Верховинний усесвіт. Світ таїн і красот.

Тут панує чин Простору, чин Висоти. Звідси й характерність людська: «Усе, що виджу і скільки виджу, – моє». Нашого на цій землі стільки, скільки ми збагнемо. Скільки можемо понести і принести до останнього земного наділу під тинном вічності.

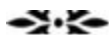
Карби – то знаки на скрижалях планиди роду-народу. Найдавніший, найкоштовніший скарб краю, країни, Ук-Раїни.

Карби на пам'ять і скарби на вічність.

Мирослав Дочинець

Камінь терпіння

Обертаюся назад і згадую свого діда. Найцінніше, що залишив він по собі, се – камінь.

Дідо з легінства служив у графського фоштера. За се йому нарізали дараб землі над селом, під самою хащею. Се місце й нині називають Сирітським Горбом. Тут гучав лише ожинник і дика папороть. І не було води. Навіть вівці не хотіли тут пастися.

Дідо сплів із верби кучу, обвалював її глиною і почав копати криницю під старою дичкою. Челядь сміялася, бо з-під залізного лома сахтіли іскри. А куснями глини можна було колоти горіхи. Але дідо копав і копав. Увечері клав голову на твердий поріг, щоб довго не спати. Лише на недільну службу відходив від криниці.

За три тижні яма була йому до борода. А на двох метрах уперся в тверду брилу. Місяць він обкопував той камінь, завеликий як добрий віз. Палив у ямі огонь і заливав водою, та камінь не коловся. Люди радили: лишися, хлопче, копай в іншому місці. Але дідо зтявся. Він обв'язував плиту мотузеччям, устеляв стіни дошками, тесав дубове коромисло. Усе село ходило позирати, та жоден газда не брався допомгти в такій дурній роботі. Тут водою ніколи й не пахло, тут спориші серед літа горіли на сонці. Але дідо найняв шість волів і таки витяг камінь на поверхню. Ледве доліз до хижки і заснув на порозі. Бо вже відвик спати на постелі.

Спав, казали, цілий день і цілу ніч, а коли на зорях пішов до каменя, то постолі в траві намокли. Яма була повна води, і вода текла долі берегом. Коли дідо глитнув з пригорщі, око закололо від студеної свіжости. І наче ситим став. Вівці мачалися в тому болоті – і вовна яскріла на сонці, як ризи. Потягся той потічок до села, коло дворів його перегачували, і жони полоскали в ньому сорочки й верети. Діда, ще дівка, стали честувати, як газду, і в церкві дали йому лавицю на крилосі. (Прийде час, і він змурує нову церкву.)

А камінь лишився лежати біля криниці. Грубий, сірий, з жовто-зеленими платами. За дощем у його щербинах збиралася вода – і птиці

пили й купалися. А сніг на ньому не держався ніколи. На нагрітій сонцем брилі можна було побачити ящірку чи й гада – і баба пужала нас, дітей, тим каменем. Та де ми боялися! А шкода. Переказували, що один дівчак з родини виліз на вершечок дички і впав. Чисто на той камінь. Покришився і в три дні помер. Челядь шептала, що треба недобрий камінь зрушити в яроч. Але дідо не дав. Зціпив зуби й не дав.

Камінь лежав біля дороги, що вела в хащу. І раз уночі вчинився гриміт і крик. Ми вибігли надвір. А то перевернувся циганський віз, повний краденого дерева. Наскочив у потемку колесом на камінь. Дідо вхопився за вили. Цигани наскоро відтяли віжки і втекли з кіньми, покинувши віз. Пригадую, як дідо по тому гладив здертий мох на камені. Як рубець на людському тілі гладив. Відтоді вночі він стелив собі на камені солому й сторожив дорогу в ліс. Графський гайник йому за се платив.

А коли жид прийшов до нього, щоб дав йому камінь для млина, вигнав його з двору. Хоч той теличку давав. Жид розсердився: «Не даєш, ачей, держиш собі на гріб?»

А по якомусь часі привезлися на бричці двоє панів. Казали, що з Будапешта. Ходили довкола плити, цоркали клепачиком, крутили

очима. Що то за камінь, що ніколи не буває студеним? Просили діда, щоб дав їм відколоти з нього дарабчик. Дідо сміявся: коліть, якщо вдасться. Довбали, мучилися півдня, а й скалки не відкололи. Тільки мох порушили. Та й повезлися, не відклонившись.

Коли в Першу світову набирали на фронт, хлопці втікали в хашу. Трьох піймали. Привели до нашого каменя й застрелили. Черева їм розпорили багнетами й запхали в них черевики. А діда верли на брилу й сікли дротяними цівками.

Доці змили кров, а люди на тому місці вимурували хрест.

За чехів камінь хотіли потягнути до Ужгорода – на пам'ятник. Але дідо вийшов з пушкою і стрілив у небо. Бирів махнув рукою: «Держи собі, держи – пам'ятник дурневі».

У Другу світову мадяри тут поклали кулемет, та коли почала стріляти артилерія, вони втекли. Лише масна пляма на плиті лишилася.

Коли руські заходили, сільська челядь вийшла до каменя їх стрічати. Дідо теж прибрався, ікону зняв зі стіни, срібну годинку прикапчав до уйоша. Зійшли з лісу солдати, обідрані, небриті, нетверезі. Один нараз до діда підступив: «Дед, тваю мать, ану давай

часікі!» Зірвав годинку, а діда друлив. Той упав і образ об камінь розбив. Се мені вже потім повідали.

Було, що й кіно тут знімали. Про партизанів. Фільмували, як з-поза нашого каменя бородатий чоловік метав гранату в німецьку машину. Після артистів лишилися порожні корчаги від вина і напис на камені «Смерть фашистам!». Наші довго здирали фарбу дротяними щітками. А діти з тичками бігали городами і кричали: «Ура! Вперьод, за родіну!»

У шістдесятих комсомольці хрест повалили. Я б не дав, але тоді я був на Колімі. А на камені поклали бетонного оленя й написали, що тут починаються угіддя лісництва. Лінувалися таблицю закопати. З часом діти обламали оленю роги, а відтак і самого скинули в яругу. Фарба злущилася, і камінь став як був.

Не то тепер село, що було сто літ тому. На Сирітському Горбі, довкола дідизни, простерлася ціла вулиця. З дідової криниці трубами провели воду в школу, у дитсадок, до сільської управи. А камінь лежить собі. Лежить, як сто років тому. Обмитий дощами й нагрітий сонцем.

Я люблю сюди приходити й сидіти на ньому, як любив дідо. Родова пам'ять кличе мене сюди. Бо з роду все починається – **родина, народ, родова мова і родова сила**. І ти, як краплина, повниш сю ріку далі. І не смієш порушити її чистоти й глибини. Тоді в минулому твоєму буде радість і в майбутньому матимеш надію.

Я часто думаю собі: що мого діда так приліпило до тієї брили? І що мене так прив'язує? І вікова пелена часу розсувається. І приходять розуміння.

Дідо міг не викопати криницю й не пустити тут свій корінь. Але він копав, і камінь йому не завадив. Камінь відкрив йому силу й терпіння. Дідо робив се не тому, що було легко. Він се робив тому, що було тяжко. Простий копилець, один як перст у світі, зрозумів: доки він може терпіти, доти він твердий і непорушний, як камінь. І коли пив з криниці воду, позирав на плиту. І очі його тепліли. А руки тверділи. Бо в тяжку годину він сам ставав тим каменем. Каменем терпіння. І ніякі громи й блискавки долі не могли зрушити його й розколоти.

Вербова кошарка

Я вибулькнув з матері в яму, де мочили коноплі. Був такий мізерний, що в дівки-матері до посліднього дня й черева не бачили. Зродила вона мене семимісячним, коли полоскала коноплі. Підняла читавенький снопик, щоб нести на сушку, – і тут шубнув з неї у воду я. І став, як пуголовок, перебирати ногами, сновигати між жабуринням. Мамка зо страху й подиву довго мене з калабані не витягувала. А сам я й не спішив на твердину, у воді мені було любо й безпечно.

Усі ми вийшли з води. З води живемо, водою хрестимося. Вода очищає наші душі й омиває кости, а відтак піднімається в небо парою, щоб упасти дощем, щоб спородити й напоїти інших. Кожний із нас – то жива крапельина води, що є земною і небесною водночас.

Вітця в мене не було. Моїм сонцем і моїм місяцем була мамка. Руки її пахли молоком, а коси – попелом з печі. Вони й барву таку мали. Ми були такі бідні, що, бувало, мамка зашивала міх своїм волоссям, бо в хижі не знайшлося ниток. Вона була служницею в пана Драга, а коли знайшовся я, звідти її погнали. Баба з ганьби теж хотіла її вигнати з дому, та дідо не дав. Мамка колисала мене у вербовій кошарці, прив'язаній до яблуні. Подерла на пеленки останню свою сорочку. А коли я зоп'явся на ноги, то з ярі до снігу ходив у куцях ногавичках, без сорочки й обувки. Так я і спав коло мамки на солможаку, набитому перетертою соломою. Увечері мамка клала мене на ладу й обмивала руки, лице, ноги. Тоді хрестила й приповідала: «Господи, дякуємо Тобі за ще один день, котрим Ти нас обдарував. За те, що укріпляв нас і оберігав від усього лихого. Прости нам вільні і невольні гріхи, якими за день зажурили Тебе зі слабости й нерозумности своєї. Лишаємося за Тобою, як за стіною, і кладемо у Твої руки свої душі. Хрест під себе стелимо, хрестом укриваємося, хрестом кланяємося і все зле від себе відганяємо. Прости нас, Господи, і благослови».

І цілувала мене в очи. В одне і друге. Коли мені часом кажуть, що мої очи на саме денце чужої душі заглядають, я сміюся: це від моєї мамки. Вона любила цілувати мене в очи.

Моя мамка навчила мене *подяки*. Розпочинати й звершувати днину подякою. Приймати радощі й прикрощі з подякою. Усе, що стається з нами, – благодать. Се милість Згори. Навіть випробування. Нам ніколи не посилається більше, ніж ми можемо знести. Що більший іспит, то більше від тебе *хочуть*. Знаходь у собі сили перейти поле смирення. І прийдеш до тихої води.

Широкоплечий, як двері; ввижалося, що хижа наша тримається на дідових раменах. Та так воно й було. Дідо кував коня лише на передні лаби, на чотири підкови не заходило грошей. «Коли вивчишся, будемо кувати й задні», – казав з вуркотливим смішком. Вони спрягалися з сином і так орали свої пісні кам'яні нивки.

Під хащею в діда були довбані кимаки з бджолами. Увечері ми ходили туди. Дідо брав бджіл у щіпку і клав собі на волосся, на бороду. А пак по одній легенько тулив і до мене: «Так вони твій запах запам'ятають і не будуть кусати. Се дуже розумні мухи».

Дідо ходив у вовняних гатях з широким пасом-чересом і мав довге темне волосся, у яке після їди витирив руки. Рипучі постולי взував лише до роботи, більше ходив босим, нерідко й у зимі перебігав так двором. Куди б не їздив, на возі мав корчажку свіжої води, яку за день і випивав.

«Вода чистить мозок, як скло, – любив приповідати. – Радо її пий і споживай те, що зросло на воді й на сонці, і будеш чистим і твердим, як скло».

Сам він не сідав за стіл, кедь там не лежав жумак зеленини. Баба се добре знала. Яка приправа, така потрава. Міг зрідка ввечері глитнути вина чи паленки на хроні чи на павутинні. Та не більше як на два персти в погарчику. Так, аби лише рот сполоснути. Коли хтось більше пив, дідо морщився: «І людям мерзко, і Богу. Не будеш пити – нич не втрапиш. Будеш много пити – утратиш усе».

Він на все позирив з легким смішком. Дідо був моїм першим учителем. («Глядай не долю, а волю».) Посилав мене до кадуба за квасною водою з глиняним пивняком, у якому цоркотіли камінці. На дорогу давав скибку кукурудзяної начанки. За мною ув'язувалися

ластівки. Я гадав, що вони лакомляться на хлібець, і жалівся дідові. А той сміявся: то вони за кониками й бриндаками летять. Ти йдеш, збиваєш траву – комашня фуркає в боки, а ластівки й раді кормові. А коли сам він ставав у ярню оранку, то першу грудку землі кидав ластівці – на гніздо.

Дідо навчив мене видіти довкола все живе й тішитися йому – дереву, бадиліні, птиці, звірині, землі, небові. Він ніколи не обіймав мене, але я бачив, як його огрубіла рука пестить мох на криничній цямрині чи виноградну лозу. Він не говорив мудрі слова, але мудрість його коренилася в добрих очах і уважному серці. І від сього йому, неписьменному, відкривалися знання, незнайденні й у розумних книгах. При його многотрудному житті се плекало його душу, давало їй обнову й успокоєність.

У тиху годину він сідав самотиною і споглядав світ природи. І сам зливався з тим світом. Завмирав, очі затувала волога паволока. Тоді я не впізнавав свого діда. З часом зрозумів: блажен, хто виховає в собі волю розуму і спокій душі. Се – щастя.

Між нами крутилася, як веретено, баба. Така ж суха і чорна. Її пташині вічка-поприни дірявили нас наскрізь. Баба вгадувала всі мої заміри, звідкись знала про всі мої денні гріхи. Сусідкам вона всі кишки попереїдала. Бабиного язика боявся навіть сільський піп. «Ся вповість – як прискіпить». Люди казали, що дідо виміняв бабу в шатрових циган на кобилу. Не знаю, чи то правда, але моя баба метала карти, зливала віск, судила по волосині, приймала в породіль дітей і спроваджувала мерців.

Мали бабу в селі за шептунку. Дрібних дітей вона купала в старій помийниці, щоб росли неврекливими. Для когось гасила водою грань і обмивала тіло. Слабим на дихалку розсипала жменями сіль під постіллю. Ялові жони, перед тим як прийти до баби, клали під себе на ніч коцку цукру. Баба потім зчитувала з неї болячки. А цукор часто віддавала мені. Дехто за лік приносив яйце, дехто мірку зерна чи шапку горіхів. Баба товкла ті горіхи, показуючи на зернята: «Здри, неборе: оріх подобає на чоловічеський мозок. Бо має він силу для мозку. І чоловічу силу. Добре з'їсти щоднини хоч еден-два орішки. Будеш кріпкий, як дерево».

Не знаю, яким хворобам баба зараювала, а яким ні, та коли мої ноги обсипали страшні бородавки, баба нараз повела мене до вуя Ферка.

Перше коріння в лісі баба копала на Симона, коли ниви вже прийняли зерно. Ті гіркі корінці належало заживати натщесерце. Вони мали «впокорювати серце». А ягоди від «смолавки» збиралися аж під зазимки. Лічницю свою баба обладила в глиняній шопі. Там день при дні щось варилося, колотилося, сушилося, товклося, розтиралось. Я підносив жердя з хащі і цубрив у відрі воду.

Ясно пригадую собі оті вечори. За дверима по-осінньому вільго, і цвіркуни сюрчать уже ліниво, ніби дрижать від холодної роси. А нам у шопі файно. І козі Анці, і мені, і бабі, що молиться в кутку, спершись на бочку із керинею. Я вартую огонь. З мідної цівки точиться вербовим прутиком слив'янка. На ній баба настоює свої ліки. Терпкий кісточковий дух перебиває навіть козячий запах. Вогняні язички миготять на стінах, як образи на церковних павісах. А може, се мені в очах миготить від сонливості і дурманного тепла.

Баба обриває молитву і підходить до горшка. Дерев'яною варішкою зачерпує паленки і врочисто підносить до губ. Смачно морщиться, очі її світліють.

«Огнем побита, – тихо каже. – Менше дрівець клади», – і вертається в свій закут домолюватися.

Хоч інші й не любили бабу, я до неї тягся. Мене зачаровували її сутемні ворожіння, веселили її замашні приповістки. Вони, як зернята, позападали мені в пам'ять: «Коби здоров'я, а гріхи будуть», «Многі ворони й коня вбалять», «Розумний пес на вітер не гавкає», «Чесному честь і під лавицею», «Кедь робиш махом – піде прахом», «Чоловік пахне вітром, а жона – димом», «Голого ремінь гріє», «Біда вимучить, біда й виучить», «Який корч, такий і прутик»...

Коляднички – Божі дячки

Ті сині, дзвінкі, як крижані бурульки, різдвяні вечори. Коли вони, малі звідарі в заячих вушанках ходили присілками колядувати. Сунули волохатою вервечкою, ступаючи одне одному в слід. Подекуди сніг був до пояса, а ще морозяною курявою віявся зі смерек, що двигали важкими плечима, як сонні коні. Свічечка в обтягнутій шкіряними клаптями звіді вела їх через кучугури й замети. Медовим блимканням теплила суворе холодне пустирище, бадьорила їхній хід. З палицями, аби відганяти собак, а може, і вовчугу, вони йшли з гори на гору, від хижі до хижі, натужно протоптуючи пішничок у снігах. Вони несли в захмарні гражди Віфлеємську звізду й простеньку пісню про дитятко, що народилося в яслині й звичайними пеленами повилося в Бога. Діставшись до засвіченого вікна, вирівнювали дух і різко гукали: «Гей, пане газдо, чи дасте веселити у сесь Святий вечір?» – «Веселіть, веселіть».

І, ударивши для закруту по ялиновому променю звіді, починали. Діти вівчарів, вони співали про себе:

Недалеко пастирі пасли стадо в долині,
До вертепу прибігають,
З Сином Божим прославляють Марію.

Потічки скляним дзвоном підспівували їм, а гори ковзкими схилами провадили ту пісню в зоряну високість, де «серед темної ночі дивне світло б'є в очі».

Ще приходять три царі, аж зо Сходу звідарі,
Для Ісуса ставлять щиро ладан, золото і миро Марії.

Колядка ще живе, ще б'ється птицею в стріху, а вони вже вивільняють із рукавиць закоцюблі рученята в очікуванні своїх дарів. Дають їм хто що може: жменю ліскових горіхів, сушені грушки, виліплону з сиру зозульку, коржик із меленими шкварками. Це не обтяжує їх торбин, летять під гору галасвіта, перевертом, троє

одною грудкою котяться. Не біда, що печиво й зозулі покришаться, зате горіхи й голови цілі. Вони, як три царі, несуть далі благовісну новину. І світ, принишклий у тихому сяйві празника, звеселений верховинський світ, готовий їх слухати до рання.

Він у трійці лопотить перший. Його гріє думка про своє золото, домашнє. Дідо Микула вніс його вранці в глиняному жбані – золотий пахучий сніп рододендронів – і в сінях провидніло. Кожен щось робить, звивається в приготуваннях, а очима глип туди – на квіття. І він теж: колядує – а думкою дома. Файно тепер у них при столі: наїдки, скляниці, свічка кліпає, а над тим – гурма золотистих шовкових косиць. Ніби ангел присвітив їхню тіснувату горницю. А то ж – дідо Микула, скорий на вигадку. І любима дідова колядка сама рветься з посинілих губенят:

Слово Отчєє, слово Отчєє
Взяло на ся тіло,
В темностях земних, в темностях земних
Сонце засвітило.

І гріла в темності земної ночі трьох малих колядників ще одна втішна гадка, що ставала вершком радості кожного Різдва. Кінцева колядка у вуйка Тимка. Він їх чекав, як ніхто. І вони чекали того часу, коли обійдуть зі співами всі відрубні вертепи засніженого межигір'я і

приб'ються до його ясел. Бо з ясел пішла дивная новина у світ і тут має завершитись. Вони співають у хліві одну колядку за другою, в'єдно і дзвінко – аж солома тріщить під верхом. Воли перестають ремігати, а огир Сивко скошує на них уважне лілове око. Вуйко Тимко поголений і зачесаний задля свята. На верстаку – почастунок для них: наламана медова крига від диких бджіл, кедрові горішки, яблука йонатанки, цукрові подушечки з повидлом, узвар. А за віншування вуйко Тимко обдаровує тим, чим не наділяє ніхто, – книжечками. Вони хапають котрий яку. Відтак гортають, заглядають у чужі, міняються. Книжечки називаються «Пчолка», «Наш рідний край», «Материзна», «Мила бесіда», «Син людський». В одній із них тьмаво вибито малюнок з трьома царями. Голови в них обвиті обрусами, до грудей мандрівці тиснуть дари, які принесли в занедбану вівчарню, – золото, ладан і смирну.

Гадання на звіздах

Погода вгадувалася рівно на місяць уперед – на кожний Божий день. І то була напродив проста наука. Що здебільшого й притаманне складним і важливим речам. Денна погода зароджується вночі. Тому одну ніч щомісяця належало не спати, хіба що передрімати, як заєць під кущем. За відлік бралосся перше, католицьке, Різдво 25 грудня.

Виходили у дзвінку темінь, мороз нараз брав у шорсткі жмені їхні обличчя. Спали засинені місяцем гори й згорблений під кожухом снігу ялиник. Нишкнули під оборогом пси. Лише Ріка щось гомоніла обледенілому камінню, клацала зубами криги. Вуйко Тимко писав пальцем по небові, водячи нігтем від звізди до звізди. *Ось Чумацький Віз закушпелило ясним порохом – на чисту морозну годину. А нижче серпанок сивого туманцю – через два дні ляжуть пластом мокрі сніги. Павутиною поснувало Місяць – через тиждень розгуляється віхола, замете дороги...* Далі Тимко устромляв палець у сніг, прикладав до чола, угадував градус. Тоді ловив ним вітер, визначав, з якого боку і яких чекати хмар. Кожна дрібничка щось відкривала йому, відгортала завісу в завтрашню й позавтрашню днину: і сова, що схлипнула по-жіночому, і рипіння ясеня, і густота тіні від обтяжених крон сосон, і сухість моху в шпарах стін, і легкий посів сніжку зі стріхи їм на голови. І навіть порухи шашеля в старій цямрині...

А найбільше розповідала Ріка. «Чуєш, як сипле склом на перекаці?! – парували теплими клубочками в синій студені Тимкові слова. – Чуєш, як підтягує берег, як зварює льодом плесо?! Чуєш, як кречуть вільхи з обмороженими прикоренками?! А чуєш, як залопотіла згряя пстругів коло Зрячого Каменя?! Там тепліші вирви, там більше поживи коло старих пнів».

Ніч ділилася на чотири частки. Чотири рази до ранку виходили вони з теплого хліва й вивідували, що нового їм шепче природа. Кожен новий вихід провіщав погоду нового тижня. Ніч, сувора, сторожка гірська ніч, віддавала свої чари прийдешнім дням. У тривожній тиші суворих гір учувалася чиясь присутність. Здавалося, що хтось невидимий причаївся вгорі й пильно спостерігає за ними. Може, *той* і диктував Тимкові ті приховані від інших знання.

Бабині чоботи

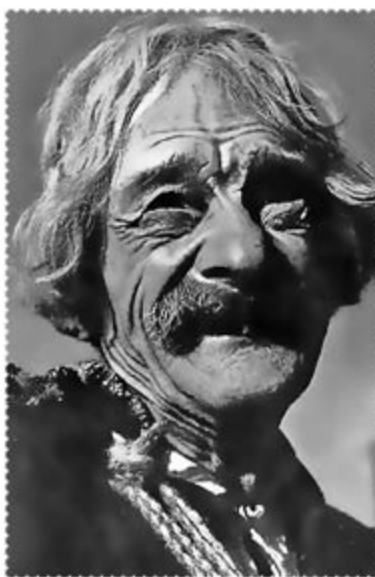
Баба була горбатою. Чеберяла переломлена в попереку, як вербова ключка для відра. На тих, що стояли збоку, дивилася з-під руки. І це чомусь найбільше страшило онука. А дорослих лякало інше: як будуть горбату ховати? До останнього дня не знали, яку замовляти домовину. Невже коротку й широку, як собача буда?

Як тільки затихла вона з копійками на повіках, поклали її в свіжий смерековий гріб. І сталося диво: вутлий стан розпрямився й видовжився, розгладилося лице, досі втуплене в землю. На ньому відбилися полегша й спокій, легкий, аж по-дівочому радісний. Хтось із далеких родаків сміхотливо встромив: «Правду кажуть: горбатого могила виправить».

Після баби залишилися чоботи жовтавої шкіри на шнурівці й рецепт грибної квасівки, яку всі до одного любили і якою пригощали найповажнішого гостя. Хоча баба називала це «стравою для прощави», себто для простолюду. Зате чоботи були найбільшою цінністю для неї. А відтак це поштивне ставлення до чобіт перебрала і вся родина, і діти, і внуки. Диковинні то були чоботи! Чим більше баба старіла й марніла на лиці, сап'янові «румунки» не те що не зношувалися, але й, здавалося, відновлювалися, коли їх перед празником витягали зі скрині. Аж ясніли оксамитовою ніжністю, як гузенцята персика. З роками набували живої тілесної барви. Баба, щоправда, усіляко їм годила: змивала дьогтьовим милом, змащувала конопляною оливою, набивала середину сухим дубовим листям. Чоботи мали шану й догляд, а на свою шкіру баба уваги не давала. Руки зсихалися в зморщені пташині лапки, а кістки обличчя неначе обтяглися давнім пергаментом, як у всіх смуглих і худих жінок. Лише очі в косих прорізах волого блищали, як перестиглі вишні з-під листя. Відай, не марно товклися монголи по Тисянській долині, потратили тут чіпке сім'я.

Дід звідти вивіз бабу в гори. Сплавляв туди дараби з лісом. Відв'язував із плоту смеречини для теківських газдів, а молода

вдовичка сама прив'язалася. Верховинські дівки підлітали й відлітали, угадавши круту вдачу джигуна, а ця прийнялася одразу, як вербовий прутик. Погуляли в Севлюші на виручені гроші, а коли вертали назад у Теково, захмелілий дід згріб Ружіку у ведмежі лабети. Гадав, що вона, як інші, буде відбиватися, дряпатися, а вона звузила ще більше свої очі в дві палкі щілки й з гарячим придихом запитала: «Хочеш мене?» – «Хочу, золотанько». – «Дуже хочеш?» – «Дуже, зозулице». – «З любові хочеш чи так, аби погасити хіть?» – «З любові, з-під серця рветься жадання». – «Правду кажеш?» – «Істинну. Не віриш мені?» – «Вірю. Хочу вірити».

Ружіка сіла під горіха й сама зняла чобітки. А він зняв з неї все інше. Із самого важкий ремінь-черес упав, як учорашній день. І накиннулися одне на одного в нестримній жазі. І невтолено віддалися їй. То був якийсь голод тіл і спрага сердець. Вони тамували їх ротами, руками, очима й плоттю, що ніяк не могла насититися у двопільному злитті.

«Спам'ятайся, хлопче, – шепотіла Ружіка, сама в солодкій непритомності. – Уже ранок молодиться, а ти все твердий, як цей горіх». – «Кілько тої ночі, я ще й не почав радуватися тобі. Почекай, голубице, не спи, я лишень нап'юся роси». – «Пий, ладику. А я втамована. Доста напилася тебе одними й другими губами». – «Чудно мені, милоданко... Чудно, бо я в тобі силу не трачу, а набираюся її.

Себе не впізнаю». – «Добрий з тебе любас, та чи надовго: на ніч, на день, на тиждень?» – «Не знаю, що на це повісти. Але скажу тобі, як у сповідальниці: ущербний я в цьому. Для мене дівки – як криниці на багні: води повно, а смак ніякий. Тому й не можу прив'язатися до одної надовго». – «Не бійся, бідачино, я тобі в цьому поможу».

І розшнуувала Ружіка свій чобіток, витягла золоту нитку і зв'язала їх нею – коліна до колін, лоно до лона, губи до губ. В урочний час, на перевалі ночі і дня, був злютований той вузол. І ніщо його не могло розірвати. Лише смерть. Про закохання оте ширилася горами й долами легенда. Про те, як ці двоє любилися й розумілися. Перший гульвіса на Верховині й рубака-вояк, що на ведмедя йшов із кілком, а місяцю й скелі молився, і темновида хупава миронosiця, що в поклонах під образами згорбилася на ключку. Як шнурок і дучка, як палець і ніготь вони жили й дихали водно...

А тоді, як запізналися над Тисою, вів її дід додому в гори. Посаг нареченої не рвав плечей. Легінь ніс закурений старий (ачей, ще від монголів) казан, а вона, боса, – ясношкірі чоботята, перекинуті через плече. Найдорожчий удовиний скарб. Розповідала, що ту взуванку справив заїжджий румун. На матеріал ледве знайшов теля, яке зросло на самому сіні й воді. Тому й шкіра була така міцна й м'якенька. Цілий чобіт можна було жужмом стиснути в жмені. Швець, доки вичиняв сирицю й шив чоботи, з'їв оте теля. А фарбував обувку жовчю. Золоті шнурки були завдовжки від пупка Ружіки до пальців ноги. За них чоботар узяв двох гусей, пару. Казав, що це притягне і їй пару. Молода вдовиця, що втратила чоловіка на Мазурських озерах, сумовито всміхалася. А даремно. Румун брав гроші не тільки за золоту роботу, а й за золоті слова.

...І була ще одна гостра радість, якої смирно чекав він цілих два дні прощі. Баба, витеребивши з подолу мідний гріш, купувала солодкого когутика – скалку перепаленого цукру на вербовій трісочці. Когутика того, лизнувши разів п'ять, не більше, він ревно ніс додому, як свою малу хоругву. Оберігав, щоб не липнули до нього шерстинки і пил, здував тополинний пух, і головне – щоб лакомину не вихопили з руки ластівки, що в долині дуже зухабні. Когутика мали вдома долизати Петро і Гафія, яких на прощу не брали. Назад тюпали майже цілий день. Доки за скелястим узвозом із темних папоротей не прохоплювалася Ріка. Їхня Ріка. Вона несла незбагненну

присутність дому, рідної обжитої царини, прибитої до дикої гори теплими п'ятами його пращурів і його мізерними спритними ноженнями.

Тут вони роззувалися й мочили натруджені ноги. Баба змивала з чобіт листяний попіл, яким доти натирала жовті чоботи, аби «не молодитися на прощі». Звідти вже йшли босі – що збивати пусто обувку! Іти було легше. Помагали й бабині слова: *«Коли чоловік у дорозі, то не стоптується тілом. А коли ще й у дорозі до Бога, то й серцем не старіє»*. «Бабко, до Бога йдуть обути, а від Бога – босі?»

«Бог на ноги не позирає. Аби йшли. Ти до нього крок – Він до тебе два».

«Він бачить нас за густими ялинами, бабко?»

«Він з нами йде».

«Теж босий?»

«Не лопочи дурне».

«Босий, бабко, босий. Я бачив його на хресті. Не мав на ногах постолів».

«Воно так. Нащо на хресті постолі?..»

«Як ми прийдемо, що Він буде робити в наших залах, бабко?»

«Помагати нам буде».

«Помагати робити сіно?»

«Ні, помагати жити. А комусь – і помирати».

«Бабко, поміч і в смерті потрібна?»

«Ще й як потрібна. Смерть не менша важниця, ніж життя».

Баба померла після діда через півтора місяця. Коли йому затягло очі плівою, як риб'ячим міхуром, водила його за руку. Йому ще замолоду сказило очі палюче сонце в скелях Сербії. Він не бачив, але відчував, що баба ледве совається, переломлена надвоє. «Дожилисьмо, – крєктав дідо Микула. – З тебе половина лишилася, а я вже як у гробі живу. Просив сліпий глухого...» – «Не бійся, я тебе не лишу, – утішала його баба. – Дійдеш куди треба. Душа зряча». – «Ні, ти не Ружіка, ти моя ружа трояка», – муркотів дід і затягував собі під ніс так сумовито, що молоко скисало в гладуні:

Черлена ружа трояка,
Мала я мужа, мала я мужа,
Мала я мужа пияка.
Він нич не робить, лише п'є,
Прийде додому, додому прийде,
Прийде додому – мене б'є.
Не бий 'ня, муже, не карай,
Лишу 'ти діти, діти ти лишу,
А сама піду за Дунай.

Та співанка була не про нього, а, радше, про його зятя Йонка. А баба напrawdę встигла діда поховати й дочекатися сороковини, щоб відпровадити його душу. Сама вже ні ходити, ні лежати не могла. Смішкувалася: «Старій бабі й на печі ухаби». Лише молитися могла на колінах і спати сидячи. Так і померла, сидячи при дідовій могилі. Обоє в смерті за руки побралися. Сіяла баба матіолу, щоб йому там файно пахло вечорами... «Там, де уснула, там і копайте їй», – звелів син Тимко. А його, онука, тоді незвично кольнуло оте слово, що прохопилося у вуйка, – «уснула». Не кожен собі вимолить такий вічний сон. Там бабу й похоронили, хрест покладали рамено в рамено з дідовим. Як у земній близькості. Але й цього їм було мало. З часом бабин хрест почав кривитися й хилитися до дідового, поки не зіперся на його акацієве плече. Може, то й не мурашина робота... Не треба все на ноги розмислу класти. Хто, як не той же дідо Микула, учив його: *«Приймай мале за велике»*.

Залишилися після баби легкі й теплі, як перепілки, чоботи-румунки і вічний казан мідного виклепу. У ньому варилися курчата на гостину, сливи на чорний, як смола, леквар, шкварки з диких свиней, зілля, яким гоїли худобу, і грибна квасівка. Головна бабина страва, яку марно прихитрялися опанувати межигірські газдині. Одне – почути, інше – приготувати, а ще інакше – вкласти у вариво пряний гомін половецьких степів, що гарячою краплею колобродив у бабиних жилах.

Він добре пам'ятає, як баба ворожила в задвір'ї над казаном, підкидаючи під нього крихке грабове паліччя і соломку з підлісних невдобин. Видно, сенс мало й те, на чому готувалася страва. Усе має значення в роботі, коли робиться з душею. У киплячий квас-розсіл із квашеної капусти клалися варені нашатковані гриби. Гриби бралися лише сушені, біляки й лисички в рівних частках. Окремо тушкувалися на топленому маслі з цибулею нарізані соломкою буряки, їх теж висипали в казан. Варилося це якихось сім хвилин. Тоді підсипалася промита крупа, яка є в комо-рі (добре, коли гречка). Підварювалося над жаром. Коли квасівка була готова, її заправляли товченим часником, меленим перцем, рясно посипали зеленіною. Баба ще спускала в казан на ниточці жмутик свого зілля. Бо квасівка та була не лише ситною смакотою, а й ліком для шлунка й печінки. Зятя її після безошадного пиття на ноги ставила тільки ця страва.

На парастас за бабою жінки теж наварили квасівки. Не такої смачної, як її, але теж доброї. Він сидів за столом біля вуйка і тихо запитав його: «Тепер, коли баби вже немає, і Бога з нами не буде?»

«Не знаю, це від нас залежить, від нашого ведення. А Він сам вирішить – бути з нами чи ні».

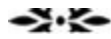
«Бог з неба на нас дивиться?»

«Бог нас бачить не згори, а зсередини».

Ці слова тоді його дуже вразили і навіть злякали. Але сам себе й заспокоїв: «Добре, що квасівка така смачна. Може, й Богові засмакує. Якщо Він там, усередині...»

Князь дерева

Матій був великим дереводілом. І нахил той вився за ним змаленства. Чи й мав десять літ, коли батько взяв його з собою косити на вишні Уходи. На три днини вийшли, а сіль забули. Ні картоплину, ні цибулину не здобриш. А вертатися ліньки, намахавшись за день косою. Малий ті батькові гризоти бачив і щось заклопотано почав стругати з кори. Най бавиться дівчак!

І ось прибігає він у покіс: «Не журіться, тату, сіль буде. Ми мамці письмо пустимо». – «Ачей, голубом?» – «Ні, орлом. Лишень дерев'яним». – «Ти, синку, перегрівся на сонці. Чи не казав я тобі бавитися в холодку?» – «Тату, він полетить у долину і сяде на нашому дворі». – «Матійчику, дерево пливе, але щоб летіло...» – «Полетить, не бійтеся. Я видів не раз, як орел держиться в небі й крилами не махає. Тимко каже, що воздуха – то небесна вода, і в ній, як риба в ріці, пливе птиця в небі. Кора соснова така ж легка, як крило. Я її підстругав як треба і прочистив лусочки, щоб воздухам було вільно їх обдувати. Полетить, тату, щоб я так жив! Пишіть письмо», – і простягає тоненьку бересту.

Батько, щоб не рознадіювати сина, дістав вуглика і намалював: «Жоно, неси солі, бо вуха терпнуть». Матій згорнув берестину, примуцував її до своєї вертушки й вивіркою вихопився на вершок крайньої сосни. Пропав у гущі крони. Косар здолу спостеріг лише, як із лапатою гілляччя пролупилося сіре пташа і пурхнуло в чисту просинь. Воно не поспішало летіти, зависло, хитаючись, пробуючи крило, а тоді, ухопивши вітрик, плавними габами – угору-вниз, угору-вниз – пустилося у мрійний політ. Тут, на вишніх Уходах, завжди протяжив із полонин свіжий легіт.

Чоловік, опершись на косовище, приголомшено думкував: звідки цей недоросток, його кривна дитина, знає про вітер, небо й дерево щось таке, чого не знає він, не знали його батько й дід? Звідки снується це пізнання? Чи не від тих крилатих людей, про яких досі тут казкують і які нібито залишили по собі Зрячий Камінь?

«Люди поділяються на два роди: котрі щось знають, і ті, котрі знають “щось”. Таких мало. Такі посіяні в ниві людності, як хрещаті чотирилисники в конюшині». Словолист із Тимкового дерева.

Дерев'яний орел полетів – і це було чудо. Ще більшу дивину приніс вечір, коли біля косарської колиби виросла газдиня з клунком: «Якась нежива птиця з вашого боку перелетіла через наш двір. Мені серце впало: що то за познак такий?! А ви ще й сіль забули. Прісне їдло – ще півбіді, а чим на ніч присолите поріг від нечисті? Зібралася на дух – і біжка в гори».

Так малий Матій послав вість у простори. Діди його сурмили дальній переказ трембітами, а він передав нужду крилатим деревом.

Таки знав він про дерево «щось». Знав, і душа дерева відкривалася його розумінню, давалася мудрим рукам.

Які Матій рубав хати по Верховині! Хати – як скриньки для коштовностей парадної панії. Газди чекали на його роботу роками. Знаючи наперед химерну умову майстра: господу закладати там, де покаже він. Там і били з каменя підвалини, укореняли основу в землю. Як дідо Микула волосом знаходив воду, так Матієві безмовна живність підказувала придатне місце для людського житловища: привільне лежбище худоби, згромадження мурах, сухих кротовин, рівного росту дерев, на яких гніздилися співочі птиці. І щоб осоння добре вгрівало стіни, і щоб безпутні вітровії їх не продували, і щоб

підземні сліпі води не бралися підмурівка. Коли таке місце відкривалося Матієві, палив ватру – слухав говоріння вогню, удивлявся в дим. Казав господареві тут стелити й спати. І першу ніч, і другу, і третю. *А вже сні йому кінцево потвердять вибір. Сні без чужих голосів і голосінь, без зазіхань потривоженої немзи. Сні, що упокорюють мислі і свіжать тіло. Сні дому свого. Тихі, погідні сні, що звершаються останнім під дахом небесним – вічним сном. Не дарма дім і домовина – одного дерева, одного кореня.*

Хати Матій не ставив, не будував, а вивершував. Утверджував стінами захист і покій. Як будується корабель для далекого плавання, так і людське житло для довгого життя роду. Хата, як і людина, мала стояти лицем до сонця, спиною до вітру. Вона й схожа була на жінку. На розповнену, порідну жінку, готову пригорнути до лона доброжиток світу. Вона радо приймає пожилця, як мати дитину. Перед і зад хижі були ширшими за тулуб, поріг високий, а одвірки низькі, аби входило туди лише чекане. Вікна пропускали скупе світло й стерегли цінне тепло. Пройми в них маленькі, аби ти зсередини бачив усе і всіх, а тебе – ні. Аби тут було затишно й безпечно людині, як звірині в лігві й птиці в дуплі.

Приземкувате тіло у верховинського дому, зате стрімкий, високий дах. Дах, як дві скісно стулені долоні, дві лускаті ребини, аби панциром відбивати дощ, сніг і град. Дах-оберіг. На смеречини схожі ці верхи, бо під їх розлогим і тісним шатром і після зливи сухо.

Смереки на хати рубалися по сухих гірських спадах, ті, що тяглися в небо свічками, такі ж натеплені сонцем і облизані накругло вітрами. Вони і в стінах потягнуться вгору, бо навіть мертво дерево прагне високості. Як померла людина – неба. Бервена, округлі зовні й рівні зсередини, замикаються одне з одним «ключем». Ніяких цвяхів і скоб не треба, і мохової прокладки теж. Протеси наче злиті один із другим, злютовані. Хвости їхні майстер не поспішає обрізувати. Вони надають будові легкості й привабності. А ще коли він матиме прогалину в роботі, то виб'є на тих зрубках узір – хрещатий, листовий, ялиновий чи просто різьблене серце. Бо це людська домина і тут чиєсь серце.

Кожна така стіна стає щільним пташиним крилом, якому не вадить ні сирість, ні продув, ні сонцежар. У цих стінах ти інша людина, ніж на голих пляях і в неприхисних гірських румовищах. Тут ти людина

Дому. Домар. Це твоя земна яскина, твоє благодатне обітвання. У такому домівстві гарно народжуватися й не страшно вмирати.

Такі хати робив його стрий Матій. А також храми, що головами ріднилися з небом. Пропахлі живицею й ладаном, вони напували душі миром і розрадою. Були обителями нетривкого перепочинку для прочан із хащ і роздолів, були Домом для Верховинного Господа, що прийшов сюди з жарких кам'яних пустель. Прийшов і, здивований, зупинився, спостерігши гострим оком теслі – скільки дерева! Усе, куди не поведи поглядом, – дерево. Ані мачини з іншого матеріалу, усе – з дерева: і іконостас, і крилос, і царські ворота, і свічники, і образи, а нерідко навіть дерев'яна олива замість дорогої завізної.

Усе давалося рукам стрія Матія. Вирізав із липи Богородицю з Дитинчам. І покрив їх лица таким лаком, що як живі привітно світилися. Матінка мала вишитий комір сорочки, а на голові білу хустину – чисто як верховинка, що зібралася пекти хліб. Йому, малому, весь час увижався той образ, коли вони в колядах тягли співанку, якої їх навчила баба: «Богородичка ватру скресала, над тов ватерков Христа зогрівала».

Дерево мало Матія за свого брата, не інакше. Кожен малий верховинець спинається на ноги, помагаючи собі топірцем. Не ложкою, а барткою себе годує, під голову зчаста кладе не подушку, а топорище. Бо дерево – його хліб і його доля. А для стрія воно було душевним, сродним ділом. Відкривалося це надто в його небуденних поробках. Не було для музик Мараморощини, Потисся і околів Волового більшого пана за Матія. Бо таки даровитий майстер є паном над панами й угодним для самого Бога. Ніхто не майстрував таких інструментів, як Матій.

Його скрипки водили гудаків із свайби на свайбу, з гостини на гостину, на них грали панству в рестораціях і гостинних домах Мукачева, Хуста, Ужгорода, Лемберга, а один скрипаль із Будапештської опери похвалявся, що в нього інструмент від «верховинця з королівським іменем Матяш, котрий і сам є королем скрипок на тих гонах». І додавав, що складена та скрипка з дощенок сосни, у яку вдарила блискавка.

І було то істинною правдою. Довга дорога до музики. Музику дерева стрий Матій перше слухав у лісі. Її народжують вітер, дощі й сонце над карпатськими пралісами. Вона визріває у дзвінких стовбурах ялини і хвилястого явора. Тижнями никав майстер лісовими облазами й бердами, човгав широкими лижвами в снігових заметах, вистукував топірцем стовбуриська. Передусім ціловані громовицею, бо, пронизане небесним дзвоном, це дерево вже співає. Співають у ньому, як тлумачив їм стрий, скристалізовані смоли й задубілі у волокнах соки. Це й надає правдивому інструменту срібних обертонів. На позначене місце стрий часто приводив його, тоді ще легінчука, і вони разом рубали дерево, що під кожним ударом сокири гуділо обірваною струною.

«Чуєш, який резонанс?» – мудрувато питав Матій. Любив, щоб саме він розробляв із ним дерево, щоб розкладав потім дошки під стріхою, наглядав за «лагідною сушкою». А раз пояснив причину цієї

прихильності: *«Ти в роботі розважливий, робиш без поспіху й не переймаєшся плодом праці. Держися цього й далі. Не бийся за високим результатом і не будь голодний до грошей. І матимеш усе й понад те, що мають інші, спритні й неситі. У цьому криється перша правда майстра».*

Схожий відлунок того розмислу був прописаний і на листку Тимкового дерева: *«Ніколи не клени інструменту і роботи, яку виконуєш. Бо робота – твоя доля. А долю не кленуть».*

Бувало, десь у дальніх прислопах Матій віднаходив столітню гражду, аж сиву від віку. І виторговував у газди бодай одну крокву взамін на нову чи за добрий гріш. Закурену дошку він пестив долонею, як безцінну ікону, постукував нігтем, прислухався до потаємного відголосу. І очі його, як жарини під вітром, починали ясніти. Нерідко вони разом ночували в тих граждах, що кусали простір чорними зубами дашків і заборол. У них жив ще старий дух, жили невмирущі голоси старовіку. Малий примушував себе рано заснути, аби не чути їх.

Та якось серед ночі він прокинувся. Надворі чопонів дощ. Матій лежав із розплющеними очима, умиротворений, зосереджений. *«Стрию, чому ви не спите?» – «Слухаю». – «Що?» – «Музику». – «Де ви її чуєте?» – «Прислухайся, як співають драниці під дощем. Такої музики ніякі людські цимбали не спрядуть. Навчися це чути й любити – і легше тобі буде дихати...»*

Самому йому, одухотвореному любимою роботою, легко дихалося. Хоча, може, і непросто жилося. Ще й донині котяться гірським світом перекази про дерев'яний годинник, що його зладнував Матій для своєї любки з Тячева. То була бита газдинька й молодша за нього чи не вдвоє. Весь час, щоб видоїти хлопа, загадувала якісь диковинки. А він, засліплений любов'ю, радо те виконував. То ялівцеву скриньку з потайним денцем, то крісельце, що годинами само гойдалося, то креденс для начиння з ребристим склом гірського кришталю, то постелю з різьбленими голубами над узголів'ям... Поривався ще змайструвати для неї бречку, щоб такої не було і в Празі, та лукавиця не мала терпіння чекати, бо марила вже іншим.

А Матій того не знав, домагався її приязні: *«Коли будемо разом, любице? Так, щоб навіки».* А та хвостом крутила: *«Наша любов солом'яна, нам час міряє дерев'яний годинник. От і рахуй...»* Матій

скріпив серце, пішов. А вернувся за місяць. Забив кілок у стіну й повісив годинника. Увесь із чистого дерева, зібраний із кедра, білого ясеня і груші-дички. Коліщата і стрілки були вирізані з самшиту, а зозулька – з берези. Посивілої від часу. І міряв час його годинник справно, як і той, що на міській ратуші. На ту дивницю роями ходили дивитися люди. Доки промітна жіночка не продала годинник жидові, а той перепродав його в готель «Коруна» в Ужгород. Помалу вона вигідно продала й інші його вироби, що розпорошилися по панських маєтках. Останнє, що зробив на її примху Матій, – це шаблю для її нового кохавця, чеського офіцера. А сам і далі за нею вмирав. Та шабля блищала холодною крицею проти сонця, і здавалося, що перетне стрічку в повітрі. Ніхто не здогадувався, що вистругана вона з мореної акації. А хвацько загнуті піхви – зі старої грабової дощечки...

Не було такого, чого не міг виробити з дерева стрий Матій. І не було такого, що могло його самого здивувати. А виявилося, що є. Якось вони розговорилися й Матій захоплено переповів йому дивну історію. Її почув від наших людей, що працювали при тартаках у Мексиці. Будували церкву в поселенні Лоретто. Храмина планувалася вузькою й високою, з органом і хорами нагорі. Та от біда, архітектор нагло помер, як тільки покрили будівлю. І начерки його пропали. Просили помочі в інших знаючих людей, та як ті не рахували, як не мудрували, а вибудувати східці на хори не виходило. Не вистачало місця для опор. Дев'ять днів молилися черниці в нужді своїй святому Йосипу-теслі, а на десятий заглянув із вулиці непоказний чоловічок. Назвав себе столяром, сказав, що готовий зарадити цій справі. Довірилися йому, бо іншого вибору не мали.

Майстер той привіз своє дерево і став до роботи. Працював самотиною, бувало, що й за північ світила лампа. І поклав східці за короткий термін. За роботу не взяв нічого. Як з'явився несподівано – так і зник. Не встигли й імені його запитати. Та що він? Людей зачарували сходи, що наче зависли в повітрі. Їх не тримала жодна опора. Лагідною зввиною спиналися вгору щаблі – їх було тридцять три. Майстри з цілого світу, що оглядали це диво, не завбачили в роботі ні цвяха, ні клею. І ніхто не вгадав досі, з якого ті сходи дерева... Ось така історія, що будила захоплення верховинського дереводіла.

Чарівним місцем була стрійова майстерня над потоком. Вода обертала колесо, яке приводило в рух пили, фуганки і свердла. На полицях було повно баночок із рідинами, бурштиновими кристалами, бджолиним прополісом, лежали круги воску. З них змішувався й варився лак. Такий лак, що зріднювався з деревом і не лишав жодного пасемця на дівочому тілі скрипки.

Зі сволоків звисали кінські хвости. Чи не з цілого табуна. За ними можна було вгадувати масть – сіру, булану, білу, ворону, кару. Не все те підходило для смичка – легкого, замашного, припарадженого десятком оздоб. Смик – то друга сердечна половина скрипки, жених її. Непросто знайти для нього деревину. Вуйко брав вузлуватий, «поплюваний» горгулями жереп, а найчастіше – шипшину, що росла з каменя десь над урвищем. Гілля її було твердим і водночас легким та гнучким. Такий смик сам літав у руці музиканта, був її віртуозним подовженням.

А скільки хисту докладалося, аби вибрати й ув'язати волос! Якщо кінь «перегорів» у праці, чи жив на недоїді, чи не знав випасу на волі, така волосінь не годилася для смичка. Найохочіше брав її стрій від коней з Горганського хребта. Ті жили на полонинах під дощами, а нерідко добували й копитами пашу з-під снігу. Шовкові гриви, що звисали ледве не до колін, служили їм захисними попонами. Той шовк, витоншений і вичесаний вітрами, дражнить потім струни, як малі пастушата задирають Сплячу Луну, що живе в ущелинах.

Пам'ятна потішна билиця про цигана з Вишкова, котрий постачав стрійові кінський волос. Піймався той на дрібній крадіжці, і нотар оголосив йому вирок – три роки криміналу. «Як це так, паночку: за три курки – аж три роки?!» – «Так у законі». – «Якщо й за коні, то це друга справа, – примирився циган. – Але прошу поважний суд врахувати, що коні я крав з благородного наміру – через волос для скрипок. Аби панство тішилося з доброї музики...»

Між скрипками й цимбалами різав Матій і трембіти. Трембіти не прості, не деревні рури, щоб давати погук псам і відпужувати вовка, а голосисті сурми, що списами посилали розмову в далечінь. Трембіти для ватагів. І то не простих, а родовитих, що наситили за віки воздухами груди й тепер уміють видихати з них слова. Той дар снується ще від святого Юрія-Зелейника, що проголошував весни зубровою трубою. І тепер трембіта дає поголос світові, що живе й

зелено б'ється серце карпатської Верховини – коштовного його смарагду. Проголошує світлу звістку Воскресіння, величає Боже Різдво, радування коляди, вістує народження нової душі й сумує за відходом спочилої, кличе на альпійські луки рої маржини, дає звіт долішнім газдам про погідне літування чи прикрі втрати, держить своєю тягучою нутю в цілісній спілці людей, отари, псів, звірину й невидимі сили гір.

Така трембіта (тут ще кажуть трумбета) вирізується з сухої, «заснулої» молоді смеречини, що зросла на самій пліщі гори. Бо голос її має пливти верхами й танути в далеких зворах. Першим трембіту пробував вітер, лудив її горло. Тоді цівка щільно обв'язувалася ликом берези, напоєної чистими водами. Це як вузли, що теж грають самі по собі, згущують звучання. Для трембіти треба мати не тільки добру дихалку, а й міцні руки, твердий поступ. Сурма не сміє бути коротшою за стоячу людину з вистромленою вгору рукою. А ще краще – коли триметрова. Що ближче до неба, тим чистіший, більш проріджений звук.

Трембіта – інструмент суворої вдачі, як і самі горяни. Та стрий Матій прихитрився м'якшити її мелодію, уплітати в неї радісний мотив. І коли озвалися з усіх горбів трембіти, скликаючи на останню службу душі їхнього сотворителя, ватаги не змогли влити достатньо скорботи у свій гук. Смуток сплітався з безжурністю, творячи не траурний гомін, а врочисту заздравницю. Зате скрипки скімлили правдиво, зітхаючи деками пробитих сердець, голосили на всю округу. Лишень тоді, коли двір затопило ройовище мандрівних і дозвільних людей зі смиками, гусями, цимбалами й бубнами, домашні зрозуміли, скільки неприкаяних душ грілося біля дару їхнього родака, що собі не встиг навіть труни справити – поклали його в наспіх збиту, нестругану...

Люди грали, закусивши губи. Грали з сирітською запеклістю. Грали, наче собі на смертну годину. І дерева слухали їх стоячи, а гори темніли хмурими ликами, як колись темніли поліровані дощечки під його пензлем. Був там і циган-конокрад із Вишкова. Приніс у вогкій шматині віхтик пахучого васілика, щоб посадити на його могилці. Десь дочувся, що це зілля єдине з усіх було при Ісусові в гробі. А Той, як і Матій, теж починав теслею, лишень музикою наповнював не дерево, а людські серця... І був той циган дуже зажурений, хоча

годували й поїли його щедро. Перехилив у себе келишок і гірко мовив: *«Що наше життя – слід підкови на глинищі. Слід краденого коня, що вчора був чийось, а нині нічий».*

І ще, кажуть, газети писали, що того вечора посеред великого концерту в Будапешті урвалася струна на скрипці. На тій – із написом «Матяш». Його колись розпеченим шилом випалив Матій на догоду знаного скрипаля. Бо той хотів, аби розкішний інструмент мав і ім'я королівське, а не простацьке верховинське. Хоча який він був король, непоказний з вигляду, але рукатий Матій? Хіба що – князь дерева.

По ньому залишилася приповідка: «Дерева – се худоба Божа».

Казанка про хлів

Навмисне загаювався на вулиці, щоб зачинили зсередини хату, і він мусив проситися до вуйка Тимка в хлів. Корови, сопучи, дозбирували потрачені стебла. Кінь хляпав губами, обмахувався хвостом. Ціпкали в гнізді під сволоком ластів'ята. Зухвало тріщав під сідалом цвіркун. І він під вуйковим плечем у тісних яслах тріщав своїми допитуваннями:

«Чому ви спите в хліві?»

«Треба десь спати».

«А чому тут? У хлівах спить лише худоба».

«Що худобі добре, те й людині годиться. Придивляйся до поводження звірини – і будеш знати, чого сам триматися. Пий там, де кінь п'є. Кінь поганой води не питиме ніколи. Стели постелю там, де кішка вкладається. Кусай садовину, котру червак торкнув. Сміло бери гриби, на які комашня сідає. Саджай дерево там, де кріт риє. Хату клади на місці, де змія вигрівається. Криницю копай

там, де птиці кубляться в спеку. Лягай і вставай з курми – і матимеш золоте зерно дня. Споживай багато зеленого – і матимеш спритні ноги й дуже серце, як у звіра. Плавай часто – і будеш на землі чути, як риба у воді. Частіше поглядай у небо, ніж під ноги, – і будуть думки твої ясні й легкі. Більше мовчи, ніж говори, – і в душі твоїй поселиться тиша, а дух буде мирним і спокійним...»

«Але я, вуйку, хочу бути дужим і смілим».

«А смілість – то і є спокій серця. Колись ти до цього й сам дійдеш».

«І все це знають звірі?!»

«Ще більше знають, бо їхній розум не замулений жадобою, заздрістю й страхом».

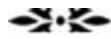
«Виходить, вуйку, звірі ліпші за людей?!»

«Що тобі повісти? Виходить, що в дечому ліпші. Коли наш Господь мав народитися, була зима. Його батько й мати мушили критися, поневірялися околичними дорогами, аби їх не впізнали. Не мали де притулитися. І віслюк їх притомився, і Йосип збив ноги, а Марія вже мала народжувати. До яких заїздів не завертали – не було для них місця. Не було, бо не хотіли їх приймати. Коли вже вкінці зневірилися – хоч під скелею ночуй – котрась господиня змилосердилася й пустила їх до стайні. Там, у яслах, і прийшов у світ маленький Ісусик. Буря, що зветься там самум, торгала дверима, жбухала в щілини гострим піском, дихала холодом пустині. Немовлятко зігрівали своїм диханням буйволи, ці неповороткі, лахматі, брудні тварини. Вони перші дали йому своє тепло. А вже потім прийшли несміло глянути на Божого Сина нужденні люди, що випасали по крем'янистих горбах кіз і овець. Убогі, вони ще й принесли для породіллі якісь дарунки... Ось як воно простелилося. Не в палаці, не в пишному храмі почав земну путь наш Бог, а в хліві між бидлятами. Не царі його приймали, не знатні священники, а прості пастухи, що й читати не вміли. Вони складали простенькі пісні про це диво й передавали одне одному, щоб не загубити слова. А відтак Ісус навчив їх молитов. Вони не вміли їх записати... Галілейські рибарі збиралися ночами в халупах, не світлячи, аби разом промовляти ті молитви. Заронені в мозок і серця, як іскри, розносилися вони по горах і долинах. І вогонь віри не гас. Збиралися нишком по хлівах і робітнях, аби не занепасти родину. Бо за це могли й розіп'яти. Нужденні збирачі лахміття й битого скла ходили околицями Рима, міняючи

скляні друзки на дзвін щирого слова. Гонителі й не здогадувалися, які високі духом ці голодранці... Жони-македонянки ховалися в диких горах, аби співати святі псалми, донесені сюди з чужих країв. Не всі слова їм були зрозумілі, тому вони весь час збивалися й верталися до початку. Добре, якщо хтось міг пояснити їхнє значення. Більше підказувало серце. І знову спотикалися на якомусь химерному слові, і знову починали наново. Аж поки їхні пісні не вирівнялися, не виструнчилися, як молоді сосни. Співи слухали птиці й звірі, бо вони мусили хоронитися від лихих людей... Ось тобі моя казанка про хлів і про те, що з нього пішло».

Пташка-домашка

До часу вона пішла з цього світу, бо й дочасно і прийшла на нього. Породілля ткала, коли напали нечekanі перейми. Скрикнула й м'яко зсунулася з крісельця. На крик хтось приспів і вздрів у клоччі дитинча, що ручкою перебирало нитки. Змили писклю – дівойка! Старина казала, що це добра познака, що доля піде їй у нитку. Люди щось знають, та не все. Нитки з нею були до останку, а доля не стелилася. Дівчатко росло хупавеньким, бліденьким, із ручками й голоском тоненькими, як ті нитки. Холод діймав ріденькі кісточки й під овечою гунею. Видати, не нагрілася тілесним матірним теплом. Зате духом грілася. До Гафки липло все те, що йшло від красного слова – молитва, співанка, казка, приповідка.

До ярнього Юри на двір не потикалася. А тоді плела вінчики й вішала на роги козам, коровам і баранам. Їх переганяли через курище зі скіпок глodu й терену, щоб множилися, як той попіл. На їхній маржині, що йшла в полонину, були найрясніші Гафині вінки. Дівки співали ладканки. Газда сплітав із сіна колесо і, підпаливши його, пускав двором. А ворітницю забивав дерновищем і вербовим кіллям, аби босоркані не сікалися обійстя.

У борозну й на випаси Гафу не пускали – сама як ягничка. Інші дівки бавилися й бурхливо дівували, а вона все при матері, як друга тінь. Пташка-домашка. Та кажуть, що своє Бог і в запічку помітить. І ті, кому це треба. Прибився легінь із гайналів, що виходив сюди на кісьбу. Хлопчище справний і збідований. Гафин вітець, заможистий верховинець, міркував так: хто в бідності не був, той і гаразду не зацінить. Тому й не перечив їх прилюбю. Усе йшло до вінця. І тут по карпатських теренах почали рекрутувати придатне чоловіцтво на шахти Франції та Бельгії. Записався й Олекса. Збирали їх так нагло, що в суботу вони повінчалися з Гафою, а в неділю до розвиднення хлопці вже сиділи на возах. Із-за столу – у дорогу. Так і не лягли молоді разом.

Правда, устигла Гафія довершити вишивану сорочку Олексі й набрати бісерну тасьму на капелюх. І запакувала це разом із шитим обрусом і платинками, в'язаними рукавицями і капчурами. Олекса пішов у світи, а вона лишилася, як на цідилку – не дівиця, не вдовиця й не жона. Батько прирубав для неї з сіней світличку, брат Матій витесав обстанову, скриню і малі кленові кросенця. Бо це перше, що просила сестра.

Якось це само до неї приліпилося – ткання й вишивка. А може, так збавляла безмір часу, гнітила в тому занятті гіркоту самотини? Чи, може, подвигла її перша цидула від Олекси?

«Мила моя Гафійко. З поклоном пише тобі Алексій із чужини. Рвуся до тебе гадкою і серцем, і рука дрижить із пером гірше, ніж із молотом у підземній бані. Усе слава Богу: і робота, і живот. Одна біда – коні. Коні, що тягають теліжки з вуглям. Сліпі від темряви й усі темної масті, бо вугільний пил уївся їм у шкіру. Вони не піднімають голів і сплять стоячи. Їм не треба нічого казати, чують усе на скрип, на брязкіт. Але й тепло людське чують. Коли ти поруч, боязко нахиляються до тебе. Нас піднімають з ями хоч на ніч і на недільний день, а вони тут навечно. Коли здихають, їх і тоді не піднімають, а загрибають у породу. Я не можу довго видіти цих коней, тому попросився в глибші шурфи, де коні не пролізають. Звідти вигрибати вугля можуть лише люди. Зате тутки більше й платять. А запас біди не чинить, як той казав.

Платять справно. Боюся тобі й казати скільки, щоб не вректи. Якщо Бог погодить, за кількоро літ будемо зі своєю хижкою і худібкою. Ще й хащі прикупимо. А вберю будеш носити таку, що малярським паніям і жидівкам і не снилася. По неділях їмо тут білий хліб із пахучими білими ковбасками. І запиваємо білим пивом. Та не це мене тішить, а твій обрус, на якому я розкладаю їство. Так, як дома. Платинки все ще пахнуть твоїми руками. А душу гріє твоя сорочка. Пройдуся в ній і в крисані, підбитій рясними оздобами, – пан над панями в шахтарському петіт-вілі.

Солодка Гафійко, якби ти знала, як добре бути на землі, під Божим сонцем. Я лише тепер це спізнав. Люди бояться гробової ями в п'ять ліктів, а що казати про сиру, дику підземну пустош, у якій ми, як черваки, довбаємо чорну лаву! Серце німіє, коли чуєш, як зриваються непідперті брили, прибиваючи людей. Перехрестиш

закурену твар і б'єш кайлом далі, бо мусиш своє нарубати за день. Закон тут, як і в лісі. Лише земля гірше жере людей, як дерево. Та чомусь коней мені, гріх казати, ще більше шкода...

Кланяйся, дорога моя, усім, кого я знаю й хто знає мене. А в першу голову – нашим смерекам, котрі мені й тут пахнуть із твого шитва. Лишаюся при вірі й надії, Алексій».

По тому прийшов від нього ще один лист, а затим – як відтяло. Світ ухопила заворуха. Вітер і сюди доносив гар війни. Легінів із Верховини рекрутували вже не на роботи – на фронти. А Гафія ткала й вишивала. Що знала робити?

Глухо, як прихований часомір, цоркали її кросна, присвічені лояним каганцем. Нитки струнами бігли рамою в теплий закамарок. Пальці наосліп перебирали їх, пропускаючи човник. Коли поперечна нитка влягалася між повздовжніми, стукало бердо. Сірі промені ниток стискалися в полотно. Гафія «прибивала» їх ще й вільховим гребенем. Це коли ткала під саржу й атлас. Полотно виходило тоненьке й аж іскрилося на оборках, як іній. І цупке таке, що можна було ним каміння носити. Аякже, коноплі на нього чесалися з м'яких ґрунтів. Або льон, який дід вимінював у польській стороні на темний гірський мед і круги сиру. Гроші не мали такої сили.

А що вже казати про цінність її ткання! Відданиці марили таким приданим. Гафійн же яловий посаг лежав у скрині. Ткала для інших. І

вишивала. Що то були за дивовзори! Не просто барвне мереживо, а закликання долі, тиха молитва. А може, й насправду це був *«тайнопис роду»*, як казав Тимко. *«Те, що важко переказати словом і співаницею, вона сподобляється передати вузликами барв і ладом узорів. Либонь, і сама не знає, звідки це точиться. Просто безпомилно “списує” те, що бачить зряче серце, що нашіптують їй давні голоси. І так ця красна правда перетікає з віку у вік, з роду в рід. Милує око й наповнює свіжою радістю серце»*. Про їхню Гафію казав. Так, аби вона не чула, бо тітка палилася лицем, як вишита ружа з фарбованих калиною ниток. Звідки та кров бралася в жінки, що дні збувала з голкою, а вечори – над кроснами?

Та не це дивина. Звідки бралася та ряснота і яснота кольору?! Наче виспіваний, а подекуди виплаканий, зливався він на полотнину. І кликав до сміху, до танцю, до любовної гри чи до мрійливої задуми, до світлого смутку, до сердечної рівноваги, до очисного плачу душі... Стільки мудрої сили променило біле саяво Гафіїного шитва! Як Тимко прописав сенс свого буття в Дерево Правди, так Гафія вшила свою нетрачену жіночу й матірну любов у полотно.

Спокій і тиша дрімали у вишитих листочках, небесна погідність – у фіялках і голубах, сонячна стиглість – у колосі, веселість і вогненна жага яскрили в ружах і мальвах. Завитки безконечників, звізди й місяці, дерева й листя, квіти й трави, лози й грона, зозулі й соколи, когути й кури, зерно й перевесла... Усе це ряхтіло, сміялося, жило осібним життям. Тканина якось і не помічалася під ним. Хто вміє, то вміє всяко. Гафія й самими чорними нитками виводила якусь значущу таїну, строгими хрестиками викрешувала з білизни найглибше світло. Так, світло радості – ось що било в очі тому, хто входив у їхню світлицю, припараджену тітчиним творивом. То були другі ікони в хаті. Не дивно, що Гафія за роботою або молилася, або тихо співала. Так і бринить те звучання в плетиві її узорів.

Найтоншою, найшляхетнішою була її вишивка білим по білому. Ясне на ясному. Срібло на снігу. Сонце в прозорій воді. Хмаринка в небесній чистоті. Правда, вишивала так рідко, бо мало хто це розумів і цінував. Білим вишивала радше для хворих. Щоб око знаходило спочинок на ніжних, лагідних мережках, а тіло черпало з них приховану силу. Видати, ці сорочки справді вбирали в себе болість і

чорноту гріха. Тітка Гафія молилася над ними найдовше. І вишивала їх по четвергах до півночі.

Найбільше любила обруси. І обдаровувала ними рідню. Ті чекали на них, як на чудесні дари. Обруси були для образів і для рам із світлинами, для княгинь-наречених, для непорочного крижма в колиску, для проводів небіжчиків, для сватів – плечові. Навіть найпростіші втиральники і стирки з грубого «товстина» тітка прикрашала веселими когутиками чи кониками. Як не як – до лиця їх тулиш і до столу. З рушників діти вчилися читати. Уранці кожне хотіло першим ухопити втиральник із двома зозулицями, що цілувалися дзьобами. Поверху над ними жовтком цвіло сонечко, обрамлене вишитим написом: *«Рання пташка росу п'є, а пізня – слізки»*. Милися річковою водою з кадї й бігли босоніж у росу. Щоб день їхній починати по-писаному. Та ряднина була для дітні. А на рушнику для дорослих був інший напис: *«Не журися завтрашнім, бо кожен день має свій план»*. То їй надиктував Тимко.

Руки мала Гафія такі, що аж світилися. Клала стібки ретельно, чисто, аби нитка не рвалася й не гудзувалася, аби шиття було рівеньким з обох боків. Не раз треба було пригледітися, щоб вирізнити лице від вивороту. Одіж – то друге наше тіло. А тіло відчуває щось таке, що не чують вуха і не бачать очі. Тілу треба годити, розуміла тітка Гафія. І не лише м'якою теплотою полотна, але й шитими орнаментами, котрі підживлять його снагою гармонії.

Дівкам і молодицям тітка шила «рамовані» сорочки з тонкого льону. Вони «морщилися» на грудях і рукавах і оздоблювалися триколірними стрічками. Вишивання велося двома нитками – грубим швом і тонкою сіточкою, у яку лягали ряди хвильок, кривульок, зубців, плетінок, віночків, зізд і ромбів. Були рукави на ружі й маки, були з веселковими птицями, з «тройзернятами», з «хрещатою команичкою», з «винними галузками», зі «стебличатими стовпцями».

На платах, перемітках, фартухах рясно цвіли віхті косиць і співали птиці. Усе це спочатку виписувалося на полотні грифликом, а згодом вишивалося гладдю, заплоччю, перебиранням, стебловим швом, рубцюванням, заспульницею, поверхницею... То насправді скидалося на якусь ворожбу, коли голка знала, в яку дірку між тканин пролізти, щоб за якусь часину оживити його, засвітити розмаєм. А коли вишивалося простіше, низинкою, то обмітувалося червоними, синіми або зеленими нитками. А було, що чорними «чіпками». Тоді нитки Гафія чорнила смерековою сажею.

Найбільш любі тітці були нитки сірі й білі. Не барвлені, такі, як їх дала земля, вода й сонце. Такими вишивала собі, дрібно й скромно. Стільки прикраси було, як у Божої птиці – горобця. Зате інші чекали від неї шитва рясного й густого, щоб кольорам було тісно й масно. Тітка сама барвила нитки – калиною, бузиною, чорницею, горіхом, дикою черешнею, лушпинням цибулі, попелом кукурудзяного бадилля, глинкою, охрою, синькою, баранячою жовчю й навіть кров'ю когута.

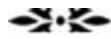
Ті барви рвалися з її келії у світ, а сама вишивальниця мерхла і зсихалася. Утомлена марним чеканням, без чоловічого прильобу, без дитячої опіки. Тихо танула, морщилася блідим личком, як забута на дереві йонатанка. Коли дримала над верстатом, здавалося, що то одне ціле – відполіроване руками дерево й тверде кощаве тіло. Ніби невидимі нитки пов'язали їх у вічний вузол таємничого творення.

Бувало, про неї забували на кілька днів, затворену в комірчині, де половину простору посідали кросна, куделя й стоси полотна. Так вона тихо й пригасла, як свічечка-посестра, що їй пособляла в роботі. Ледве витягли із закоцюблої руки човник, виплутали коси з ниток. Труна для неї була готова, але не було на що покласти тітку. Не було доброї сорочки й готового поминального обруса. Усе, що вона встигала виткати і вишити, навперебій видирали з рук. Поклали її в цупке фабричне сукно, яке виміняли в сільпо на яйця. Нарешті готовий матеріал дійшов і до Верховини. Тож у тітчиних руках вже не було потреби.

Відходила ота «правда руки», що передавала сутність землі, насіння, води, натуру звіра і птиці. Відходили скарби, що дають забути про світ. Бо світові цьому все більше корисне те, що годує й розважає. Краса красу не миє, кажуть у цих краях.

Банат

Хтось повів мені, що моє прізвище зустрічається в румунському Банаті, між Дунаєм і Тисою, під Трансильванськими Альпами. Там кількома селами проживають наші земляки. З того часу я визирав нагоду потрапити туди. І така оказія сталася: медична академія доручила зробити звіт про тривалість життя у віддалених гірських районах.

Миле се було мені мандрування. Прорубані у вікових лісах возові дороги, цюкання сокир, скрип млинів, стук дерев'яних праників на потоках, шовковий шелест кукурудзиння по забраних від хаші просіках. Дими з благих дерев'яних хижок тут пахли моїм краєм. А родова бесіда стискала чулістю серце. Усе тут було рідним, упізнаваним, лоскотно близьким. Наче сон вернув мене в отчі чертоги. Наче з неба засіялися сі люди в чужі межі.

По правді ж, упали вони сюди не з неба. Пригнали їх сюди нищота й невмируща в селянині надія на ліпшу, вольну землю. Граф Вереші жадав лісорубських рук і злякомив сюди довірливих русинів, як свиню на струк. Достоту так, послав у Підкарпаття прихвоснів із грубими качанами – от яка кукурудза родить у Банаті! Бідняки й купилися. Тут їм продавали парцели лісу, які вони мусили вирубати, викорчувати, висушити болото, розрівняти ниви й зліпити якесь пожитло. А доти тіснилися в бордеях – земляних ямах попід берегами, як печерні люди.

Граф наймав їх рубати його ліс. Мав із того потрійний зиск: дерево збував, дровами випалював вапно, а оголені площі продавав новим переселенцям. Їх манила сюди робота й досить родючі землі. Та відрубні ниви за кілька літ вичахали, і дроворуби мусили обростати худібною, вертатися до замкненого мужицького укладу, як і їхня старшина на вітцівщині.

Так ліпилися низанки куч під ситником – болотяною травою. Коли зародили жита, стріхи зазолотилися соломою. Робітні люди сокирами-балтами (за них бралися й жони) заробляли собі й ораницю, і пасло, і клапті лісу. Стобували дороги, стелили мости, рубали церквиці,

садили сади. Так заснувалися села на копил русинсько-марамороських – Гусарка, Корнуцел, Копачеле, Зоріле, Черешня, Кричево.

Я ходив тут і чувся серед своїх, хоч мене й кликали паном. Місцева челядь вражала добропорядністю, побожністю, розсудливістю, хоч майже всі були неписьменними. На школу ще не стяглися. Та й часу на науку діти не мали. Котрі з худобою ходили, котрі служили в замогливих румунів.

При мізерному доброжитку люди в Банаті живуть найдовше по цілій Румунії. Сю прикмету мені й належало вивчити. З чого я почав? Людина є те, що вона споживає. На чотирьох стовпах тримався стіл банатян – кукурудза, квасоля, овочі й молоко. Простішої і здоровішої їди не придумати. Мамалига й токан ситні й легкі, очищають і відмолоджують організм. Та ще з бринзою чи кислим молоком, як звикли їсти тут. Я б назвав сю їду головною стравою довгожителів.

Квасоля, боби цілком замінюють м'ясо, але не старять, як воно, тіло, не замурують судини. Квасоля в моїх земляків на столі щонайменше двічі на тиждень: або з капустою, або підбита вершками з мукою, або товчена з цибулею. «Токан і пасуля – то наша годуля», – кажуть тут.

На поливних ґрунтах добре родять огірки, томати, перець, капуста, зеленина, диня-гарбуз, яку стрижуть на кашу чи варять на молоці. Цибулина й головка часнику завжди в тайстрині дроворуба, як і житній окраєць та кусник солонини. М'ясо тут споживають лише на великі празники, так само й білий хліб. Зате солониною підкріпляються чи не щоднини. Напластовані шмаделки солять, перчать, натирають часником, загортають у вогку полотнину й кладуть у пивницю відстоятися. Платочка такого сальця для шлунка – як мастило для воза. Тим більше що тваринних жирів тут майже не вживають, лише олію.

Окреме слово про молоко. Воно є основою столовування. Чисте молоко п'ють лише діти, а дорослий нарід більше волить сир, бринзу, вурду, жентицю, гусянку, пряженку, дзер. Дуже вдатними виходять підсмачені молоком різні дзями з насіченою зеленню і травами – лободою, жаливою, квасником, бурячинням, чебрецем.

Я примітив, що тут люблять гірке й квасне (*добре печінці й жовчі*). Заквашують овочі в боченятах. А в спеку роблять киселицю:

в криничну воду кришать огірки, буряк, цибулю, кріп, тмин, підсолюють і кладуть на сонце. Виходить вітамінне освіжаюче питво. Яєць майже не їдять, їх міняють у скарбовій хаті на інструмент і полотно.

Із садовини на першому місці яблука, черешні й сливи. Садиби обсаджують волоськими горіхами, котрі є найліпшими ласощами дітвори. Кажуть, якщо щодня з'їдати сім горіхів, то й проживеш на сім років довше. У бочки збирають падалиці з-під дерев, а відтак скислу «кериню» переганяють на пахучу паленку. Але п'ють мало, на гостині єдиний тридцятиграмовий штемпелик обходить усіх гостей. Більше шанують медовуху, наварену з меду і вистояну кілька місяців у дубових діжах.

Засмакував я місцеву воду – м'яку, проціджену кремнієвими водобоями, з ноткою йоду. Дворище своє кожен тут починає розбудовувати з колодязя. Сіль споживають гірську, грубу, сіру, принохаєшся – аж у голові світліє від неї.

Старизну тут честують. Бо з батьківських рук постав сей сторонець на чужій, тепер своїй землі. Бо ті носять у собі світ попередній, незримою ниткою-пуповиною в'яжуть його з новим побитом. Кожен із тих першоходаків – жива книга, правда, з розумом, не засміченим книжністю.

Пригадую збуївка Петра Стойку, у якого стояв на ночівлі. Жвавий, як мотиль. Борода біліша за сорочку. Тиха радість на лиці. У руках стара дійниця – за яфинами зібрався.

«Скільки вам років, дідку?»

«Гріх і казати. Сотку ношу на горбі».

«Що вас на світі так довго тримле?»

«Молитва. Молюся ревно, так, що й волосся слухає, не росте в той час», – витяг десь із бороди полотняну тайстринку й похвалився іконкою від афонського монаха. – А ще – цілість тіла, духу й серця. Жити треба твердо й радо. Не ламати себе і не подвоювати. Ні в роботі, ні в жаданні, ні в помислі. Бо чоловік не гадина – і розсічені кусні тіла й душі не відживуть. Проси собі цілоти. Будь у єдності з собою. Будь одним, а не різним. Будь одному вірний. Будь з одним до кінця, а не з різними коротко. Будь з одною жоною, бо в ній є все те, що і в інших, і лише для тебе. І у ватрі – дрова і чоловічого, і жіночого

роду. Тоді вона добре горить. Якщо маєш у собі цілість, то ти як зернина, що впала на землю. Вона вітру не глядає».

«Що їсти любите?»

«Усе, що земля зродила, добре для чоловіка. А варене й поготів. Нехотя-нехотя з'їж і крихотя. Не раз бувало, що камінь у роті держав, аби голод обдурити. Не переїдай, не перепивай, не перелюбствуй, бо се й Господу мерзко, і людям. І самому тобі на велику шкоду».

«А зуби чим чистите, що такі здорові?»

«Нігда нічим не чистив. Лише полощу їх двічі на день. Удосвіта паленкою з дичок, а увечері – ропою. Дуже добре зубам, та й кров гріє».

«Що вам допомгло, дідку, зберегти силу в тілі?»

«Споришевий пішник».

«Що?»

«Видиш, який у мене дараб? Уздовж, аж до грабового кадуба, перетинає його пішничок-знаємничок, порослий споришем. Кожного рана босий ходжу ним по воду. У літі подошви обпікає студена роса, зимою – сніг. Пройдуся, низько вклонюся землі, сонцю, деревам – і на цілий день дістану від них благословення».

Ішли ми в гору тим пішником. Дідо легкий як перо, трава під ним не гнеться. Став, усміхаючись до себе, бережно відсунув ногою вбік слимачка, зняв павутину з галузини, скрутив і поклав під язик. І далі залопотів голими п'ятами. Живий, як рибка, веселий, як ластівка, гордий, як скала.

Я не стрічав серед тих людей огрядних, товстих. Та й тяжко уявити лісоруба чи косаря, обтяженого жиром. Сі люди живуть природним і простим ходом, як лиш і можна жити серед заліснених гір. Устають із сонцем і лягають із зорями. День починають і звершують молитвою. З великим пошанівком ставляться в родині до старших. З панами й владою в мирі, справно платять податі, добре служать у війську. Злагоджено й розумно провадять громадські орудки. Люди відкриті, добросерді, скорі на фіглю. Дуже люблять співати.

Коли собі заспіваю, а дале заплачу,
Літа мої молоденькі, як вас дармо трачу.
Літа мої молоденькі, молоді, молоді,
Та так мені марно йдете, як листок по воді.
Ой, мені молодому ні пере, ні золить,
На моїй ся головині лиш біда мозолить.
Закувала зозулиця на дубовім мості,
Літа мої молоденькі, ходіть до ня в гості.

Добрий місяць міряв я свої прагнення з клопотами сих малих людей, що духовним зростом були вищі за кичери, а настирливістю твердіші за буки. Вони удачливі, тут їхній придомок, а я й далі стелюся припутником коло чужих доріг.

Дзвонило на утренью, коли я збирався, – і з серця виснувалася павутина світлого жалю й зачепилася за шпичасту дзвіницю.

Аби покликати мене перегодом сюди знову. Кочіш запрягав коней, і, поки я виносився, діти, як мишва в скрині, шупурдали на возі. Тепер ще вони ціковбаняють по-русинськи, а через десяток-другий літ говоритимуть по-румунськи, з гіркотою здогадувався я.

Банат... Відбатований кусень моєї батьківщини. Прищепи, що прижилася на чужорідному стовпі.

Яворове косовище

Раннього літа ми з дідом ладили яворові косовища. Належало вибрати в лісі гінкого молодого явора. А наперед Іллі піти до церкви й покласти воскову свічку пророку-громовладцю. Помолитися за лад на газдівстві, за спіх у роботі, за вдале ремеслування. Удома ввечері язик за зубами держиш, уклонившись образам, рано лягаєш. До схід сонця піднімаєшся і, нікому не кажучи про замір, рушаєш до поміченого явора. Дорогою ні з ким не здоровкаєшся, до бесіди не пристаєш. Смирено шепчеш молитви. У лісі, перехрестившись, починаєш підрубувати явора з чотирьох боків. Рубаєш точними й негучними махами, щоб не розбудити Велику Хащу, приспану за ніч. Верхівка дерева має впасти на північ. На землі дерево обчищаєш, відсікаєш триметровий криж і завдаєш собі на плечі. Дорогою читаєш подячну молитву за те, що Хаща впустила і випустила тебе з миром.

Удома кругляк розколюєш з тоншого кінця на дві половинки. Не обтісуєш, ховаєш на бантах під стріхою, у затемненому провійному місці. У вільний зимовий вечір зносиш яворину з хліва. Уже суху, легку розколюєш знову навпіл. Із сих ощепів будуть два косята. Починається тесання. Перші тріски дідо схапував і десь заникував у потаємному закутні. Інші спалював. Кося тесалося одним дихом. Готове держално дід чіпляв двома ручками за сволок у сінях – аби підсихало до весни. За зиму воно ще «сідало».

На Святий вечір дідо брав в одну руку суху отаву, у другу – яворове Ілієве кося й обходив тричі хижу, приказуючи: «Всевишній Господи, що сотворив світ, сонце, місяць, зорі на небесах! Як чоловік не годен їм нич лихого зробити, дай так, аби й мені нич не могли зробити, поможи моїй сім'ї, дай сили, сохрани маржини, щоб давали доста молока і весь наш рід був ситий».

На Водохреща, після освячення води в криниці, дідо вмочував у неї кося верхнім і нижнім кінцем і примовляв: «Як помагає ся свята вода людям, так аби моє кося помагало мені у всякій біді й усю нечисть від мене відганяло, і тіло й душу мою спасало». Тоді заходив з кіссям

до хижі, набивав на нього дзвінку литовку й клав у красний закут. Чекав священика, котрий, освячуючи житло, бризкав водою і на новеньку косу. І вона дочікувала літа, гарячої косовиці, щоб до пізньої осені не розлучатися з газдою.

А який був дідко косар – горішок у траві перетинав! Служила дідові ота коса і замашним інструментом, і ціпком, коли дерся в полонини, і палицею, аби боронитися від звірини. А головне – правдивим оберегом.

При кісьбі на уходах, коли ночували в далеких колибах, спасу не було від босоркань і повітруль. У яких лише подобах не являлися вони косарям у паркі підполонинні ночі: то жінчовкою, що нібито принесла перекуску, то панікою в солом'яному калапчику, то блідою дівочкою з вінком із косиць. І коли струджений за день чоловік засинав умліока в своїй ліщиновій халабуді, сі лісові повійниці бралися мучити його тіло – теребили, гнявили, скомтали, щипали, присмоктом витягували мужеську міць. А з третьою молочною рососою звітрювалися в темні пущі. Мертвооко за сим позирав із бездонної небесної криниці місяць. Косар уставав у передрання, як пес побитий, – у синцях, ломоті костей, без сили й дяки на роботу.

Якийсь час занаділися дві геть молоденькі повітрулі, що вимордовували чоловіка за ніч до напівсмерти. До боженої жони, що виносила сюди їду, той ніякої хіті не мав. Почалося се після того, як у глиняній бані, де копали черленицю на вальки-саман, притовкло двох сільських дівочок. Тяжкою смертю відходили бідолашні, з повними ротами землі. Відспівали їх і впокоїли на вершку цвинтарного ґруніка, та, видати, спокою загиблі так і не знайшли. Молоді косарчуки боялися заснути, придрімували коло вогню, а старі розказували, як повітрульки в шовкових пеленах закрадалися в колибу, замикали студеними перстами їм очи, діставали заплітки з волосся й вузлували руки – і далі робили з нещасним що хотіли.

Сільське жіноцтво припросило попа запечатати злощасну глиняну баню хрестом. Цілу ніч Божі люди з Чумальова читали там Псалтир – і лише позад сим оті влєсливі повітрулі дали косарям спокій. Та скільки й без них непевної нечисті носилося по сутемках диких зворів!

Ті напасті обминали мого діда. Бо мав він на них добру відгану – яворову Ілієву косу. Де б його не запосів нічліг, клав дідко на порозі кучі сячене-пересячене древко і сам вкладався з проникливою примовкою

на устах: «Ніч темна, ніч тишна, сидиш ти на коні чорному, на сідлі соколиному, замикаєш ти комори, дворці й хлівці, церкви й монастирці і цісарські престоли. Замкни всякій нечисті губи й губища, зуби й зубища, очі й очища, кігті й кігтища, аби вони на мене, народженого, хрещеного й молитвеного раба Божого Івана, очей не витріщали, зубів не гострили, біду не вершили, соблазну не чинили, суєту не сіяли».

І не мала смілости нічна потолоч переступити той поріг-оберіг.

Ріс я окатим сиротюком і любив зиватися коло дідового ремесла. Дістаючи за свою роботу дерево, дід часом дащось стругав для сільської челяді. Бувало, що й труни-деревища. Коли тріски летіли на землю, дідо примушував мене ревно вибирувати їх і жбухати в піч. Щоб ніхто з прибутніх потайки не зняв першу трісочку. О, то не просто скіпка, то тріска-чарунка, що чоловіка годна зробити невидимим, а самому відкрити затайливий світ!

Дідо, коли ще був недолітком, крадьки від свого вітця затаїв таку скалку в пазусі. А далі вчинив так, як казало старе повір'я. Жаска то була для нього година. Увечері перед Паскою кружними дорогами, щоб нікого не стрічати, пішов до церкви на всенощну. Тихо, як мацур, затягся в темний закутень і звідти очив на молільників. Свічні пломінці підсвічували лиця, грали в очах. Коли священик обійшов з кадилом храм, дідо поклав гробову трісочку під язик. Від того, що йому відкрилося, зледеніло хлоп'яче серце.

В одного на плечах волохата голова з гострими вухами – вовкун. Другий з висолопленим язиком і довгими, як батоги, руками. Се – брехач. У котроїсь баби кривий надутий ніс, бо вона все про всіх знає. Ще якась прикрила довгим сукманом хвостик. У воронячої вуйни з-під хустки стирчить чорне пір'я. Третя така писката, що два роти має, один з другим перешіптуються. Червонолиця жона щуриться, як ласиця, пострілює очима на всі боки, а цицьки-дині аж тріщать під блузою. А в її понурого чоловіка горб росте під вуйошем, до землі гне. У дівичь декотрих у рукавах сховані голубині крильця – аби женихів до себе пригрібати. А в одної у вухах мізерні срібні чінговіки-дзвіночки, щоб за нею всі легіні обзиралися, не розуміючи, що їх кличе...

Прийшов час хрест цілувати – і дідो видів, як декотрі губи вивертають, щоб прикластися не до самого розп'яття, а з тильного боку. Як проказано благословення, дідо перший здимів із церкви. Аби, доки послідній челядник кладе поклінного хреста на чоло, добігти до ріки й жбурити в бистру воду гробову тріску. Бо котрась із старших босоркань вже зміркувала і неслася ззаду, щоб тут же обернути дівка на терлицю – дерев'яну лавицю, на якій труть коноплі.

Летить скіпка в бистрину, а губи, посинілі зо страху, шепочуть: «Пливи, закляття, за водою, за залізний пліт, за гору кам'яну – з моєї руки, з моїх очей, з моєї пам'яті».

Дух забивали дідові казки.

З бездонного міха його приповісток мені найлюбішою була оповідка про косичку папороті.

Був він ще хлопчуком, коли возарі взяли його з собою на тиждень продавати по селах смерекові драниці. А він при них – нічний сокотільник. У дорозі – хто під возом, хто на возі. Сторожив ночами коней, аби ті на паші десь у хащах не ізслизли, не потолочили людські царинки. І от на самий Іван-день уночі коло ватри дівак задрімав. Коли прохопився, огонь вигорів, зате звізди так осяяли долину, що кожна росинка на травиці сміялася. Рушився за кіньми – ні сліду! Якась птиця з хащі кликала: «Пой-пой, пой-пой», – і пустився він на той голос. І привело його на просіку, зарослу папороттю аж до грудей. І коли він перебрів той гущавник, то відкрилися йому голоси хащі. І міць налила руки й ноги, а сам ніби підріс. Очі так загострилися, що видів через гори. Коні самі знайшлися, ішли за ним, як діти.

Другого дня, коли віз застряг у млаковинні, сирохман сам підняв його й поклав на тверде. Чудувалися возарі. Ще більше чудувалися, коли сказав їм, у яке село правити. Там вони умліока спродали всі драниці й дістали розказ на нову роботу. І хлопчу-сокотільнику вділили жменю корун. А коли вертали нагощені домів, дорогою всі дівки клично кліпали до нього.

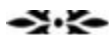
Став би мій дідо потужний, як Кротон, і багатий, як граф Драг. Та кому не було до полудня, тому й пополудні не буде. Напеклися якось на сонці його гумові постолі, а тут потічок край дороги свіжою водицею цоркотить. Сів дідо на камінь, роззувся, витряс онучі – і полетіла у воду зірка-косичка. І того менту полишили діда і сила бетярська, і серенча. Яким був, таким і став. Старі людкове потому йому все розтолкували: закотився йому за онучу цвіт папороті тої ночі. Тому чудниця така з ним і сталася. Та що вдієш, чоловік учиться не до старости, а до смерти...

Мені так було шкода тої чудотворної чічки, а дідо безжурно сміявся в бороду: «Така моя доля – як дірява льоля. Але нічого: череп'я довше живе, як цілий горнець».

Похрещені блискавкою

Два дари спущені нам з горної скрині за многотрудну юдоль земну. Се – дитинство і любов. Ба й нині, коли прихилю сиву бороду до лежниці, крізь пергамент повік засвітиться, зарум'яніє паляниця сонця мого далекого дівчатства. І запахнуть млосно чебреці, заходять м'ятними росами п'яти, закличуть у пахливе марево бомкала бляшаних дзвоників. Десь там, на грузькій ріні, залишився мій дрібний слід, з якого п'є синичка. Десь там моє чіпке рученя держить материну руку, що пахне молоком. Десь там розцвічені зорями короткі ночі легінства і м'які, як перо сойки, дівчачі губенята.

Утворюю скрипучі двері пам'яті в оту синю зиму...

Нас, дітей, повна хижа. Живемо собі, як воробки в стрісі. Де що знайшли, клюнули, де притулилися – заснули. Сокотила нас «дика баба». Ревеш з голоду – «дика баба забере». Спати не хочеш – теж бабою пужали. А на бабин вечір перед Різдом бабі лишали варішку страви на столі. Так хотілося її доїсти, але зась – баба розсердиться! Дика баба гналася за тобою, коли, устроївши босі

ноження в яворові корчুলі, летів на заледенілу ріку. А там ковані дуги нарізають лед, мороз обпікає литки, ззаду свище й фурчить снігова повітруля. Душа, як потя, що вихопилося з кліті, ледве встигає за тобою. А ввечері шморкаєш і чихаєш – то «баба чихавка» тербить віником у носі. І мати запарює тобі китиці примороженої калинки.

А під сволоком кліпає лампа, дівки й жони обсіли лавиці, прядуть. У прядиво вплітається нитка співанки.

Була любов, була
Межи нами двома;
Розмела, рознесла
Каламутна вода.
Бодай тота вода
Каменьом заросла,
Що вна нашу любов
Розмела, рознесла.
Любосте, любосте,
Гірша-сь від болести,
Болість перебуду,
Любов не забуду.
Болість перебуду,
В постелі лежачи,
Любов не забуду,
По світу ходячи.

З морозним димом до хижі захапуються молодюки. Хто з дрівцями в руках, хто з решетом смаженого посоняшника, а в котрогось у рукаві булькає склянча з вином. Бетяр сказними очима оббігає дівочу лавицю і збитошно затуляє:

Ой болить ня головочка,
Ой болить ня мало,
За Марічков увечері,
За Анницев рано.
За Марічков увечері,
Як ся звечоріє,
За Анницев болить рано,
Як когут запіє.

Одданиці порскають сміхом, ховають очі за веретена. Доки якась сміливиця не сікане із свого закута:

У лісі на врісі
Сова огень креше;
Тото пес, не легінь,
Що з дівками бреше.
Дати би му, дати
Солі полізати,
Аби він перестав
За дівок брехати.

Хлопець примирливо кладе долоню на серце і клонить голову перед фраїркою:

Ей, любов, мамко, любов,
Любов не дурниця –
Так ми з'їла любов душу,
Як коноплі птиця.

Коли втихають фіглі-вцірянки, дідो з пліч скидає білу гуню і, набиваючи глиняну піпу, здалеку зачинає свою казку...

Зрідка приходила до нас молода красна жона з ціфрованою куделею. Чоловік її добрим майстром був, по всій Верховині церкви рубав. Така смерекова церквиця і в нас стояла на бережку – як бузьок, що задер дзьоб у небо, а крила спустив на землю. І, як пір'я, стікали її боки тоненькими драницями, облизаними дощами. Дідо заздро скалив на неї око: «Не земля таке родить, а руки. Видиш, неборе, що годен учинити чоловік, котрий пан своїм рукам. Учися! Ремесло не коромисло, плече не давить».

Майстрова жона принесла якось сповиток у плахті. Розпеленала, а там – дитинча. Мамка його на піч коло мене поклала: «Грій, синку, маленьку, але перстиком не кивай, бо поробляться ямки».

Я грів, підгрібав до мізерного тільця теплі коноплі. Рукою боявся торкнутися, дотягувався носиком. Дитинка пахла чисто, як курятко з-під квочки. І той запах ще довго лишався зі мною, навіть снівся.

Спливла не одна зима. Якогось літа прийшла до бабиної халабуди знову ота жінка, правда, на сей раз бліда й тиха. А при ній дівча з очима-чорничками. За вухами мала застромлені черешні. Доки баба

радила жону, ми стояли одне проти одного і мовчали. Тоді я дістав перо сойки й простягнув малій чорнявці. На той час я не мав нічого ціннішого за се перо, яке знайшов дорогою до квасного кадуба. Дівчинка довго й радісно позирала на дарунок, а далі чомусь притулила його до губ. І зняла свої черешневі заушниці, і простягла мені. Я з'їв черешеньки й довго ссав кісточки, чулося, що вони солодкі, як цукрики з жидової корчми.

Звали її Терка. Я пас худобину, а вона вертала через толоку зі школи. Перед тим коли вона мала пройти, я мив у потоці ноги й лице, оббивав порох із ногавиць. Тричі підряд я лускав циганським батогом – ворони зривалися з акацій, а вона озиралася й сміялася. Цілих півдня, цілу ніч і ще півдня треба було чекати, коли вона знову вийде на толоку. І я чекав. Яке то було довге й трудне чекання...

Я збирав по підлісся ягоди, зв'язував їх стеблиною і клав коло путика, яким вона мала йти. І вартував, щоб не внадилася коза. Я збивав ногами камінці, аби путик був чистий. Гарячий порох затягував мої рани. І вона підбирала ягоди, сміялася, брала їх губами, і вітер ніс до мене той запах, баламутив голову. І я знову лускав пугою так, що косарі під кичерою озиралися.

Ми ніколи не говорили, та не мовчали наші очі.

Коли я вже вчився в гімназії, на вакації напросився помагати її няньові, аби бути ближче до Терки. Вона в хижі була за газдиню – мати померла роком переже, гертিকা їй спалила груди. Ми ходили по людях і чинили дереводільну роботу – кому кросна, кому скриню, кому стіл чи лавицю, а бувало, що й деревище, коли нагла смерть заходила в село. Терка на полуденок приносила нам у канті страву: підбиту сметаною квасоллю, дзямку з шалати, приправлену чабриком, жаливник на шкварках.

«Усе добре, що варене», – смачно приповідав її няньо, здуваючи перед трапезою стружку з вусів. І ламав наполи житню хлібину.

Який то був майстер! З дерева вершив і храм, і дитячу бавку витісував, і гуслі. Двома-тьрьома зарубками робив уключину на бантині. Долото співало в його руках, а рубанок шептав, лишаючи за собою пахучі золоті пантлики. Міряв він оком, а майстрував душею. Донині не забуду, як ми розтинали повздовж товстого дуба. Він згори на цапах, а я на землі. Пила тужно скрипіла, гнулася, угризаючись

у сиру твердінь, але дошки виходили рівненькі, як ряди в книзі. Майстер гладив тесану лату – і дерево тепліло під твердою рукою, радувалося їй. А як цвіли лица в жінок, коли ми заносили до світлиці нову ладу, різьблену кониками, когутами чи хрещатим барвінком! Я настоював лушпиння цибулі в гарячій оливі, змішував з воском і гусячим крильцем крив віко і бильця.

Кожне ремесло має свою тайну, і живе вона в серці майстра. І розцвітає з-під його рук. А найбільша тайна в тому, що, коли майстер творить, його оберігає Творець.

Був він маломовний, добрий, скорий на сміх, любив приказку: «Роботі як не сядеш на горб, то вона тобі сяде». Таким мені зостався в пам'яті той чоловік, що лишив по собі огром трудів для людського хоснування. А собі, дочувся я згодом, не встиг і хреста витесати – кріпив після повені міст, і підмиті колоди його придавили...

...Того літа моя душа літала попід хмарами. Щоднини я видів Терку. Біла сорочка, біле монисто, білі зуби при тернових очах збурювали мою кров. Подаючи їй порожню миску, я мірив дотулитися її пальців, і вона розуміюче їх здержувала. Іскри висікали ті доторки, я так паленів, що боявся, аби не вхопилися вогнем тріски під ногами.

Якоїсь суботи я вертав з гімназії в село. Утікав від грозової хмари. При битій дорозі на розпутті майстер клав дубового хреста. Під оршиною на возі сиділа Терка. Мені були раді.

«Зараз небо урветься, а я ще маю бесіду з дяком, – журився майстер. – Чи звезеш мою Терку долі?»

«Звезу», – радо повів я й поклав в'язку книг на соломі.

Вона посунулася, розправила обрус. Коні, спуджені громом, зірвалися, ударили нараз чотирма лабами. Віз заgrimів крем'яницею, як залізне відро. Підскакуючи на купинах, ми розсікали вітер. Лише винничні ряди мелькали обабоки. Буря доганяла нас. Блискавка репіжила по ближньому грабнику. Жменями шроту вдарили в плечі перші краплі. І чорні краплини перепуджених очей блиснули коло мого плеча. Як я хотів їх висушити губами, випити з них страх!

Тверда колія перейшла в стрімке глинище. Возом носило, як саньми на снігу. З неба періщило студеними батогами. Червлені потоки зашуміли під колесами. Терка вхопила мене за стан, залящала у вухо: «Треба путати коней!»

Я й сам розумів, що треба, але якщо їх тепер нагло здержати, віз покалічить їм ноги і сам зірветься в бердо. Я пам'ятав дідову науку: коні – розумна худоба; коли не знаєш, як правити, дай їм волю, й вони самі вивезуть.

Коні, косуючи кривавими очима, пороли копитами путь, аби віз не розметало. Я мусив їм допомогти, та як?! Ухопив вила й захвав держално у спиці. Віз якийсь час сунувся на самих дугах, та колесо вломило й перемололо дrevко вил. Ми далі летіли в темну від дощу бездну. Терка обхопила мене обручем. Вільною рукою я витеребив у соломі ланц. Засилив один кінець за бортовий стовпець, а другий жбурих межі спиці. Колесо затріщало і завмерло, а віз верло вбік і обернуло поперек дороги. Коні з утоми й страху впали на коліна. Я скочив з воза й рудиною поміг їм піднятися й зійти в яр, у зарості черемхи. Тоді видер зі споду віхоть сухої соломи й постелив під возом. Терка на се позирала страченими очима. Я зняв її з воза й поклав на устілку.

Дошові перлинки тріпотіли на її бровах і в пушку над губою. Я знімав їх перстом, не знав, чим витерти її мокрий блідий вид. Дрижма дрижало її обтулене мокрою полотниною тіло, з пипкатицями, западиною на пупі і твердим горбиком нижче живота. Чим я міг її зігріти? Притис до себе, утопив у собі, обхопивши долонями гостренькі крильця лопаток. І губи її солодким опіком припечатали

мої очі. Десь навісно гримотіло, та я не чув того, бо серце в грудях гриміло дужче.

Я злизував з її личка дощову свіжість, хапав ротом гарячінь її дихання, м'якшив губами твердість її сосків, схожих на нестигли плоди яперки. І сам нездержанно твердив у млосній дрожі.

«Будеш моєю?»

«А чи ти сліпий, не видиш?»

«Ти багата, мені не рівня».

«А ти вчений, мені не наречений».

«Ти файна, як перша фіялка».

«А ти розумний, як попова шапка».

«Що з того?»

«Краса до вінця, а розум до кінця».

«Ти майстрова одиначка, а я безрідний копилець».

«Ти панської крові, усі то видять. Від рівного дерева рівна й тінь».

«Я твоя тінь. Відколи ті черешеньки промкнув, ходжу твоїм слідом».

«А я літаю, як оте синє перце. Серцем літаю під синє небо».

«А моє серце вколола терньом своїх очей. Навіки вколола».

«Кедь уколола, то й погою, милий».

«Як, солодка?»

«А так!» – упивалася губами в мій рот, гейби хотіла виссати з мене весь дух. А я – її, аби наповнити ним себе на довгі літа, на цілий вік земний.

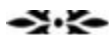
Блискавки засвічували нам короткі свічі. Гроловиця нам казала своє благословення. Небо кропило святою водою.

...Лишився той гострий запах небесних кресал, мокрого волосся й лісової ягоди. Куди б не вела мене по світах невгомона планида, той запах ішов за мною назирці. Як тінь її.

Шугай

Сонце пражило на полудень, коли мене завели в кам'яну хижу з дротяним визором без скла. Обабоки стояли тесані лавиці, а посередині – вкопаний у землю дубовий ковбан замість стола. Звисав іржавий ланець з каріками. До них тут уже не приковували, уже й не вішали нікого на дворовій шибениці. Тепер замість неї на горбі бовванів чорний трираменний хрест. Попри нього, бувало, ми їздили з дідом за ропою в Шандрово. Дідо брав уліво, бо коні сахалися того кургану, кусали вудила.

Закля – так називали се місце, закляте місце. А моя темниця тоді була судовою темницею. Сюди звозили конокрадів, опришків і тих, хто переступав віру. Тут вони дочікувалися суддів з Хуста чи Мукачева. Тут же, на вулиці, їх вішали на конопляному мотузі. Бубнар скликав на церемонію людей, у церковці дзвонило. Коли злодіїв не було, хижа стояла без замка, бо подорожні туди боялися ступити, навіть коли їх заскакувала буря.

Я був у розшуку і тепер мав чекати тут, коли з поліційної управи прийде рішенець по моїх документах. Нічого доброго не чекав. Залишалось хіба покласти свою журу в руки Господні. Принесли півхлібини і кендир води. Та їсти я не міг. Заважав сморід, кисло-нудний душок. Може, то був запах арештантської туги й одчаю, якими просяк глиняний піл, стіни й дерево. Запах душевної агонії, у якій доживали останні дні ворохобні люди. Тому я не міг спати лежачи. Здавалося, щока тулиться не до дошки, а до студеного мерця.

Сяк-так пересидів я довгу ніч. Удень мої гіркі мислі якось розвіювали голоси возарів, що долинали з битої дороги, і гугнява «песнічка» жандарма на сторожі під тюрмою. Світ жив, галайкалі діти, цвірконіли птиці. Та знову запала ніч, темінна, липка, напарена близькими старицями ріки. Лише комарі й подзвін моїх кайданів будив мертвотну тишу. Нараз я й не вчув, що поряд дзенькнуло інше залізо. Місяць, як медова диня, стояв у прорізі вікна. Я побачив залізного

павука, що вчепився в штаби вікна, і від нього, як павутина, тягся на вулицю шнур. Тихо заіржав кінь.

«Цурік, Пішто! Ді, здихляку! Ану ді!» – глотив на вулиці сердитий голос. Решітка знадвору видулася і вирвалася з клинців. У пройму влізла чорна голова: «Уставай, каранику! Доста гнити».

Я став на підвіконня й скочив у порошану траву, що ще не встигла спити роси. Збоку, без шапки, непорушно сидів оглушений вартівник-жандарм. Мене штовхнули у воза, і колеса закрипіли ріновищем.

Люди у возі їхали мовчки, як неживі тіні. На другому селі двоє зіскочили на землю й розтанули в сутіні. Нас лишилося троє. Дорога забирала все вгору. Волога свіжість із лісових верхів обтяжувала одягу, глицями шпінкала відкрите тіло. На якомусь дворі ми лишили коня й рушили пішки мокрою отавою. Скоро затріщав потік. Хлопи поклали гвери, напилися з рук. Старший підсвітив сіркачем мою твар. Його жовтуваті зуби під закрученими вусами. Владно притяг мої руки до пня й двома замахами топірця розсік ланцок.

«Чи знаєш, хто я?» – запитав, позіхаючи.

«Шугай», – несміло виповів я.

Він хихикнув: «Чув про мене?»

«Хто не чув».

«Добре кажеш. Боїшся мене?»

«Не знаю. Нащо я тобі?»

«І я ще сього не знаю», – знову хихикнув. Силувано, не по-доброму.

Далі ми йшли без слова. За годину стали, під ногами хруснуло паліччя. Збоку бовванів стрішок з настеленим сіном. Шугай витягнув пляшку з кукурудзяною гичкою, смачно глитнув.

«А тепер – спати, братове», – зморено видихнув і заліз під овечу кожушину.

Пробудився я голодний, як крадений кінь. Тріщала суха ламань у ватрі й десь на Менчилі трубів олень. А може, то голосила вівчарська трембіта. У казані над вогнем моркотіло вариво.

«Дим тягне долом, – сказав Шугай, – буде дощ. Юро, принеси м'ясо з потоку».

Буцматий дівчак років чотирнадцяти, його брат, відсунув валун і витяг з крижаної води баранячу лабу. Старший Шугай курих тонку піпу зі срібною покривечкою. Я крадькома поглядав на нього, таячи розчарування.

З людських поголосів і страхів жандармських поставав витязь, що міг на плечах винести вола в полонину, бив ворону на льоту, а сам був заморожений від кулі. Коли в нього поціляли, то на очі являлося опудало, а не живий челядник. По сім ножів у нього стирчало з кожного ока – так його малювали ті, хто стрічав. Міг паном убратися й пити з нотаром у ресторації, міг по базару ходити в жіночому сукмані зі скляним монистом. Мав на чоботах оленячі копита, аби сліди ховати. Половинив багаті скотарські стани, роздаючи маржину худобним людям. Тряс лихварів, розбивав жидівські бовти й корчми, оббирав на дорозі замогливих базарників. Якщо не корилися, міг із братчиками перевернути їх укупі з возом і кіньми в ріку. Щедро гостив жеброту, удовиць наділяв харчем і шматтям. Зате як збиткувався з жандармів! Було, що розсипав медову кригу й приводив із хащі ведмедя на їхню засідку. Кому страх смертний, а кому сміх.

Поліція просила уряд вирубати всі кущі вздовж дороги з Хуста до Колочави, а в лісах нарізати просіки, щоб не було приволля шугайовим збуйникам. У кожному сільці клали жандармський пост, протягали телеграфний дріт. А й се не помагало. Мукачівські новинки гриміли, що з Праги, Братислави й Брна направляють летючу сотню жандармів, аби пантрували Миколу Шугая (у селі його кликали Никола Сюгай) і його чорних хлопців. Ще й готували до обльоту гір аероплани. Цілу війну оголосила влада сьому заклитому бескиднику.

Тепер він стояв переді мною: невисокий, коренастий, набитий, як дубовий гриб. Уже не легінь, ще не поважний газда. До повнявого лица прилип брезклий осміх, ніби чоловік оцту лизнув. У бистрих уважних очах сіклися то скалки льоду, то білі бритви. Випнуті порослі вилиці виказували тверду, затяту, свавільну натуру. Одна половина лица виділася мені сірішою, блідішою. Може, через те, що коло ватри сидить за одним боком, подумав я. Мав він на голові солдатську шапку, навернену на вуха. Під довгим гумовиком блищали м'які шкіряні постоли. Брудні кощаві пальці стискали, як птиця галузу, чубук. Мулька тривога повнила простір довкола сього чоловіка.

«Можеш мені не розказувати про себе, я й так усе знаю. Мені кожний листок шепче. Мені вітер пошту носить. Мені доста раз глипнути на хлопа, аби спізнати, що то за потя, – говорив він ніби не до мене, а до своєї люльки-файки. – Чому ти на жандарма напав?»

Я все йому розповів.

«А, песся кров! З'їли би 'го воші! – кляв Ружічку. – Хочеш, я спущу 'му кишки?»

Я не хотів, сказав, що перегоріла в мені хіть мстити.

«А даремно. Помста – солодка страва. Люди плещуть, що ти мій поплічник, що покликаєшся моїм іменем. На людський роток не навісиш замок. По всій Верховині, підкарпатській Гуцулії й по долинах я на язиках. Шугай – злодій, Шугай – збуйник. Хе! А такого шовкового, як я, ще поглядати. Та раз із мене людський поговір зробив злодія, мушу потрафляти сій брехні. Кажуть, злодій! Ти видиш мої статки: німецький гвер і пазуха патронів. Я не те що своєї, а й няньової хижі вже не маю під Сухарем, бо спалили її за мої гріхи. Усе, що настав, – постіль під корчем, ліщинові обороги, а маржина – олені й дикі свині. Шугай – злодій, Шугай – ворог держави!»

Він розпалювався, і ліва вилиця його ще більше біліла, аж мертвіла.

«Се я до них прийшов порядкувати чи вони приперли в мої гори? І зачали чесати мене залізною щіткою, як паршивого вола. Спершу мадяри загребли на фронт. Там кулаком у писк – така їх вояцька наука. Овва, ще ніхто Шугая не вдарив, аби йому так зійшло. Я капрала довбенкою по голові – і тягу! Прихопив два карабіни й ташку патронів. Мені в хащах се придасться на звіра. Та вони з мене самого звіра зробили. Раз піймали, ще раз – і на фронт. А я й удруге повернув голоблі, і не з порожніми руками. Вівчарю собі тихо на Дьордяві, городжу сіно, дичину добуваю... Тут румуни зайшли й стрекочуть з порогу: «Есте бань? Маєш гроші? Тоді давай худобу, фураж армії, а солдатам – сир, яйця». Се кажуть ті, що мене злодієм називають. Понапивалися дармової горівки, дівок по городах ловили, паскудили. Як твій жандарик. То скажи: як із такими без патронів говорити?!»

Що я міг на се сказати? А він далі правив, підігриваючи злість ковтками зі скляниці: «Відсидів я і в румунській цюпі, скусив глевкої мамалиги. Прийшли треті – чехи. Жидам правду дали, а верховинців загнали в ліси дерево для них тяти. За весь білий день хіба на сухий хліб заробиш. Землиця закладена, податок – як зашморг. У хижі одна сорочка на всіх, зате гертика майже в кожного. А вони ще ходять і переписують добро, аби не дати бідноті спасенний пайок – тайстрину мелайної муки. Насміхаються, у бочки з капустою мочаться. Біда би їх

побила! То що, мав я служити їм вірою-правдою? Мав чекати, доки мене дерево в лісі сокрушить чи дараба на крутому розвороті переламає руки-ноги? Чи смиренно гадкувати, коли ще й четверті придуть з польського чи руського боку? Ходьте, потопчіться й ви на вошивій русинській гуні... Го, го, не народився ще той пан, ні свій, ні чужинський, якому б Шугай дав собі на голову накласти! Агі, не я, а вони переді мною колінкують, кулі моїй кланяються. Своїми писками нечестивими мою святу землю цілують. Чуєш, цімборику?»

Я чув. І шкіра мені бралася морозом. Та враз Шугай звернув на інший тон: «Маю для тебе роботу. Гія мені стулити файне письмо. До самого губернатора, а може, й до президента в Прагу. Добрі гроші голосять за мою голову – 3000 корун. Але я більше можу дати за свою свободу. Я при собі по двісті тисячок ношу. Де куля не вцілить, там золотий трафить. Не жандармів я боюся, не шибениці, а людської слабости. Знаєш, скільки за Шугаєм ротів ненаситних? На мої гроші п'ють, гуляють, газдівства збивають. Мені на крейцер допоможуть – сто дістануть. Та ще й гріхують, що мало, що чести в мене не мають, а самі обзираються, аби тінь Шугаєва на них не впала. На смітті й когут гордий. Моїй довірливій Ержіці голову баламутять, шепчуть про мене всяку паскудь. Писячки!»

Ми наїлися кулеші з бринзою і м'ясом. Життя випогоджувалося. Зате погода показалася, як і провістив Микола. З буків зацяпало. Шугай стягнув плаща й подав мовчкуватому Юрі, кудись його виряджав у долину. Широкий черес перехоплював його гнучкий стан. Такі ремені сокотять лісорубові поперек і можуть захистити ребра від падаючого бервена. З череса звисав золотий годинник. На сорочці яскрили скляні гудзики. Вузькі вовняні гаті обвивали ремінці постолів дорогої роботи. Щось середнє між панком і циганським вйтом було в його парсуні.

Коли Юра відійшов, Микола задумано мовив: «По правді намірився я сам здатися владі».

«Як?» – вихопилося в мене.

«А так. Напишемо просто й коротко: “Шугай сам прийде з каяттям, кедь дадуть легітимацію, що карати його не будуть, а призначать служити в жандармерію, де він користи принесе за десятьох. І тоді запанує спокій і порядок на Верховині”».

Я не вірив вухам: що говорить сей чоловік?

«І ти не віриш. Я сам собі не вірю, але чинити мушу саме так. Вовк чує нападсть. А чехи пристануть на моє слово. Кого бояться, того шанують. Такого жандарма ще не було в Підкарпатті, яким я стану. Я два фронти пройшов, я крейцер у воздуху поціляю, я на ведмедя з ножом іду, я кожний камінчик пізнаю від Вігорлата до Говерли і знаю, хто чим дихає. Вір мені, хлопику: прокляті найщирішими святими стають, недруги – найліпшими слугами. Шугай себе ще покаже вивернутим боком. А кедь не дадуть на се згоду, рознесу судову кафедру в Хусті, пушу на вітер, як пір'я. З гранатами піду на Прагу й Будапешт. Так і запишеш».

Видобув із-за череса шкіряний гаман, витяг складений папір і простяг мені. Поки я писав, він нерухомо сидів поряд, склавши побожно руки на грудях. Коли я читав супліку, Шугай зубато всміхався: «Люблю вчених людей, по писаному все так красно виходить, як у попівському казанні. А я лише два слова знаю писати. У мадярському війську більше не вчили – нащо русинській свині грамота! За короля можна й так умерти». І він натужно вишкрябав під письмом: «Шугай Міклос».

Ми сиділи під дашком відкритої колиби («Двері боюся класти, усе мушу видіти, чути, як заєць у траві»), слухаючи шемрання дощу. Стояли наготові приперті два кріси. На прикладах мали вирізані великі хрести. Хрестик був випалений і на стовпі, що підпирав стріху.

«Перед тобою дві дороги, – сказав Шугай. – Або до мене у ватагу, або на румунський бік. Там серед циганоти легко загубитися. Аби лише жандармам не лізти в зуби, бо для них двадцять п'ять палиць на гузицю – як добрий день».

Я сказав, що в лісі не звикнуся, піду на румуни.

«А я хащею похрещений, я без неї не годен, – потеплів він голосом. – У нашій родині переказ такий, що прабабка не мала дітей і пішла до ворожки; та каже: діти народяться, але такі, що волітимуть лише в лісі жити. Так і пішло. І діда, і няня все в бутин тягло. А я з хащі й не виходжу. Вона дражнить мене, як звірина стрільця, як риба рибаря. Мені на ширині дихати нічим, народ геть завонявся. Пожирають одне одного гірше, як тварі в лісі. Душа Божа ціну втратила. По всьому Волівському окрузі вбивства чиняться. На дорогах по трьох кладуть, кишки випускають, ночами до хиж лізуть, де на якусь коруну міркують. Сокири, ножі, кров. Жінці в коліно гвізд

забили. Аби їм з кісток м'ясо відпадало... І все на Шугая вішають. І вбивцям, і поліції се на руку. А Шугай куди править – туди цілить, ще ні разу нікому в черево не стріляв, не зняв топір на хрещеного. А як стріляв, то лише обороняючись. Се добре знають чеські офіцери, та лукавлять, хитрують. У круте дерево кривий клин б'ють. Вони коло мене в сметані купаються. Чи знаєш, кільки держава вділила на мою ловлю й на підкуп різний? Чотириста вісімдесят тисяч! Є з чого пожитися жандармському кодлу, матері їхній хрін!»

Дощ густішав, репіжив по шатру бучника. Шугай угомонився, задрімав. Та скоро щось хруснуло у зворині, й він прохопився. Дослухався, стискаючи гвинторіза. А далі тихенько затяг: «Ой, жалю мій, жалю, що тя много маю... – Коли скінчив, нехотя промимрив: – Жура душу точить. Чую, що тім'я моє до моху клониться. Як увижу вивернуту смереку, гадаю, що то моя могила. А я ще й не жив по людськи. Лише двадцять третє літо топчу ряст, а серце вже так висушив, так вистудив! Руки залізом пахнуть, а не сиром, не жоною...»

Я здивувався, що він такий молодий. Мені кортіло розрадити його.

«Як я віддячуся, Миколо?»

«За що?»

«За те, що витяг мене із Заклі».

«Заціпи язик таке казати, – злобно сіканув очима. – Воля не має порахунку. Я добре знаю, що се таке – не одну тюремну лавицю обтер. А ось ти за файне письмо дарчика заслуговуєш. Проси собі щось, заки я добрий».

«Не треба нічого. Але скажіть, чи правда, що маєте заворожену рісочку, яка кулі відхиляє?» – спитав я.

«Маю, – відрізав незворушно. – Дев'ятисил або стрільчик називається. Три стебла із землі ростуть, схожі на траву-псяйку. На Іван-день їх треба знайти й заворожити. Мені відунка зі Зворця до плеча прив'язала. Та кулі – дурниця. Страх тебе з'їсть скоріше, як кулі. Я від сього маю надійний рятунок. Коли ляк бере верх і серце тріпоче, як заячий хвіст, я так чиню. – Посягнув рукою в пазуху під пахву й підніс пучку до носа. Запах його поту був гостріший за запах умиленого коня. – І нараз мозок урівноважитьься, стаю супокійний, як камінний міст».

Було видно, що любить похвалитися, але за тою хвальбою крилося немало й насущної правди. Я поглядав на Шугая і думав: либонь, се і є оживлена душа мого народу, мого маленького гірського крайця Європи – сплутана душа, що, як птиця-мрія, б'ється в сліпій своїй убогости, неуцтві та забобоні й вибухає помстою та жаданням справедливости.

Вернувся Юра, щось шепнув братові, і той спішно почав збиратися. Я теж підвівся.

«Дощова година найліпша, аби перейти Тису, – сказав Микола дорогою. – Румунські готарники сидять у будах. А як і втямлять, то в сльоті й темноті не поцілять. Зв'яжи собі сніп і прав на порослий берег. І зятям: з честю підеш через світ, а без чести ані до сусід».

Тепер він ступав нашироко в тяжких солдатських боканчах. Ураз став, відгорнув папороть, нахилився: «От і ти маєш дев'ятисил, цімборику. Раз у році сироті празник. А нині ж Іванів день!»

Він простяг мені травину, буцнув кулаком у груди й коротко попрощався: «Будь здоровий і дужий. Нічого не бійся, нічим не журися, але всього сокотися».

Ми розійшлися, але я довго ще думав про Шугая. Про його дивну правду, гірку, смертельну правду.

Губи

З лісу, з його вільного сподовиння, тягло тривожно-лоскітним духом. І я подався на той поклик. Так ліс відкрив мені царство грибів. А гриби відкрили, розпечатали для мене Хащу.

І з подивом, який не звітрився досі, я кажу: не є в природі більшого чуда, як гриб. У нас їх називали давнім словом *губи*. Старі люди казали, що сіє їх блискавка, і навіть – що гриби ростуть там, де вночі сикне відьма. Бо що то за порость, котра не цвіте й насіння не віє?! Ще й як віє, але воно таке дрібне, що оком нараз і не висліпаєш. Перебираючи грибниці, відкривав я сі дивні тіла рослинного царства, пізнавав загадку їхньої хосенности і смакоти.

Густе павутиння живлющих ниточок не просто вкорінене в землю, воно присмоктане до коріння дерев, кущів і трав, з них ссе найперші соки. От чому в гриба, який росте якісь сім днів, така тверда й поживна плоть, такий густий запах! Гриби стали моїм лісовим м'ясом,

лісовим хлібом (бо все вони мають те, що має м'ясо і хліб, і навіть більше), ліками й матеріалом для вбрання. За роки я вивчив не лише місця, де які гриби ростуть, а й навчився чути, як вони ростуть, солодко порипуючи печеристими м'язами. Я обходився з ними без ножа, бо гриби не терплять заліза, гублять від нього смак. Лише бундаті трутовики мусив зрізати лезом.

Найцінніші гриби давав ялиновий ліс, лише за малим слабші росли під березами. Гриб понад грибами – жовта лисичка. Ніяке м'ясо не рівняється з нею, дає вона силу й здоров'я, чистить кров, замінює зеленину й садовину. Застиглі вогненні язички лісу! За ним уже йде білий гриб, яким смакують і ведмідь, і білка. Але не гірший і польський гриб, і моховик, і дріжджі, і рижок, і піддубник, і грузд. Вони давали мені на зиму міх сухих вітамінів. Не поступається білякові й сиріжка, яку в нас називають ще голубінкою, бо найсмачніші з її роду мають синю, буру й зеленувату шапочку.

Свіжі гриби на моєму столі були майже цілий рік. Починаючи з ранньовесняних сморжів і зморшків до пізніх бородатих глив і зимових опеньок, що в безморозний день вистрілювали з пнів оксамитовими пломінцями на мохнатих кривих ніжках. А осінні опеньки я збирав навіть поночі, бо вони світяться на пнях блідо-зеленим сяйвом. Виломиш грудку й ідеш лісом, як зі світильником. Свинюхи звично росли на горбах мурашників, здіймалися як вавилонські вежі. Мені видиться, що сіяли й підживляли їх самі муравлі, щоб потім засмакувати грибний цукор.

Гриб, як і чоловік, любить простір, тепло й воду. Але при цьому криється і від сонця, і від вітру, і від чужого ока. Я збирав їх так, щоб сонце було за спиною, і ходив колами. Що не виділо око – видів ціпок. За запахом трави я знав, які тут мають бути гриби. Одні під хвойними піддашками, другі – у росянистій папороті, треті – стороною від дерев, бо під ними земля найхолодніша. Або під горбками листя, як люблять ховатися волохаті грузді. Чи під колючою глицею блисне слизькувате гніздо маслюків. Зрідка поставала в усій красі королиця (мухомор кесаря) – найсмачніший гриб. Справдешній мухомор, лише з жовтою ніжкою.

Ніяким грибом я не гордував і вислідив, що майже всі вони, крім блідої поганки, добрі. Якщо не для їжі, то для ліку. Головне брати гриби молоді, сильні, пахучі. Дрібно насічеш, повариш недовго,

промиєш студеною водою, а далі – смаж, запікай. Я готував по-своєму: кожен гриб посипав сіллю, тмином, полинвою трухою (замість перцю), обкладав скибочками луженої дичини, обгортав листям пахучих трав і загрибав у гарячий попел. Гадаю, такої смакоти не знав і пан Драг. Той, що у Відні, студений мій отець.

Гриби до того ж стали моєю лічницею на довгі роки, на все життя. Від застуди мене боронили козяки і ялинові слизняки. Вони схожі на масляки; слизьку шкірку треба зняти в окропі. Кашель минав після того, як уволю подихаєш тертою чагою. Вона й кров нараз спиняє. А нариви ліпше обкладати жовтим оживиком. Грузді добре чистять нирки. Молочник pomoже ревматичним кісткам. Жовті опеньки розслаблюють кишки, коли шлунок тяжко робить. Гриб-веселка, що живе лише одну добу й гидко пахне, забирає кислі солі, коли мучить подагра. Печериці вгамовують кров'яний тиск, прояснюють мозок. Вони рясно плодилися на букові чи тополі аж до снігу – шапка на шапці. Солодкі й ніжні, як м'ясо курятка.

Деякі лісові гриби такі сильні, що нищать мізерні грибки на тілі людському. Той же біляк чи волоконниця. Відварами з них можна звести екзему й навіть рак. А гіркий перцевий гриб помічний сухотникам.

Придивлявся я й до мухомора – красного короля лісових галяв. Не може такий сподобний гриб бути пустим. Сороки ним смакували, кози, олені та всяка лісова дрібнота. Чому ж його люди минають? Спершу я підвішував шапочки в хижці, аби мух відганяти, а далі навчився робити мазь, що знімала біль при ломоті, натруджених суглобах, вивихах. Набивав свіжими мухоморами (лише черленими, не білими!) горнець, замазував глиною і клав у теплий торф на кілька тижнів. Хай перепріють. Тою кашкою відтак змащував болючі місця, обв'язував онучкою. Дуже помагало. При солях у кістках теж дає раду. Порхавкою, що бубнявіє після дощу, я обкладав порізи й синці.

Осібнo хочу сказати про трутовик (чагу). Росте він на березі й чорній вільсі, пожираючи деревні соки. Найтучніші нарости на деревах, уражених блискавкою чи морозом. Брати треба лише тверду, здорову чагу, рубати, сушити й сокотити, аби не відсиріла. Перетерта на порошок, вона мені замінювала чай і каву. Тіло відразу відчувало полегкість. Настояї чаги помічні при застуді й хрипотях, а головне – при раку. (У сьому я не раз усвідчився згодом. А в тайзі

будучи, чув від руських старовірів, що чагою вилікував рак губи і князь Володимир Мономах.)

На модринах знаходив я дивовижний трутовик-агарик. Його губчасті срібно-білі вежі схожі на ті, що ліплять оси. Буває, одну особину важко обхопити руками, а важить більше трьох пудів. Сей гриб приніс велику поміч у моєму нехитрому укладі. Спочатку я нарізав з нього губки, якими мився сам і протирав свої шкіри. А відтак навчився робити шкіри з нього. Пластав трутовик на широкі коржі, вимочував їх у теплій калабані, плющив, відбивав палицями. З маленьких кусників виходили платки, що добре заживляли рани. А з великих я шив м'який натільний одяг, краяв обруси для втирання.

Ловецький пал якось непомітно перемінився на грибарський. Припах дичини мене вже так не хмелив. Може, тому, що потрібні білки я діставав тепер з іншого. Грибовища стали моєю кривною вотчиною, моїм городищем.

Гриб-часничник, тонконогий, з буруватою шапінкою, цілком замінив мені часник. Бородату лапшу «курячих лапок» я кришив у миску і варив, як курячу поливку. А який солодкий і хрусткий «відьомський віник»! Сей іржавий гриб на правду звисає віником із молодих ялинових гілок. З твердих грибів-копит я стругав тарелі й горнятка, навіть капці собі майстрував.

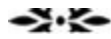
Загадку грибів пізнав я раніше, ніж їхні назвиська. Як дикий кабан, приколінно повзав устілом старого дубника й радше ніздрями, ніж руками, угадував під листом опецькуваті гриби, сподібні до облупленої крумплі. Вони росли по троє й так запаморочливо пахли, що хотілося співати. Підсушені, я носив їх за пазухою, аби той пах довше був при мені. Перегодом я дізнався, що сі гриби називаються трюфелями, що вони великопанська їда. Овва, а я хіба не був одноосібним паном у своїй хащі?!

До старих колін не минає радість стрічі з файним грибом. Може, тому, що неохоче й далеко не кожному відкриває він свою потайливість. Може, тому, що живе гриб недовго, як роса (бо й сам він – тверда роса землі), – нагадуючи нам про земну скороминущість. Велика сила життя влита в тужаву плоть гриба, хоч сам росте з тліну – з гнилого падолисту, з деревної трутизни. І сам переточує, перетравлює природну неміч, уздоровлює, лікує ліс, сповиваючи його кореневища незримими нитками в животворний клубок.

Саме гриби, малі чудесні лісові насельники, пробудили в мені інтерес до лісу, відкрили нове розуміння моєї приналежності до нього.

Красне поле

Рипучі вози, на них жони в чоловічих крисаннях і з піпами в устах. Червоно шиті сорочки в дівчат. Пейсаті й носаті шпекуланти коло крамничок. Галаман торговиці. Вуличні ями, повні столітнього пилу. Гейби його надуло з руїн Хустського замку, що зубато сторожить зелений супокій Марамороша. Дві живі сині бинди – Тиса і Ріка – перехопили долину й під Замковою горою ув'язалися в один широкий пас – аж до Дунаю.

Колись Хуст заклали німці. По часі належав він Мадярщині, Семигороду, Туреччині, Чехословаччині. Тепер назву Хуст перекрутили на «Хвуст України». (Тут мовлять не «хвіст», а «хвуст», не кінь, а «кунь», не віл, а «вул».) Метке людське око, гострий язичок. Тепер мені самому відкрилася незамутнена картина зав'язку нової держави в зукраїнізованому Хусті, відтязому від білого світу.

Нас шеренгували в строкаті ряди коло церкви. З балкона казали промови чільники уряду і сам прем'єр Августин Волошин, поважний, стомлений добродій, доктор теології. Його називали Батьком, і се йому справді пасувало.

«Слава Україні!» – гойкали ми. Навіть якщо хтось промовляв суржиком і язичієм, ми всеодно вітали його: «Слава Україні!» Спочатку несміло й урізнобій, а далі рівно й грізно. Аж вороння зривалося зі старих лип.

Забемкали дзвони на вечірню. А може, то дзвонило вже нам...

Коли ми прийшли в будинок команди Січі по вулиці Духновича, на нього лягла сіра тінь від одинокої хмари. А шинки й бовти заливало скупе осіннє сонечко. Мене се не тішило. Мало тішило й інше. Одностроїв на всіх не вистачало, зате прапорами, лямпіадами і факелами були набиті цілі шопи. Зброї теж не було, її тягнули хто де винюхав. Сміливці нападали навіть на чеські жандармські діляниці. Не вистачало й стрійових старшин, хоч уряд і дав клич закликати їх з усіх усюд. А коли зголошувалися емігранти, що встигли обсмалитися у світовій війні й підпільній боротьбі, їх відсіювали. Натомість

натягували френчі й золоті вилоги на бравих сільських хлопів і студентів, урядницьких свояків.

«Що з нами буде, як настигне час воювати?» – запитував мене з острахом в очах легінчук з мого села.

«Бог знає».

Бог, може, й знав. Та навіть уряд вірив не в одного Бога. Озирався і на Берлін, і на Прагу, й на Будапешт. В уряді був національно свідомий гуцул, був банкір, доктор, професори, писарі. Вони не знали ні військової штуки, ні господарювання на бідному горовому терені. А відтак Прага нав'язала ще свого генерала Прхала, щоб погамовував амбіції українських вождів. І був «батько» Волошин, доконечно чесний, шляхетний, усіма поважаний і в публічному житті надто народний. І народ сим без міри користався. Міністри не могли добитися до нього, бо прем'єр весь час приймав простолюд, вислуховував жалування, розраджував, роздавав посади, гроші, відміняв покари. Батько є батько.

Зате інші декотрі без надмірної опіки ставали собі отаманами й наказували, наказували, наказували «іменем Карпатської України». По селах чинили суд. Невгодних фахівців вичищали зі служб, на вулицях хапали сумнівних і, якщо вони не могли переказати українською «Отче наш», – товкли. Як їх колись били мадярські чи чеські жандарми. А тих, хто перелицьовувався й присягався

у відданости, цілували й назначали провідниками. Усе бралось на честь і совість.

У кабінетах пріли й шаленіли від невідомости, а на вулицях Хуста все бігло так красно, так легко й безжурно, ніби й напrawdę се був новий Єрусалим. Незнищенна лірика й романтика витали тут у сльотаві дні 1938-го. Народжувалося якесь велелюдне розрадування. Його носила з собою молода Карпатська Січ. Якщо досі український дух проявлявся потайки, то зараз він збурився й бив завзятим нуртом. Молодь розносила повсюдно вкраїнську ідею у своїй гарячій крові, яку готова була тут же пролити. Розбуджувала волю в одвічно поневоленого люду, просвітлювала його, ширила національну свідомість. Походи з прапорами вирували селами, не вгавала українська пісня, по хижах лаштували читання своїх писателів, грали вистави.

Се було диво: на безвиразній донедавна території постала «українська ірредента». За лічені місяці відродилося одвічне національне плем'я, ожила українська душа. Смілим поступом ходила по вільній своїй землі молодь Карпатської Січі.

Притулився і я в Січовій гостинниці. У походах нас радо годувало населення. Далекий родак, що служив секретарем у міністра, раїв мені ліпший хліб товмача з німецької, та я волів лишатися в гущі людности. Про моє просвітництво в Банаті дізнався й редактор Володимир Бірчак, з яким мене звів колишній професор Матіко. Редактор залучав мене до газет і радіо, та мене охотило більше живе слово на прицерковних майданах, а не покладене на папір, що найчастіше є перекрученим. Хоча я любив послухати того чоловіка з поривною натурою та гострим як бритва розумом.

«Найбільше нашої, української, правди в Січі, – світив Бірчак кружальцями скелець, що насідали аж на метелик вусів. – Але ся правда ще дуже молода, без досвіду, часто отаманська, бунтарська. Молодь на перше місце кладе сильне хотіння й чин геройства. За се вона готова скласти голови. А тут не жертва потрібна, а домагання освіти, знання. Треба брати вмінням, а не горінням! Не біймося мужньо глянути правді в очи. У нас немає самовистачальної економіки, немає природних багатств, комунікацій. А з мінеральними водами й вальками в Європу не посунешся. Американський чи німецький вуйко не буде за просто так розбудовувати нам країну. І

сторонні гроші, що нині тут крутяться, скоро будемо відробляти дорогою ціною. Усе біжить скорими кроками, все міняється... Я чую гарні фрази, добрі накази, бачу натхненних людей, але не бачу ніякого плану, ніякої стратегії. Недарма сусіди називають нас заколотою територією, що загрожує мирові в Середній Європі...»

Я й сам почав відсівати в сій завірюсі золотий пил від пустої порохняви. Усе можна вбрати в заманливу національну ідею (навіть жиди почали записувати своїх дітей в українські школи). Але впровадити її можна лише з розумом і знаннями. Одной відваги тут мало. Бо й наші вороги мадяри в найгірші для них часи закликали в першу голову молодь: «Учіться, учіться й будьте відважними!»

Та хіба знали наші заповзяті хлопці про духовні цінності, які віками громадив культурний український народ на границі Сходу і Заходу?! А без того могла володіти ними лише зарозуміла гордість.

Кипіли хвилі національного розвою, та не мала наша державність ще національного обличчя. Не було злютованої єдності й однорідності в праці. Старші помірковано озиралися на задні колеса. Молоді посмішкувалися з них, рвалися вперед і вгору – понад голови чинного проводу. Різні покоління й різні верстви змагалися між собою, не чекаючи й зовнішніх ворогів. І то була серйозна хиба серйозного ділання.

Світ складають не старі й молоді, не добрі й лихі, а розумні й дурні. Легко може натовп висміяти мудреця, і легко будь-яку дурноту вбрати в білі ризи. Ясноголовий і бувалий борець Бірчак вирівнював мої мислі: «Не раз я подивлявся живучости українців, не раз схиляв голову перед їхньою працьовитістю, а скільки разів плакав над беспорядністю різних їхніх вождів і поводитирів!»

Молоді буйні голови на се не оглядалися. Вони провадили непохитно свою тріумфальну ходу. До смерти не забуду ті святочні здвиги людей, понад якими лопотіли наші фани і звивалася українська пісня. У лютому, перед виборами до сойму Карпатської України, повсюдно горіли «вогні свободи». І на гірських верховинах, і на міських плацах, і в сільських посіlostях.

Ні мадярська пропаганда, ні чеські гальма, ні польські провокації в прикордонні не збили народного підйому. Такого не чекали навіть свої: 92,4 процента голосів дали за Українське Народне Об'єднання.

Тобто – за Україну. У 187 місцевостях гордо білили прапори – знак 98-процентної перемоги.

То був клич крові, вибір серця, то був світлий промінь, що протинав темряву історії.

Нова правда, нова віра тріпотіли у святкових когортах. Нова надія світилася в очах. Притиснутий гарячими тілами до студеного муру, слухав я з трепетом слова першого сойму: «На нас знов йде ворог, що знов на наші шиї хоче накласти ярмо, але хай сей ворог знає, що ми вже не ті самі, що були колись. Ми стали свідомі українці, і ми закуштували великого Божого дару – волі. Тому хай сей ворог знає, що ми тут! Наші душі завжди будуть вільні – українські!»

Уночі проти 14 березня запукали в Хусті перші постріли. На ранок хтось покрадьки вивішував мадярські прапори. З Севлюша наступала регулярна мадярська армада. Ледве спеленана Карпатська Україна була віддана їй на поталу. Німеччина зреклася її так само легко, як і подала їй надію. Понуро брели в бік Румунії чеські жовніри. Вони втікали. Січовики кинулися відбивати в них зброю, щоб самим боронити свою землю.

Не озираючись на розгублений уряд, самі гуртувалися в чоти і сотні. Доброхіть заявлялися кадрові старшини, яким раніше не було довіри. А скоростиглі полковники перевдягалися в цивільне й викидали револьвери. Такі потрібні тепер дітям, щоб мали з чим іти в оборону.

Старий сотник з одвислим вусом, у збитих чоботах землероба шикував ряди. Його набите око вихоплювало стрільців для передового загону.

«Ти, ти, ти, – туляв жовтим пальцем у наші груди. – Будеш мені за вістового?» – запитав мене.

«Ні, я піду в стрій з усіма».

«Тоді візьмеш машингвера. Чотар дорогою навчить, як з ним порядкувати. Не маємо часу на маневри. Там будемо вчитися».

Кожному третьому давали кріса. І кожному – по 10 патронів. Люди з хідників простягали нам цівки – хто ловецьку фузію, хто, либонь, ще турецького мушкета, хто іржавого гвера з Першої світової, хто завитого у масну пеленку пістоля.

Радіо голосило над головами промову делегата сойму: «Уже почислені дні, а може, і години нашої самостійної Карпатської України. Уже почислені дні, а може, і години, коли на наші карки знов захоче сісти наш лютий ворог. Але не почислені ні дні, ні години життя великого українського народу! Ми тут падемо, але не паде великий український народ. Він живе! Він пережив татарщину, пережив неволю різних сусідів, але на наших очах він збудився й став до кривавого бою за свою самостійність – за право на своє життя!»

«Слава Україні!» – гукнув сотник.

«Героям слава!» – відізвилися ми й загупали по мокрій бруківці.

Викресалася пісня:

Там скачуть карі коні, там свищуть гострі стріли,
Б'ють шаблями – вправо, вліво, щоб серце не боліло – дагей!
З Чиряті і Бартуш голосили інші чоти:
Народи, станьте! Йде ваш судний день,
Сини землі, мечі до рук беріте!
Дзвоніте на тривогу, йде огонь,
Дзвоніте, гей дзвоніте!

Ізянська сотня тягла свою:

Ми – світанок Підкарпаття,
Ми – пролог великих днів!

З тисянського порому спішили до наших лав кривичі: «А наш батько Волошин іскликає всіх старшин...»

Так дзвонили співанки, а прем'єр насправді мудро закликав до іншого: «Проти нас іде правильна мадярська армія, проти якої не встояти неправильній, наборзо зорганізованій Січі. Не бийтеся, а бережіть ваш найцінніший дар – життя. Вашого життя й вашої праці потребує Україна більше, як вашої смерти».

Та се не чули. Не хотіли чути. Ми, діти землеробів, уперше йшли на поле не орати й сіяти, ішли – умирати. Мартове поле тоді ще ледве пробуджалося на сівбу – і ми засіяли його собою.

А далі було те, про що знають усі. І про що не знатимуть ніколи, бо тайну ту забрали з собою навіки ті 3000 караників, що йшли проти залізного вітру з прапорцями.

«Ті вояки, що мають патрони, нехай чатують коло того, хто має кріса, – повчав нас сотник, коли ми вгрузли коліньми в мокру рінь. – Як він упаде, беріть його зброю й нетрачені набої».

«Які ж ми вояки, якщо не маємо чим стріляти?» – докинув хтось несміло.

«Ви більше, ніж вояки. Ви – лицарі».

«А що то таке?» – спитав інший.

«Лицар – се чоловік з лев'ячим серцем і з помислами янгола, – суворо сказав сотник. Підійшов до хлопчища й поклав йому руку на чоло: – Ти – лицар, устань із колін!»

І так підходив до кожного. І ми вставали, не боячись свисту куль. І билися ми, як леви. Пазурами, зубами, іскрами ненависти з очей. І вмирали, як лицарі, бо не встигали набратися страху. Земля нас тяжко відпускала, зате легко приймали небеса.

Ота війна не була війною, і ми не були героями – я не знаю, що то було. Але знаю твердо, що жертва та була немарною. Не для мертвих – для живих. Для тих, що поспіхом вибиралися в еміграцію (писати мемуари й навчати боротьби звіддалік). Для тих, що рахували тіла по Тисі й у заціпенінні проводжали їх перстовими хрестами. Для тих, що ссали молоко з розшитих черленим хрестиком грудей. І навіть для тих, що стріляли з танків і гармат у розхристані студентські тужурки.

...Його, молоденького розтерзаного семінарста, підняли з грудомачи тіл і приперли до верби.

«Зречися, хлопче, сеї дурости! Ти вже й так сповна лигнув зі своєї чаші. Зречися по-мадярськи. Будеш хліб білий їсти, будеш вино токайське пити».

Він хитнув обважнілою головою.

Пишновусий егерський капітан ступнув до нього й пильно глянув ув очи, як сину: «Що є Карпатська Україна?»

«Ніщо», – розтулив дівтак скривавлені губи.

«То чому за неї вмираєш, дурню?»

«Бо вона для мене все!»

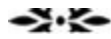
«Тоді й маєш усе!» – скреготнув зубами капітан і махнув гонведам рукавичкою.

Що було, то було. Як було, так було. Того не злиже з нашої пам'яті ніщо. Я про інше думаю, озираючись у скорботний березень 1939-го. Була така людність – хінці, вони виробляли найліпші бритви зі збитих кінських копит. Ті, б'ючись об каміння, тверділи на крицю. Так тверділи й ми.

Час розбереться в усьому, а згодом і люди.

Нуця

Пристав у горах до лісорубної артїлі. Рук по війні не вистачало, то й не дуже приглядалися, кого беруть. А я з сокирою давно парувався. Рубав тут ліс, дерево тесав. Під лісом і жив, у старій жидівській возарні. День при дні в роботі, а випадала хвилька продиху – помагав хворим. У ближньому селі дитинча впало під коні, потовклося. Я виправив кісточки, намастив, перев'язав. Молода заревана мати зливала мені руки водою. Чоловіка її в повінь понесла ріка. Лишилася з дитинкою. Стражденна душа, сама ще дитина, а вже вдовиця. З першого зирку вирізнив я оту жінчовку з-поміж інших.

По якомусь часі покликала вона мене дах на хліві перебрати. Як не допомогти! З тиждень я оту роботу чинив, там же на сїні й ночував. Між ділом чи ввечері вона все просила Письмо їй казати. І слухала, так слухала, що й вухами й очима вбирала в себе. Чиста душа, голодна добра. Давно я дах постелив, а вона все нову й нову мені роботу загадувала. Я б і робив, якби... не очі її. Якїсь вони такі стали... Скажу, що недобрі, – неправду скажу. Бо добрі. Але так позирають не на найманця. На чоловіка так дивляться молоді жінки. Підмічав на світанні, як вона фірганок відхиляла, коли я вмивався дощовою водою з кадї...

Подумалося тоді: сам я твердий, бо за муром Закону, а перед нею відкритий і, виходить, спокушаю її слабу жіночу душу. Зібрав я майстершик і відклонився – далі від грїха. Бо ті очі пірнули мені в серце, і я поніс їх із собою.

Та що з того, що я пішов? Куди б не ступив – там і вона. Підрядилася варити їсти дроворубам. Мені з котла першому насипає. І збоку підсуває шитий черленими грядочками обрусик. І в церкві стає так, щоб я на очах був. Красно вбрана, пов'язана, мовчазна. Слухає молитву й на мене дивиться. Так дивиться, що солома вхопилася б полум'ям. Я очі відводжу, вона їх перехапує і своє міркує. І тоненький рубчик над її лискучою бровою рожевіє. Коли була малою, упала на серп...

А час іде.

По Іллі кличуть мене за північ у село. Брат її. Так, мовляв, і так, отруїлася Нуцька грибами. Сірою россою її пробило, лежить пластом, кінчається. Зібрався – і на воза. Приїхав. У світличці горіла свічка, і книжка на столі лежала, котру дав їй колись я. І яблука рядком. Сама вона лежала під білою веретою. Нерухома й бліда. Та ще й місяць знадвору обливав її блідим світлом.

Я взяв волосину й підніс до племінця – то не було отруєння. Я пустив їй кров, розтер ноги й руки, а затим підніс до нізднів горову сіль. Вона зітхнула, спрагло хапнула воздуха. Пальці її тремтіли, а губи неначе ворушилися в безмовній бесіді. Її коси солодковійно пахли тройзіллям і диким маком. Постіль була притрушена козельцями й свіжим чебрецем. І я здогадався, що це за недуга. Від сього я не знав ліку. (Лікарю, зціли себе сам!)

Брата її я заспокоїв, і той пішов собі. А я присів коло столу й узяв Псалтир. Почав читати. Я читав не для неї, читав для себе. Свічка догоріла, та очі при звичаїлись і я при вікні читав далі. Так читав, ніби

читаю над собою, помираючим. Уже й когучи скоро мали співати, а я все читав. А коли звів на неї очі, то побачив, як течуть її лицем і шиєю сині сльози і всотуються в білу верету. І мені кортіло витерти ці сльози, висушити їх губами. Та я кріпився й водночас радів серцем – вона ожила, вона глибоко дихала й тихо плакала. А над лівою бровою місячною підківкою світився рубчик. Я й раніше кожного разу шукав його очима, боячись зустрітися з її поглядом. Тепер сам хотів, аби вона глянула в мій бік. Але жінка не розплющувала очей. І раптом вона взяла своєю рукою мою руку, а другою повільно стягнула з себе полотно. Вона була зовсім гола й тремтіла.

...І рушила проти волі моя встояна кров. І дух покинув мене. І спокуса мене здолала. І впав я у гріх – як у провалля. Упав усім тілом своїм, серцем і душею, і страхом своїм, і радістю своєю... Змішавши пекельну муку сумління з райською насолодою тіла... І спав я потому на чужій постелі, як дерево, що нахиталося за день і здобуло нарешті прихисток спокою. І розправило гілля під теплим живлющим дощем...

«Любіть – і робіть що хочете». Так казав один святий. І я множинно повторював собі сі слова. Бо я любив. Я любив і нічого не боявся. Я знав, що, поки люблю, не вмру. І вона теж. Я прикипів до тієї жінки, як равлик до мушлі. Вона жила в мені, як кісточка в персику. Я наливав її серце своєю любов'ю по вінця, – так потічки після рясного дощу наповнюють ріку. І Нуця приліпилася до мене всім еством. Клала вранці руки мені на плечі й обливала ясным світлом

люблячих очей. А вночі хилилася наді мною теплою тінню, стерегла сон.

Трави Господні

Дивовижний чоловік увів мене в живу казку, відкрив переді мною зелений університет карпатського Марамороша. Се був волхв трави, він молився на неї, він знав з нею розмовляти.

«Трава – як чоловік, – казав поважний Джеордже. – Корінням держиться землі, а душею тягнеться до неба. Бо звідти вона посіяна. Трава має розум, має слух і пам'ять».

Я сміявся, а він був урочисто серйозний, у його очах темніло дно криниці. Він терпляче толкував мені дивні речі. Найліпший лік від кашлю – реп'ях із собачого хвоста. Чому? Тому що в ньому здорове й достигле насіння. Стебло таке хитре, що чіпляє головки з насінням до пса, аби той поніс його далі. Так і ягоди лакомлять птиць, щоб ті полетіли з їхньою кісточкою. А квітки парадяться для бджіл і шершнів.

Хіба се не розум?

Клен пускає по вітру свої легенькі вертушки з сім'ям, липа відриває медові прицвітники, чортополох насіння спускає на воду у човниках, козлобородник підготував свою причіпку до кози чи іншої звірини, стиглий молочай вибухає, як бомбочка. Мак, коли дозріє, сам проколює собі маківку й звільна кадить чорним порохом, як бувалий сівач. А одна водяна трава при цвітінні наповнює міхури воздухом і піднімається на поверхню. А потому з важкеньким плодом знову опускається на дно. Дрік пружиною розсіває довкола свій золотий пилок. Шавлія має тоненькі перекладинки, що крутяться й зважають насіння перед тим, як пустити його по вітру. А якщо зачепити м'ясистий плід момордики, то вона вистрілить на п'ять метрів слизьким струменем із зернятками...

Чи се не розум? Мозку немає, а який прихований ум! Людям ще й не снилися машини, а флора вже придумала собі найхитріші механізми, аби вижити, аби утвердити свій рід на землі.

На кульбабу (крихітний близнюк сонця) подуєш – і цілий рій пуху розлетиться на всі боки. Упала пушинка, і насінина мізерними

зазубринами чітко хапається за ґрунт. На другий рік тут засвітиться ціле ройовище маленьких сонць.

А яка сила, яка воля в трави! Нам би хоч цятку з того.

Трава кришить камінь у стремлінні до сонця. Виживає у вогні й кризі. Воду знайде там, де не знайде чоловік. На голій скалі проросте, випускаючи таку кислоту, що точить камінь на пісок, аби трава мала з чого жити.

«Завваж, – гладив непоказну билинку пан Джеордже. – Тоненьке, бліденьке ніщо, смітинка край дороги. Здається, наступив – та й готово! Е ні, колего. Ти підеш, а вона підніметься й далі буде мило собі хилитатися на вітрі – туди-сюди. Під дощем пригнеться. Від спеки скрутиться в цівочку, у посуху з роси нап’ється, з хмари потягне собі вологу. Зачує козу чи зайця – пустить такий душок, що ті скривлять морди, не скубнуть... Така ніяка волосинка, а які там дужі помпи роблять день і ніч – качають найчистішу воду на землі – такої немає в жодній криниці. У тій билинці змішуються сльози неба із сіллю землі в живлющий сік. Ним можна вилікувати сім тяжких недуг. Сила ся переломлює хворобу, кріпить хворого. Ні, не пустий се бур’янець – трава Господня! І загадка своя криється в кожній травиці, кожна росте за якимось призначенням. Як і людина. Бо немає в Господа пустоцвіту».

А з якою любов’ю витворене зілля! Бо воно й саме є знаком любови, коли цвіте. Якщо тоді до цвіту прикласти губи, то вчуєш, що він тепліший. Якщо шептати йому ласкаві слова чи співанку, вдячно хитнеться в твій бік. Трава запам’ятає тебе і, коли ти знову пройдеш мимо, радітиме твоїм крокам.

Мій учитель читав траву, як глибоку книгу, і казав, що сю книгу не прочитати до кінця нікому. Він і ходив лугом якимось м’яко, обережно, щоб не наступити на цінну мураву. Він і мене навчив дивитися під ноги, і з того часу серед трав я ходжу, як серед людей. Здоровкаюся з ними, як із давніми знайомими. А з декотрими, яких не надibuвав роками, стріча дуже хвилююча. І з прогульки я ніколи не вертаю без пахучого віхтика.

А тоді запитав я старого травника про цвіт папороті на Купала. Він смачно розсміявся: «То химерні казки. Але правда не менш чудесна. Папороть розсіває свої дозрілі спори, і з кожної, що впала на мокру землю, виростає маленька, як нігтик, зелена латка. Вона нагадує сердечко. На тій бляшці виростають два органи – кругленький чоловічий «огірочок» і жіноча порожня «фляшечка». До неї і вливає своє сім'я огірочок. У солодкому єднанні чекають вони з неба благословення – краплини дощу або роси – і тоді стається тайна запліднення, народжується росток нової папороті. У любовно-солодкі для неї дні (десь на Івана Купала) вона справді може світитися. Але се не головне. Кислиця теж світиться, як покрівець із зеленкуватих свічечок».

«А чому вони світяться?»

«Бо на тому часі земля має найсильнішу електрику. Вона струмує через стебло, запалюючи в ньому смоли, що закипають у цілющі ліки. Людина теж діставала сю живну електрику, коли ходила босою, спала на землі, греблася в ній руками. Ніяке м'ясо, ніякі страви не дають нам таку здорову поживу, як трави й коріння. Давні люди поїдали в двісті сорок разів більше рослин, ніж ми, і тіла їх горбатилися мускулами. Вони не боялися ні ведмеда, ні мамонта, ні льодовика».

Він добре знав, що й коли збирати.

Після теплої горобинової ночі збирали ми під Поженяскою «дванадцять головних трав». Повнився час їхньої зрілості. Пан Джеордже нараз після просушки пакував їх у полотняні мішечки –

одні хворі будуть носити на грудях, другі кластимуть під голову на ніч, треті перетруться на порошок, четверті замішаються на мазі, п'яті заллються виноградною миндрою...

Учив він мене, як запарювати липу, бузину й малину, аби вмент збити гарячку. Показував жовту квітку мар'яника, що лікує сухоти й екзему. Тішився як дитина, коли ми напали на золотий корінь. Від чого лише він не помічний – високий тиск крові, нерви, ревматизм, печінка. Я спитав, що се, либонь, і є найцінніше зілля. Ні, мар'їн корінь ще цінніший, його додають майже до всіх рецепцій. Чи той же солодковий корінь. А купена – щира чарівниця: віддаляє старість, зміцнює слабе тіло, прояснює пам'ять. Її він і сам радо заживає. Кожна трава уваги й поваги варта. Навіть простий пирій для знаючого цілителя велика трава. Лікує нирки, суглоби, очі, рятує дітей від рахіту. А буває, що й блаженський мишачий горошок не замінять ніякі ліки з аптеки.

Кожній траві свій час. І кожному хворому – своя трава. Як у стеблах і коріннях замішуються і зріють трунки для різних стихій, так і хворощі людські спричиняються чи то воздухом, чи жаром, чи труйними солями, чи нестачею доброї води.

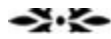
Його перемога була піднесена, як казань з амвону. В очах мигтіли іскри запалу. Тоді з непоказного, дрібнорослого чоловічка він перемінювався в таємничого знатника. Я починав розуміти, чому всі шанобливо називали його «поважним». І в горах, і в городі Сиготі, і навіть у Букурешті, куди пан Джеордже двічі в році їздив читати лекції.

Про людей він говорив мало і без охоти («Вони – як трава під стопами Господа».) Зате про саму траву повідав годинами. А ще більше часу просто мовчав з нею навч. Вони розумілися й так.

Вуй Ферко

Пам'ятаю, якоїсь яри ми з дітваками бовталися в мочилі, що гусло від пуголоків. По тому мої ноги рясно обметало страшними бородавками. Вони росли і множилися день при дні, я вже не міг узутися до церкви. Чим лише баба не мастила мені ноги – не помагало. Ми стали чекати, аби в селі хтось умер. І коли упровід з мерцем виходив за ворота, я перебігав дорогу, щоб чужа смерть забрала мою напасть із собою. Та помочи не було і від неї. Тоді баба повела мене до вуй Ферка. Він їй падався двоюрідним братом.

Вуй Ферко сидів на бервені і курих піпу. Його довгі босі ноги впали в молоду жаливу, і я зачудувано подумав: не жалить! Проте се була лише мала дрібниця поряд із тим, що гудів людський поговір. Челядь боялася його, бо знався чоловік з усякою немзою і нечистю, розумівся з гадами. Тому й обходили без наглої потреби його заманку в лісному заболотті.

Ми поздоровкалися. Дідо лише всміхнувся самими зубами. Баба врочисто почала повідати про мою біду. Я сумирно опустил очі додолу, на свої ноги, укриті мерзким струпом. Вуй Ферко слухав мовчки, дивився кудись попри нас байдужими вицвілими очима. Тоді я ще не знав, що мудрість завжди трішки байдужа. Дивно, але ні разу він не глянув на мої ноги – те, що мав лікувати. Лише прогугнявив: «Ти, сестрице, іди. Дітвак най лишиться».

Баба поклала на поріг солонину й скляницю слив'янки, пішла собі.

Ми довго стояли один проти одного. Старий зірко вивчав мене, і здавалося, що моя маленька постать, як воскова свічечка, розтопилася в тих глибоких очах. Раз піпа вислизнула з його рота й цоркнула об дошку. Я гейби пробудився. А дідо вхопив мене, настраханого, за вуха й наблизив до свого виду так, що наші брови майже зліпилися.

«Я тебе злікую, – хрипло прошипів. – Хочеш?»

«Угу».

«Дуже хочеш?»

«Угу».

«Маєш вчинити єдно важне діло. Добре?»

«Угу».

«Випросиш у попаді крumpлину. Розітнеш її, одну половину з'їж сирію, другою обітреш хворі ноги і посадиш у городі. Кожної днини поливай її в передсвіт і перед заходом сонця. Гадкуй! То буде твоє здоров'я. Коли крumpля проросте, бородавки щезнуть. Амінь! Іди собі».

Старий підняв піпу і мене більше не видів. З тривожною бентегою кинувся я геть від глиняної халупи. Цілу ніч не йшов із гадки дідо в довгій сірій сорочці, клекотала його дивна бесіда.

Я зробив усе так, як він нарав. А через два тижні заповітна крumpлина пустила обрость. У молочному присмерку передрання роздивляв я свої зарошені ноги. Бородавок не було. Ані одної.

Баба послала мною Феркові тайстрину бринзи, а я сам покликався допомогти йому зібрати сіно. Переступаючи смерековий перелаз, гадав, що заступаю на звичну сільську загороду, а вийшло – у казку. Увечері, коли ми сіли під стогом перепочити, вуй Ферко витяг лісковий орішок. Десь із рукава його вилізла мишка, схопила орішок і прибігла з ним до мене.

«Се тобі за роботу, – сказав дідо з потеплілими очима. – Держи його при собі, будеш твердим, як зерня».

Баба зашила мені той орішок у сорочку, і я носив його при собі аж до послідньої гімназійної класи...

У підвішеному до ланця котлі вуй Ферко варив нам мелайний токан. Кукурудзяну крупу сіяв через пальці і колотив дерев'яним товкачиком. І приповідав: «Коли в хлібі сили не найдеш, у молоці й м'ясиві не найдеш, то знай, що в сих золотих зернах сонячна сила спить. Бо й коли спалиш мелайне бадилля, то з відра попелу можна насіяти грам золота».

Я смакував той токан із бринзою, і чулося, що на зубах поскрипують золоті крупинки.

Іншим разом ми ходили з ним у хащу за тичками. Перед тим як замахнутися топірцем на грабину, вуй Ферко щось шепотів. І рубав не підряд, стинав лише кожне сьоме деревце. Показав мені гніздо ремеза, схоже на м'яку рукавичку, бо він його ліпить із тополиного й вербового пуху. Якщо чоловік замерзне в лісі, то може зігріти руки й ноги тими гніздами.

А раз вуй Ферко поклав межі долоні травинку й тонко засвистів. Озвалася таким же свистом якась птиця.

«Так я глядаю ягідні місця», – пояснив дідо.

Ми пішли на той свист – і справді відкрилася галявина з ягідними кущами. На них висіли майже при землі легенькі кошарочки-гнізда. Се робота птиці славки з чорною голівкою, що любить гніздитися там, де багато ягід. А найменші гнізда у волового очка – мохнаті кокони, сховані в корінні. І саме потя крихітне, і співанка його коротка. Зате пташка повзик не лінується пищалати, і чути її далеко. А гніздо править собі в дуплі і так замурує глиною, розмоченою слиною, що каменем не розлупиш. На вигадки хитра й синиця: гніздо її стрінеш і в черепі коня, і на цвинтарному хресті, і в старій норі. Сплітає вона його і з пір'я, і з вовни, і з моху.

Старий показував мені настромлених на колючки жуків і червів – так робить собі припаси хитрий жулан. Потім ми підкралися до червоненького птаха з роговими крилами. Його називають омелюхом, бо він на дзьобику й на лапках розносить по деревах насіння омели. Дуже смакують йому оті білі терпкі ягоди. Коло потоку на камені парадилася біла плиска з довгим чорним хвостом, яким вона тріскала по плесу, як праником. За се й називають її трясогузкою.

За якусь днину відкрився мені чудовний пернатий світ. А я доти гадав, що птиці – то лише надокучливі воробки під стріхою і зухабні ластівки, що крали з рук хліб.

У підвечір'ї ми стояли над потоком, а над нами кувала зозуля. І тоді вуй Ферко простяг перед собою руки й попросив: «Зозулице-зегзице, многорозумна птице, що свого гнізда не має, зате дітей у люди виряджає, мамо для байстрючат еси, нам своє віще перо неси...»

Зозуля обірвала кукання, а на долоню вужа Ферка упало сиве перце. Він обіруч поніс його до води й здув із долонь. Перо вхопила бистрина й почала ним крутити, тріпати об каміння й корчі, жбухати на міліну і знову топити, плющити водограями, теребити ломаччям. Ми берегом ішли назирці, доки перо не вихопилося на водну ширінь і поплило руслом у мерехтливий овид.

«Мені тебе не догонити, неборе, – шепотів вуй Ферко, проводжаючи очима перо. – Керунок твій далекий, довгий і неспогаданий. Іди, неборе. Очі покажуть дорогу, серце покаже путь».

Він говорив се ніби до мене, але я не розумів сенсу тої бесіди.

Того дня ми здержалися в лісі до смерку. Ферко цубрив в'язанку тичок, я ніс сокиря і тайстрину з їдлом. Щось шубовскало в далеких бовчах і, здавалося, хихотіло. Я звідав, що то за риба чи птиця.

«То не риба й не птиця, то нявки і збіщата, – пояснював дідю. – Утоплениці й діти, що вмерли нехрещеними. Застає час їх вечорниць».

Щось заскімлило зовсім близько.

«То вовчий няньо Полісун виганяє свою файту на лови», – шептав Ферко.

Крівця мерзла в моїх жилах. А вуй був спокійний, як гребля. Вер на землю жердя, обтерся рукавом: «Збилися ми з тобою з путика. Ачей, нас Блуд водить».

«Хто то – Блуд?»

«То лісний пан, що може чоловіка замотеличить межи трьома буками. Але не бійся, неборе. Нич не бійся, бо нема для челядника страшнішого, як сам страх».

Минуть роки – і відкриється мені вуй Ферко, прозрадить свою ворожбу. І при кінці я його зазвідаю: «Як ви лікуєте, вуйку?»

«А ніяк, – процідить він слова через дим від піпи. – Лікує доктор, а виліковує Природа. Вона шепче мені, вона говорить з моїм духом».

...Земля покликала його, як кличе серед ярі зерно. Він уплив у смерть, як потік упливає в ріку. Умер вуй Ферко убраний, як на Великдень, на лавиці, з піпою в роті. Сорок днин на його могилі

щобетало птаство й кублилося гаддя. Люди обминали той сурдик, обмахуючи себе перстовими хрестами. А я мовчав. Бо так мені було наказано того петрівського полуденка, коли він мені відкрився.

Пригадую, як прибігли жони з ревом, а на возі – посинілий дівтак із роззявленим ротом. Спав, напившись молока, і так смертним сном застиг. Поклали його на соломі, а самі вернулися, бо так розказав вуй Ферко. Мене він лишив. Притулив до рота дитині пеленку і подер її на тонкі пасма. Простяг їх мені, щоб оббігав ближні зворини й стелив ті цурбатки по траві.

Коли я вернувся, вуй стругав пищалку з бузини. А тоді, помолившись, почав тоненько на ній густити. І стали з ярків сповзатися гадини, клубилися на сволоках, на винній лозі й на колодязному колесі. Звивалися, сукалися одна в одну. Біліший за сорочку стояв вуй Ферко й пищалав у свою денцівку. Доки не приліз товстий, замохнатілий полоз і не вклався перед вуєм коло миски пареного молока. Тоді старий застромив за черес дуду і вклонився полозу, як чоловікові, і говорив йому облесні слова. Говорив, доки той не випив молоко й не луснув по мисці хвостом. І тої миті сороччина на череві дівтака ворухнулася, з рота піна пішла і явилася на світ гадяча головка, а далі й ціле гаденя вилізло. Хлопчик гикнув і влегшено заплакав...

Проща

Баба не проминала жодну прощу на Верховині, у Марамороші й на Унграх. І брала з собою його, «рендешного», як казали в її мадярських краях, онука. Себто – чемного, слухняного. А як там не бути чемним, коли ті гомінки й строкаті здвиги дух забивали і вбирали очі до головооберту. З гір пляями стікали пістряві струмки святочно вбраного люду. І пішо, і кінно, і на скрипучих возах, і на милицях, і на коліщатах у дерев'яних коробицях, бо не одному горянину в лісі перебиває ноги. Ламкі голоси псалм пробивалися крізь зарості, проблискувала позолота парчевих хоругов. У долині ті живі бурчаки зливалися в гамірний потік, що в клубах куряви плив межигір'ям.

Розчервонілий від сонця й ходи батюшка в голові лави часом обривав молитовний славень і густо басив чисто світське: «Стережіться, християни-и-и-и, бо в мості діра-а-а-а!» Людське річище здригалося й роздвоювалося, обминаючи прогнилу яму. Десятки голосів бездумно підхоплювали той глас: «Стережіться, християни-и-и-и, бо в мості...» – і, схаменувшись, захлиналися сміхом. Веселий настрої ріднив натовп аж до самого храмового двору.

А там – ряснота й тіснява барв, як на лузі в першу косовицю. Літні чоловіки в червоно-коричневих або темно-синіх полотняних штанах, підперезаних хто гачником, а хто широким поясом, у який можна застромити і ніж, і люльку-піпу, і кисет з тютюном, і гроші, і свячену травицю для оберегу. На плечах вовняні жакети, лайбики без рукавів, кожушки з баранячою шерстю досередини. На головах – капелюхи-крисані, зваляні з кролячого пуху. На ногах – чоботи або постолі, згорнуті з клаптів овечої шкури й пов'язані аж під коліна ремінцями. Лише голота й жебраки в гумаках.

Горяни високі зростом і коренасті, як в'язи по схилах, просторі в плечах, зі склепистими грудинами – це від свіжих твердих «воздухів». Вони здебільшого чорняві або рудуваті, темноокі, сіроокі, з примруженою уважністю й лукавинкою у взорі, бровасті. Може, ці

нарости-стрішки над очима для того, аби захистити очі від прямого сонця й дощу? Жилаві засмагли шиї відкриті. На обличчях дивно поєднані м'якість і рішучість, затятість, добродушність і вольовитість, смиренність серця і відвага дії. Дідо Микула любив казати: *«Верховинець стане на коліна лише у двох випадках: щоб напиться з джерела й щоб зірвати квітку»*.

За чіткими рисами, як за корою породи дерев, можна впізнати роди, галузисті родини, навіть сторону вгадати, з якої вони прийшли. Усе накладає свій відбиток на жителя Верховини – бік гори, тамтешня вода, тип лісу, побут, страва, що переважає, рід занять. В отарі вівці й барани різняться. Що вже казати про людей, котрі справіку пасуть їх у цих горах?

Як ружі на грядках, цвіло на прощенному майдані жіноцтво. У жакетах того ж полотна, але спереду і ззаду причепурені шматками барвистих в'язаних покрівців. Запнуті білими хустками з вільними кінцями. У дівчат рясні червоно-зелені вишивки на рукавах, плечах і грудях. А на стегнах звільна виснуть весело плетені пояси. Важкі намиста, низанки бісеру й скляні пацьорки громадяться на грудях. Узуті юні відданиці (а в горах під вінець ідуть і в тринадцять-чотирнадцять літ, зате скоріше й в'януть) у шнуровані чобітки та м'які кожанки поверх білих капчурів із червоними смугами. Кучері й довгі коси не покриті, зате вплетено в них коралі, дрібні черепашки й навіть мідні кульки. Ті, що не заручені, мають віночки з квітів, сухих чи свіжих. І за тими пахкими плетінками легіні здогадуються, з якого берега дівиця. Змаленства зростаючи косарями, вони добре знають, де які трави ширяться. Храмовий здвиг – то ще й оглядини та женихання. Добрий вус знайде собі кус.

Якщо старі заглиблені в молитву, то в молоді кислці на умі. Хтось від гріха – хтось за гріхом. Нетерпеливляться, чекають перших смерків, коли лоскітно закуряться ватриці, забряжчить начиння, притомлені хрестінням руки потягнуться до корчаг і шкаликів. Родаки, свояки й перевесники-побратими, що рік не бачилися, ходитимуть від казана до казана, зніматимуть крисані й кланятимуться: «Славайсу, добра челяде!» – «Слава навіки, а вам здоровля!» – відповідатимуть і запросять до простеленої верети, щоб «прімкнути чим Бог споміг». І поточаться бесіди, пересіви новин, стримані фіглі, ради-поради й

складання угод хазяйського чину. На рік уперед нагомоняться, наберуться вражень і доброго прощанського духу.

Привілля й для молоді. Тіль-тіль примовкли дзвони, а юнацтво вже за церковним воринням. І вже вискнули гуслі, хрипло продерла застояні міхи гармошка. Гопки-крути, тупіт, регіт, писк, цмоки крадених поцілунків, смачні виляски ляпасів... Прощайте на день-два батьківські покрики і материнське буркотіння; прощай, обридла худобо і дурна птице; прощайте, коси, граблі і мотики; прощай, давкий чорний хлібе і нудна сіросте домашнього побиту... У цій волі їхня проща. У цьому звільнення їхнього духу.

Давно вмліли ватри, давно сплять покотом під возами і гунями зморені дорогою і тривким молебнем прочани, а ігрища під хрестом не вгавають. Ця всенощна молодих невситимих сердець у розпалі. *І дивиться на цих синів верховинських Син людський. З тихим мрійним усміхом дивиться. І любо Йому в їхньому безтурботному гамірному товаристві. Їхні діди і батьки просять від Нього земних благ – плодovitої худоби, урожайного поліття, приступного лісу, сіна в оборози, сиру в бочки, грошенят у капшуки, – забуваючи, що Він Бог не землі, а неба. І земне не дає, навіть не прислухається до того. А ці безхитрісні діти нічого й не просять. Бо те, що жадає їхня душа, якось ніяково й просити – кохання, крихти волі й веселоців, душевних поривів і таємних мрій. Та якраз це й хочеться давати. Давати з*

легкої та щедрої руки. Хоч вона й прибита іржавими цвяхами до дубового крижя. Їхні діди й батьки гадають, що Він – Бог грізби й покари. І Він, з усього видно, ніколи не згладить їхні гріхи. А вони, ці безжурні, нерозумні діти, знають, що Він – Бог радості. І Він тепер з ними.

Ці рідкісні ночі їм шкода було проспати, і коли з-поза темного ялинника виходив провидень і перший дзвін роздирав клоччя мряки, вони все ще були на ногах, у зрідненому потішному колі. На ногах у дрімоті приймали вранішнє благословення. Ісус після недремної ночі й тут співчутливо стежив за ними. І стікали в росяну траву дорідною бородою владики суворі слова: «Стяжайте дух, а не срібло-злото». Миряни згідливо покліпували розм'яклими від замилування повіками. Стяжати дух таки легше, ніж срібло-злото, яке вони зроду не бачили. Десь дуже глибоко на вікивічні закопали їх у горах славні бескетники Олекса Довбуш, Микола Шугай, Ілько Липей. І не матимуть за це в Бога прощення. Лише людські пісні.

Там камінь плакав...

Коли вони пекли крумплі в гарячому попелі з чаги, дідо любив розказувати про Приштину. Чоло його тоді збігалось зморшками, як кірочка на пареному молоці.

«Як там було – так уже не буде, слава силам небесним. Там мені жаба цицьки дала го-го-го... Коли я втікав від австріяків, від чужих “своїх” себто, до на правду своїх за духом і вірою сербів, за мною пукали з доброго десятка цівок. Кулі довбали скелю й плющилися на гарячі копійки. Я це видів, бо дерся кам’яним стрімчаком, чіпляючись нігтями рук і ніг. І в мене не поціляли, бо я був зачарованим. Цілу ніч я примовляв над пригорщею куль, які мені видали на день; цілу ніч їх заказував, змащуючи своєю слиною, сечею й кров’ю з надрізаного зап’ястя. Так, що до ранку, сліпі й зніділі, вони поснули й утратили хижий блиск. То були вже не кулі, а свинцеві жолуді. І коли метал лизнув перший промінь, я розсипав їх віялом над бруствером: “Ідіть до своїх посестер і несіть їм свою сліпоту”. Роззுவся, скинув шапку і вуйош – і бігом угору, туди, де в кам’яних гніздах заклакли навісні серби.

Перебіг прострілювану дорогу, продерся через рідколісся жерепу й забився, як звір, у прискалок. Згори спустили довгого ременя й витягли мене на вирубаний карниз. Вони були зарослі, з очима, запаленими від неспання. А може – від зненависті. Від них пахло димом, потом і сиром, як від наших вівчарів. І були вони смертельно стомлені, не мали охоти до розмов.

“Звідки ти?” – коротко запитав мене Бранко (тоді я ще не знав його імені). – “З долу, з альпійської ровти. По писаному це називається «німецька місія в Османській армії». Вона з різношерстого люду назбирана. Я від них утік”. – “Це ми виділи. І виділи, що в тебе ні разу не поцілили. Може, не хотіли... Може, так треба?” – “Ні, я вночі заговорив кулі”. – “Овва! А тепер заговорюєш нам зуби. Звідки ти родом, що так смішно говориш?” – “З гір, як і ви”.

Носатий дідो під сивою кучмою встряв словом: “Русин він. І бесідою, і писком русин. Їхнє плем’я прижилося й на нашій Бачці”. – “Гадаєш, він не засланець? Ти йому віриш?” – “Я й сорочці своїй не вірю. Чому ти втік, хлопче?” – “Не знаю. Там я русинська воша на німецькому сукні. Рекрутація розтоптала мою газдівську честь. Воюю за них, та не проти вас. Як та криниця між двома дорогами”. – “Воно так, брате: хто з псами лягає, той з блохами встає. Що, не добрі, кажеш, німецька ковбаса й турецький кебаб?” – “Може, й добрі для шлунку, та є добро первинніше – душевне. Моя мамка пішки ходила у ваше Междугор’є, аби вклонитися об’явленій Богородиці. Казала, що ми з вами однаково молимося, майже однаково говоримо й убираємося, одне їмо. Я теж із Межигір’я, та з другого...”

Тут підвівся одноокий у козлячій шапці: “Чуєте, як шовком стелить, завчено? Не інак як фельдфебель у них. Замість пащекувати дайте йому багнета під язик. І верніть тим, хто його підіслав. У нас своїх вошей і бліх доста”. – “І то правда, – докинув хтось, – розхитаємо за руки-ноги – і всі діла”. – “Зачекайте, – почувся стомлений, але владний голос. То був священник у пропаленій сутані з обшморганим нагрудним хрестом і гвером на колінах. – Вогонь перевіряє діла наші... Покладіть його в переднє гніздо, Божидарове. Того відспіваємо пополудні, а прибуду най зустрічає їх із його гвинтівкою. Тоді й відкриється – свої вони йому чи чужі”.

Бранко повів мене до заслони із сухого гілля. Коли ми порівнялися зі священником, той приклав чорне триперстя до свого чола: “Научи нас, Господи, оправданієм твоїм...” Молодий серб відхилив хмиз. Там, над урвищем, було настелено пролаз. Ми перейшли його й стали на вузьку стежку під скелею. По ній міг іти лише один, і то боком. Так ми дійшли до вирубаного в бескиді карниза. Там лежав мрець, що вже почав смердіти. На шиї його запеклася рвана рана.

“Він тобі не завадить, – сказав Бранко. – Як сонце зайде за гору, Божидара прикладуть камінням. Копати ями тут ніде, та й ніколи. – Відімкнув на нозі вбитого залізну колодку, від якої тягнувся короткий ланцюг до корчуватого ялівця. – Сідай, русине, чи лягай. Як тобі зручно. Ти ж наш гість, – блиснув зубами в чорноті колючої порослі. – Гість, що сам себе з’їсть... Така загадка є. Знаєш, що це? Свічка. Тут, приятелю, свічки горять недовго. Та стільки би біди...”

Бранко замкнув мені на нозі кайдани й підсунув неповний бурдюк, який витягнув з-під трупа. “Скажи, русине, правду: коли німаки підуть у наступ?”

“Не знаю. Присягаюся, що не знаю”.

“Стільки би біди, ти однаково дізнаєшся про це першим. Якщо це буде вдень, штовхни ногою в прірву камінь. Він, падаючи, зрушить інше каміння. Ми почуємо. І кожен штовхне камінь. Зірветься ціла лавина. Спочатку вони засмакують кам’яного граду, а вже потім залізного... Якщо посунуть уночі, тут маєш солом’яні снопи. Пали їх і скидай в ущелину. Ми побачимо й запалимо свої. Підсмажимо свиней. І буде видко, як по них стріляти. Так ми воюємо у своїх горах тисячу років. І тому вони й досі наші, ці гори”.

“А як воювати буду я?”

“Тобі дадуть патронів на три дні. Їх буде небагато. Зате каміння тут вистачає. І пам’ятай: коли ті ненавидники рушать, ти будеш першою перпоною на їхньому шляху. Вони тебе не зможуть обійти”.

“Вони й уб’ють мене першого”.

“Стільки би біди... Але що тобі боятися – ти ж умієш заговорювати кулі”.

“Я знаю говорити лише з тими кулями, що поруч”.

“То й добре, значить, вам не буде тут нудно. А я пішов”.

Під вечір Божидара відтягли до ялівця, помолилися над ним і загромадили крем’ярами. Мовчки пішли, забравши з собою густий запах вівчарської стаї. Біля мене залишився лише священник, простягнув до вуст залізного хреста. Нагрітий на сонці хрест так же пахнув, як і мій ланець.

“Я помолюся за тебе, сину, а ти молися за них”.

“За кого, отче?”

“За тих, кого вбиватимеш. *Гірка ваша правда солдатська, бо не належите ви своїй волі. Цісареві слуги еси, та коли ви падаєте зі смертним криком, Господь у скорботі простягає до вас перших руки...* Глянь, як гарно тепер Божидарові, – кивнув на кам’яну купу. – Вічний спокій на привіллї під небесною банею, де живуть лише громовиці й орли. Він уже це заслужив. Ми з тобою – ще ні”.

Мені залишили тридцять патронів, неповний бурдюк води, недопитий Божидаром, кварту винної горівки, черству хлібину й жменю солених сливок, що ростуть у цьому краї на деревах, схожих

на наші верби. Найбільше я радів воді, але її було безмилосердно мало. Я дурив змочуванням свій язик, навертаючи пам'ять до нашої Ріки.

...А вночі вони рушили. Це шепнула мені на вухо гора, застогнала, як на негоду. Я запалив для них добру ватру, не заганьбився б і перед ватагом Данилом. Я не стріляв у них – патронів було мало, як і води. Я стріляв поверхи, у протилежне скелище, і куля, відщербуючи пласт, зривала не град, а цілі кам'яні потоки. Я чув, як бряжчать їхні шоломи, піхви й цівки. Межигір'я озивалося луною зойків і стогонів. Добре, що я того не видів, інакше б їх жалів. Солдатам легше йти проти залізної зброї, а з каменем вони воювати не навчені. З небесним кам'яним дощем. Та ще й підсвіченим іскрами вогненних снопів. Сербі з усіх боків підтримували мене. Так, що ущелина обернулася в пекельний казан.

Я туди не зазірав. Аби не набиратися страху через очі. І щоб їх не жаліти – “найліпших псів війни”. Так вони себе називали. І мене таким хотіли зробити, школували день і ніч – і шпіцрутенами, і п'ястуками, і послідущими лайками. Примушували дертися голим через терня, стрибати з брили в кипінь потоків, перелізати на шворці пропасті, спати на камені й жерти товчені жолуді. Наче мене, хащового пролазу, цим настрашиш! Та псом я так і не встиг стати. А від них на правду тхнуло псами. Так, як від цих сербів – дикими козлами. Та ліпше вже цей припах, звичніший мені.

Австріяки відступили в ніч, звідки й вистромилися. Провидніло, і настала моя черга вкусити печеного лиха. Камінь напикався, як під у печі. Я зрізував багнетом іржаві гілки ялівцю й стелив під себе. Та на тій колькій постелі довго не полежиш, усе тіло в шпичаках. Та ще й каміння сипалося згори, треба було пантрувати, аби не причмелило. Біда тобі, воле, як тебе й корова коле.

За день я випив усю воду, а спрага під смажною скелею діймала ще більше. Ковтнув паленки, та вона ще гірше розпекла нутроці. Яюсь перебув ніч, над ранок злизував росу з колючок, із цівки гвера. Цікаво, відки смоктав тут воду хирлявий ялівець? Я видовбав ножем ямку в крем'янистому карнизі, та лише затупив ніж. І все ж здавалося, що в тій довбанці руці й нозі легше.

Я хотів здурити на хліб птицю, щоб освіжитися вологою її крові, та не мав достатньо довгої шворки на сильце. А дерти сорочку не смів, бо то був єдиний захист від палючого сонця. Уночі ніби легшало. Вітерець приносив вільгу хмарку від далекого гримучого потоку, який ми переходили три дні тому.

А на світанні вони знову піднялися в наступ. І я знову зустрів їх частунком каменолому. Тепер я дивився вниз. Вони йшли за смертю, за своєю і за моєю. Я впізнавав цю ходу. І тому почав гострити об камінь багнет. Знав, що куль мені не вистачить. Зате каміння було справді доволі. Я ледве встигав його скидати, тоді як згори весь час сипалося нове. Одразу й не збагнув, що його зрушило, – а то били їх легкі гірські гарматки. Таку і я замість коня тягав кручами.

Гармати били по вирубаних у скелях засідках. Сірчаний дим і курява заволокли всю просторинь. Я не розрізняв, де гора, а де обрив. Задихаючись, підвівся й натягнув ланцюг – може, снаряд переб'є його? А якщо не переріже прив'язь, то хоч поцілить мене. Однаково тут здохнути від задухи й спраги чи швабської кулі... Та влучило в мене не залізне стрільно, а брила, відколота зі скелі. Збила з ніг і кинула в прірву. Я летів сторчма головою, обдираючи тіло й кістки. І повис на ланцові, про який геть забув. Як скоро чоловік звекає до припони! Той ретязь, який я кляв і хотів перебити, порятував мені життя. Наче хтось застерігав: не рвися поперед долі, ще не виповнилося твоє пекло земне!

Я витягся головою догори й припишк у скельній проймі. Обдертої до кістки гомілки в колодці я не чув. Димова завіса приховала мене від

стрільців. Били по гнізду, ялівець аж трясся від того гупання. Якби я тепер там сидів, моє м'ясо розлетілося б дрантям, що й круки не зібрали б. А тут мене хоронила гора, і я їй молився.

Коли гуркіт улягся, я зібрався на силах і видерся нагору. Ялівець був вирваний із корінням, гвер мій розтросчений, цілою – о диво! – залишалася лише баклажка з горівкою. Нею я обмив свої рани. Знизу долинали шарудіння й сухе брязкання металу. А за хвилину я вчув його поряд. За кам'яний карниз зачепилася чіпка кішка з линвою, що натягнулася струною під чиєюсь вагою. Я відкинув непотрібну гвинтівку й став збирати патрони. Поклав два між залізні пазурі рачка й скропив їх сивухою. Тоді підніс запаленого сірника. Тріснув спарений стріл – і якорець верхолаза вирвало з коренем. В ущелині глухо гупнуло тіло. Та майже одночасно звякнуло ще кілька залізних гаків, два з них зачепилися. Доки я підпалював під ними патрони, мотуззя нападників чіплялося в інших місцях.

Я бігав туди-сюди, ділив набої й скупю наливав поминальні чарочки вогневиці, що терпко пахла виноградними кісточками. Патрони ямкували дірки в камені, а канати зривалися в безодню. Якщо вибухи не зараджували, я помагав собі камінням. Ошаліло я робив свою роботу й шепотів: *“Не я вас убиваю, убиває вас гора, яку ви спотворили залізом, а тепер міряться звоювати її смердючими руками! Я син гори, народжений нею й на ній приречений умерти. Не я вас нищу, а каміння, що є сльозами гори. Я теж камінь, і я в цьому боїщі буду останньою сльозою, у якій ви втопитеся”*.

Я чув, як зі стогонами гасли й далі німували інші горові гнізда. А моє клекотіло й сичало, як розворушене зміїне кубло. Усе мені давало поміч на цьому смертному п'ятачку Овчого поля – і каміння, і залізо, і вогонь, і сонце, що сікло в очі супротивникам... Спочатку скінчилися патрони, відтак каміння. Я розібрав навіть гробик, під яким лежав Божидар, нехай він простить мені той гріх. Останній ковток винного спирту я вихилив собі в рот. Щоб веселіше було вмирати.

А вони все лізли й лізли. Пазурі кішок я збивав прикладом гвера, а линви різав багнетом. Гострити його не було часу. І коли перший вояк почав на ліктях підніматися на мій виступ, я відкинув тупого ножа й кинувся на нього з ланцюгом. *“Які ви мудрі, серби! – крикнув я з дикою веселістю, щоб могли почути ще живі. – Без вашого ланца я вже двічі мав згинуть”*. Але на всіх мого ланцюга не вистачить, розумів я.

Обома руками вчепився в нього й потягнув повалене дерево до урвища, туди, звідки вже чулося сопіння тірольців-скелелазів (мене теж мали перевести до їх чоти). От і зустрінемося! Я здер із себе одяг і все шмагтя із задубілого тіла Божидача – нехай він пробачить мені й той гріх! Підклав його під сухий стовбур і запалив.

Коли підводився, майже впритул узрів трійку випулених очей. Я підняв на них ланцюг. “Але чому очі аж три?” – здивувався я. А коли збагнув, що третє – то вічко цівки карабіна, вчув, як щось гаряче гупнуло мені в груди й кинуло на нещасне тіло сусіди. Але мрець мені вже не смердів.

...Порятував мене той же ланцюг. Утретє. Його колінце разом з кулею впилося в груди, пригасило удар. Прочумався я від лоскоту. Це Бранко прислухався, чи б’ється моє серце.

“Уставай, войовнику!”

“Я пастух, – шептав я в гарячці. – Я лісоруб... Я звіролов...”

“Ти вояк, з біса вдатний боець. Стільки швабні й турків навалив під горою...”

“Я горянин...”

“Уставай, гори і їхні люди будуть виказувати тобі честь”.

“Я мрець. Пригорніть мене камінням”.

“Не бійся, ще пригорнемо. Стільки би біди”, – весело цоркав зубами Бранко.

Другого дня ховали побитих. Привалювали камінням тіла й те, що від них залишилося. Там камінь плакав. Там небо дзвонило, приймаючи душі...

Ми з Бранком по тому ще славно повоювали. Він називав мене Міко. Цей ніжик – його дарунок», – дід Микула протер лезко об шкарубку долоню й любовно склав у колодку з написом «Saraevo».

Картоплина захолола в руці малого. Його сердечко, як і залізко, теж холодило груди, коли слухав старого. Ураз, наче збудився, гаряче видихнув: «Діду, чуєте: там, на скелі, ви перемогли їх?»

«Я себе переміг...»

Дідо переступив ватру. Він завжди переступав вогонь, доки той ще не догорів.

«Діду, а якщо немає близь стовпа, до якого можна прив’язати себе, а треба вистояти, – як тоді чинити?»

«Поклади собі стовп уявний і зіприся на нього духом. Це важливіше, ніж упертися тілом. І твій недруг неодмінно відчує це осердя, збагне твою силу й здригнеться серцем. І ти вистоїш. Бо стійкий дух є твердішим за всі дерев'яні й кам'яні стовпи...»

Так казав дідо Микула, лісовий відун і знатник зворотного боку життя. Він знав що каже.

Мамчин хліб

Чому ви в білому, мамко?»

«Буду хліб пекти».

«То й що? Хліб же не білий, мамко. Нині не Великдень, аби пекти з пшениці».

«З чого б не пекти – то є хліб, дар Божий. Ану помолимося, діти, під щасну руку: “Хліб наш насущний дай нам днесь...”»

Моляться, піч теж щось пришіптує вогненними язиками. У яворових ночвах схлипує тісто, уже проситься на жаркий під. Діти голодні, після вечірньої молитви чомусь нараз голод хапає животи. Мати відщипує з кваші довгастий кавалок, розпліскує його між долонями й кладе на гарячу черінь. Це не хлібина, це підпалок. Але той же хліб. Лише печеться він одним духом, для скорої потрави. Мати пригрібає до підпалка головешки й жар, гартує його. Челюсті печі потріскують, запікаючи скоринку. У хижі поселяється дух свіжого хліба. Не встигли діти оббігти стіл по стільки разів, скільки кожен має років, а мати вже несе підпалок на дощечці, здуває з нього попіл. І гладить, гладить його долонею так же лагідно, як і їхні голівки. Бо це перший хлібець нового тижня.

На чотири рівні шматки розламувався підпалок, аби кожному падався жаданий хрусткий краєць. У чотири полумиски наливалось кисле молоко впереміш із грудками сиру, а згори присипалося січеним кропом. Стукали ложки об полив'яну глину й стукали в тихій радості вечора дитячі сердечка. Звершалася субота – благодатна година передчуття вільного від роботи дня. Дня свіжого хліба.

Коли наїлися, мати наливала в ночви з-під тіста теплої води й умивала їх на ніч, аби обличчями були такі ж здорові і ясні, як хлібина. Доки діти засинали, вона саджала на лопатах у піч великі буханки. Їх було сім – на кожен день нового тижня. Бувало, що око не розраховувало мірки, й тоді залишався ще кавалець тіста на паланицю (так тут кажуть). Вірна прикмета, що серед тижня прийде гість. Або комусь із домашніх об'явиться дорога на день-другий. Паланицю він забере з собою.

Так чинила кожна родина, лише ті сім буханців скрізь були не рівновеликі. Кожна господиня знала, яка хлібина мала спожитися за день. Хліб одного замісу в різні дні різнився дещо смаком, щодалі тужавів і кришився. У перші дні до нього, пухкого, подавали тверду їжу, відтак варилися рідкі страви. У п'ятничку старші люди тугий хліб розмочували у воді, казали, що немає ліпшого їстива для постуючого. А в суботу ладився новий заміс на тиждень. Бо лишень один день був для випікання, варива, прання й прибирання – субота. Інші дні поглинали поле, город, сад, сінокіс і ліс. Те, що годувало горянина.

Між тим як окрему потраву чи замісник хліба пекли богач, локшу, попелюх, ощипок, налисник. Розплескані коржі богача випікали з кукурудзяної муки прямо на плиті. Прісну локшу ліпили з житньої муки, тісто для неї розкачували качалкою. Таким робом пеклися й ощипки, лише з вівсяної муки. Багатші могли вимінати віск, мед, сушені гриби в галицькій стороні на гречку. З її муки пекли гречаники. Сміхачі при цьому приспівували: «Гоп, мої гречаники, усі жиди начальники!»

Усе це випічка домашнього роблення. Але верховинці зчаста днюють і ночують у горах, у вівчарських стаях, на просіках. Там обходяться попелюхом. Замішувалося тісто на сироватці чи киселиці, і коли дрова у ватрі перегоріли, загібали його в грань. За півгодини попелюх готовий. Щоправда, на нього налипав шар попелу, але нічого: *верховинець за життя має з'їсти свою мірку*

попелу. Зате де б не був, він був наче дома, бо мав при собі головну домашню їжу – хліб. Так же, як і попелюх, випікалися й налисники, лише тісто загорталось в капустяний лист.

Добре, якщо хліб був щодень, за що ревно молилися. А скільки родин мали його лише на празники! Святочні роди хліба. Ота ж великодня паска чи різдвяний корачун. Або юрівник. Його пекли з того ж пшеничного борошна, але сплітали в кругле перевесло. Після освячення вішали під образами, щоб дочекатися ярювання. І коли щасливо обсіялися до Юрія, клали юрівник на подячний стіл. На Тройцю пеклися перепічки, схожі на перепілки. Їх дарували похресникам і сусідським дітям. Добре, хто міг змастити балабушку гусячим пером, умоченим у збите з цукром яйце.

Та паном хлібного роду був, мабуть, коврій. Величезна паляниця-колесо з діркою. Пекли його на весілля. І мав він бути такий завеликий, аби кожному гостеві дістався шматочок. Часом доводилося розбирати челюсті печі, щоб посадити туди череватого коврія. Кожен, хто відщипував із нього, щось дарував молодим. Староста ходив поміж столами з хлібним колесом і примовляв: «А хто сидить за столом, най дарує за шором... На тарелі щербина – най дарує родина... На тарелі галузки – най дарують і дружки». А напередодні з коврієм, нанизавши його на руку, ходили селом, запрошуючи: «Просив пан молодий і паніка молода, абисьте загостили до них у суботу на свайбу. Та дуже просили, абисьте прийшли, абисьте їх хижу не обійшли».

«Мамко, чому наш хліб такий смачний? У Сойми не такий добрий, і в Олени Цильової інший, і в школі...»

«Бо він наш, синку. Свій хліб найсмачніший».

«Мамко, з усього, крім черешень, я найбільше люблю хліб».

«Зате, синку, ти й сам добрий, як кусень хліба».

«Ага, – озвався батько з печі. – Добрий – дурному брат. Сама дурна й дівка дурному вчить».

«А най! Злоби світу ще встигне вхопити».

«Мамко, а кого ви більше любите – мене, Йвана, Петра чи Гафію?»

«Я, синку, всіх вас однаково люблю. Дуже».

«А хіба можна, мамко, усіх дітей однаково любити – і послухняних, і нечесних?»

«Можна, якщо вони твої діти».

«А няня, мамко, ви теж любите?»

«Люблю, синку».
«І коли п'яний? І коли вас б'є?»
«Люблю, синку».

«Чому, мамко?»
«Тому що він мені чоловік, а тобі батько. І ти його маєш за це любити».
«Любити, доки не виросту великий, мамко?»
«Доки не виростеш, і коли виростеш, і коли його вже не буде».
«Як можна любити мертвого, мамко?»
«Можна, якщо рідний тобі. Бо душа його з тобою. Мої мамка й нянько давно мертві вже, але душі їхні дивляться з неба і помагають мені, коли тяжко».
«І хліб пекти помагають, мамко?»
«Помагають, синку, помагають... І тобі ми завжди поможемо. Ти лишень ніколи нічого не бійся. *Родина, синку, – то як ріка, що зливається з малих краплин. Що їй може завадити на путі?!*»

Любаска

Як вони любилися тих часів! Вона виповнювала його собою, як ріка в повідь виповнює береги. Їхні очі, зустрівшись, викрешували сміх; говорили одне одному дурниці, та дослухалися не до слів, а до голосу, що ховав якусь значущість, обіцяв щось; руки прагнули доторків, а двоє тіл розумілися, як равлик із мушлею. Їхні невситимі й непогамовні тіла. Любилися зазвичай під ліском, далі від чужих очей. І дерева рвалися за ними вслід. І тиша, що стояла до небес, прислухалася до їх знетямлених шептань....

Лише тоді він збагнув смисл дідового: *«Жінка нам потрібна така, щоб поклав руку на плече, а там ямка залишилася»*. Він пив з неї, з її ямок. Ішов до Ріки з дійницею по воду. А Калина чекала його в траві за дровітнею (де ж іще – у хаті повно кревняків). Ріка готувала їх до любовців. Спочатку заходив у воду сам, і від лоскітної течії плоть його пружинилася й повставала в передчутті тілесних торків. Тоді ніс воду на бережину й обливав її. Від свіжості вона тріпотіла в траві, як рибина, і постогнувала, закусивши кулачок. Як і тоді, коли він виливався в неї сам. Вода заповняла ямки біля її ключиць, западину між грудьми, виямок пупка, промежину схрещених ніг, і він пив з них, гасив спрагу цілого дня без неї. Тоді вона не тільки стогнала, а й сичала, як молода змійка. І так же звивалася в отаві, вислизала з-під нього, слизька й гаряча. А він все знову й знову намацував її й брав тісним прихапком – руками, ногами, ротом, твердиною стегон. Серце тріпотіло в її горлі, хрестик на нитці плутався в ясних кучерях, а каблучка дрібно цокала об холодні зуби.

Місяць обливав їх срібною оливою, що зливалася з річковою водою, росою, потом жаги, запахущим пилком бузини й трав'яними медами – у густий солодкий трунок шаленства зливалася... Ті їхні ночі... дурноп'яні й терпкі, наповнені плотським змаганням і короткі, як чернечий сон. І мало було їм тих ночей... Він і в лісі здригався, коли кінь торкався мордою його щоки. У твердих напливах кори буків увижалися її груди. А з джерельного дзеркала зорило її насмішкувате

лице. Крадькома ховав у пазуху хустину, щоб її запах ходив із ним протягом дня. Дерся гущами й бердами, перебирав з потебенюк ношу на плечі, мордував і коня, і себе, щоб притлумити чекання ночі... Біг думкою у вечір, коли, осиротілий денною самотою без неї, обтяжений хіттю, увійде у пронизливу студінь ріки, а відтак і в бездонні води кохання. Щоб, утопаючи в них, разом з нею шукати заповітного дна.

«Ти майже в *любий* місяць уродився, – шептала Калина, відірвавши на хвильку свої уста від його. – Та чи надовго тебе стачить?»

«На весь земний вік і на всі позаземні».

«Овва, де б це тобі записати, аби не забув?»

«Тут і пиши – на серці».

Зривала ожину й соком бордовим писала йому щось на грудях. Потім злизувала, сміючись. А не треба було.

У горах кажуть: любов – як перстень, не має кінця. Може, й так. Але шал любовний як молоде вино: виграє й усядеться. Нурт вічний лише в горючих криниць. Засіялися в них діти, насіли нові клопоти, вимагала свого й робота. Та й роки більше брали, ніж додавали. У неї першої вихопилося: «Старий». Задля смішка слово вихопилося, але прилипло, як сліпий до тіста. Далі й він її став називати «старою». Хоча думки зовсім не постаріли. І в грудях, розписаних колись ягодою ожиною, вогонь той самий. Лише в тілі вже інший. Тоді воно в любощах палахкотіло, як сухе смеччиння. А тепер рівно горіло – як устояний бук...

Тої осені загадали комбінату надмірно високий план. На рубку підняли всіх, навіть сиднів із контор. Старий трелював на невдобилах конем. І то не одним. Худоба збивала ноги, рвала жили. Та коней не жаліли – Москва спустила план! Рубали – як косили, голили схили пасмо за пасмом. Гусениці сахтіли іскрами на камінні, перемелювали давні, як світ, купини моху. Гора вкривалася потворними рубцями. Вивернуті її нутроці ставали нібито коліями нових доріг, проте на них страшно було ступати і людині, і тварині. А вони рубали й рубали. Навіть уночі при світлі бочок із мазутом. Бо горів план. Горів гірше, ніж ці курні гасниці.

Ті ночі сповиті для нього давним гаром. Довго ще потому викашлював його з легенів. І з серця також. Ліс валили до півночі, поки самі не звалювалися на дощатий настил літнівки. Там і вечеряли.

Але як! Бригадир уносив ящик горілки – по плящі на трьох. І це було не веселильне питво, а пальне. Без нього вони, рукаті машини, вичахли б скоро, як і залізна техніка, що глохла від перегріву. І начальство це розуміло.

Доки цідилася в гранчаки рятівна живиця, столи оббігала крутостегна румунка Ілена, звісна на всі гори й доли кухарка. Її теж було відлучено від рестораційної плити й завезено сюди рятувати план. Вона й рятувала. Бо сказано ж: хто годен, той годен усяко. У нутро гуртожитку Ілена вносила на таці не овочеву кришенину й не кухлики з чаями... себе вносила. Несла породисте пахке тіло, як паску – і голодні, згаслі очі лісорубів ураз засвічувалися, м'якли тверді роти. Мудро збите й повне молодого вогню тіло заряджало міжряддя змучених людей живлющою електрикою. Чоловіцтву мало треба – здурити хмелем кров і дати якщо не рукам, то бодай очам потіху.

Її очі, неначе промиті сльозою радості, чорно блищали. І волосся, гладко причесане й схоплене гребенем на потилиці, блищало теж. Ласиця й готово! Тіло в стиску одягу рвалося через усі шпари назовні. Тіло, що носило в собі виклик безсоромної невтоленності. Ілена говорила мало, добираючи слова в смачну мішанку мов. Більше промовляла очима, розсипаючи снопи іскор. Старий мимохить підносив до лица долоню, коли обпікала його поглядом. Він шкірою чув той липучий вогонь, що продовжував палити й уночі.

Ілена клала перед ним мису, черкаючи зап'ястям його руку. Горячінь від того доторку йшла більша, ніж від страви. Посуд, що клався перед ним, аж горбатився м'ясними куснями над масною

юшкою, приправленою гострою паприкою. Старий це примічав, та нічого не казав, аби не збурити зубоскальство інших їдців. Таки йому за столом виявлялася осібна увага.

Почалося це після тої притичини з мотузкою, на якій кухарка хотіла розвісити випрані рушники. Щоб прив'язати її до гілки, підклала собі дерев'яного цапка. Але встановила нетвердо, і розсошина під ногами хитнулася. Летіти б їй сторчака аж на дно зворини, якби не він, що прорубував до джерела східці. Перехопив її ледве не в повітрі, та сила падіння повалила їх обох, і він, падаючи навznak, міцно обхопив її руками й ногами. Корчوماха пом'яшила падіння, але розпанахала йому спину. Ніби полоснули кропив'яним канчуком. Прислухаючись до болю, продовжував стискати жінку, що тріпотіла зо страху, як куріпка. Коли нарешті розімкнув обійми, Ілена підвелася, дрібно кліпаючи довгими ляльковими віями, підіткнула груди і тільки й мовила: «Ого, який ти!» І пішла до свого кошика, млосно похитуючи литими стегнами. І він зрозумів, що тепер це вона робить для нього. Тільки для нього. Губи його пробив солоний піт. А сорочка спрагло спивала кров із рани.

Якби не та рана, то, може, нічого й не було б. Згори вона бачила, як він полоскав у потічку роздерту шматину, як неоковирно ліпив на спину кровоспинне листя. Коли піднявся до табору, Ілена тихо шепнула: «Сорочку зашию. А рану... рану хіба залижу». – «Заживе, як на псові, – віднікнувся, аби щось сказати. – Не першина».

На ніч він стелив собі біля коней, бо в просякнутому потом і хмільними випарами гуртожитку душився. А на волі сон був ситний і короткий. Звично, як у лісові ночівлі, уставав, підживлював ватру, аби вранці кухарці не треба розкладати.

Уночі вона прийшла. Він учув це радше не слухом, а шкірою: щось застелило тепле сусідство вогню. Це була не звірка, тому він не розплющував очей. Через вузьку щілину повік, через сіточку вій вгадав її обрис. Жінка нахилилася й стала рвати лапаті віяла папороті. Кинула сніп на ватру. Багаття під росяною зеленню зашипіло й пригасло. Тоді вона присіла біля його лежанки й обережно потягла ряднину. Він не ворухнувся, та серце видало його. І ніздрі, що затремтіли, як у коня, коли той хоче напиться.

«Я знаю, що ти не спиш, – сказала жінка. – Повернися на інший бік».

Він розплющив очі й побачив у неї в руках баночку.

«Хочеш присипати рану сіллю?»

«Хочу змастити її. Це мазь, яку навчила мене заколючувати баба».

Він повернувся на бік і принишк. Насторожено чекав торку, як удару блискавки. Її пальці вгадали в темноті рану й лягли на неї кульбабовим пухом. З них скапувала олива й холодила запалене тіло. Доторки були уважні, милосердні, але й збудливі. Він розм'як, віддався тим рукам на солодку поталу. Біль ущухав, та повставало щось інше, з сутемних нутряних глибин, темне й непогамовне.

«У тебе тіло, як у коня, – сказала жінка. – Дуже сильне й зграбне».

«З такою роботою й копита можуть з'явитися», – мучно всміхнувся він.

«Я не хотіла тебе образити. Ти справді схожий на породистого жеребця. Я таких бачила маленькою в Сиготі. Запряжені в бричку пана бургомистра».

«Я не ображаюся... Ти мене гоїш».

«Я тебе скалічила».

«Пусте. Просто цапа треба було вирівняти на всі чотири лаби. І так ставати».

«Я навмисно впала».

«Як це?.. Чому?»

«Я впала у твої руки. Я цього хотіла й дістала своє. Тепер ти в моїх руках. А я свої руки знаю... Погана я жінка, глупа, блудна... Та що маю робити? Ніколи я ще так чогось не хотіла. І мені все одно, чи хочеш цього ти. Досить того, що хочу я. І мене це бажання палить. Чуєш?.. Не дай мені згоріти», – вона дивилася не на нього, а кудись угору, і місяць студив у її очах страшний загуслий спокій.

Він простягнув руку за її шию й витяг гребінь – холодне волосся впало йому на груди лоскітною зливою, затуливши світ і його самого в цьому дивовижному світі.

«Не бійся, я чиста жінка, – видихнула вустами в уста. – І милася тільки що».

«І я купався... з кіньми».

І все. Більше вони не розмовляли. Вона не дала йому розтулити рота. А він і не поривався. Вони любилися в тиші й наосліп. Лише коли підсушена папороть спалахнула вогненным стовпом, старий побачив над собою мідно-тугі груди, вологу шию, й такі ж вологі

розгублені очі, і ненаситні губи в судомі солодкого болю. Навіть коні повернули свої здивовані морди на цей вихоплений з ночі образ. Підгоєна рана була роз'ятрена її нігтями, але він не стогнав – плакала вона. За чим? За розтоптаним самолюбством, за гіркотою самоприниження, за втраченою волею в чужому стійлі, за пустими вчорашніми днями і пісними ночами?.. Ніколи не дізнається він, за чим ридала ця розкішна жінка на вершині їхнього гріховного злиття.

Дрімали потривожені гори, лежали мертво пошрамовані плаї, стояли понуро дерева, очікуючи завтрашнього присуду. Вичахла без уваги ватра, а вони горіли й далі, спалюючи одне одного. «Дай мені згоріти дотла», – молила вона в знетямленні. Усі жінки в чомусь однакові: у бажанні бути любимою і єдиною бодай на мить. Навіть під чужим дахом. Хочуть поєднати рай із пеклом. А так не буває. А якщо й буває, то лише на короткий час. І лише для одного. Бо завжди комусь рай, а комусь – пекло.

Відтоді ночі дніли для них без кінця-краю. Старий дочікувався першої вечірньої зорі, як колись у дитинстві різдвяної. Дочікувався, як хворий – ліків на рану. Бо розбурхана пристрасть – та ж хвороба, лише з болем солодким. Удень вони не стрічалися поглядами, приберігали їх на вечір. Ілена сміялася до інших, лукаво грала очима й тілом, глухо обтягнутим уборами, аби приховати сліди нічного шаленства. І лише він знав про природу зворушливих синців під оксамитовими очима. Очима, ще не допитими до дна.

Вони майже не розмовляли. Навіть уночі. Про що їм було говорити? Якось він насмілився запитати, чи вона вільна. «Нащо це тобі? – здригнулася. – Не тягни в душу зайве. Тобі добре – і край!» Іншим разом Ілена запитала, яка страва йому найбільше смакує. «Гаряча», – відповів він. «Ти маломовний. Мовчуни невтомні в любові... А своєю найкращою стравою я тебе вже пригостила», – сумовито сказала вона. Уночі Ілена була іншою. Мабуть, справжньою.

Так вони мовчали одне при одному, хоч це мовчання не було обтяжливим. Бо мовчали не кожен про своє, а про спільне. Про те, що їх єднало і роз'єднувало. Хоча, бувало, на гребені залася вона гортанно щось шепотіла по-румунськи.

«Кого ти кличеш?» – запитав якийсь він.

«Бога. Я дякую йому».

Його дивувало: сільські жінки пахнули кухнею, димом і молоком, а ця – прямими трунками й незнайомими квітами, що перебивали пахощі дозрілої літньої ночі. Так пахли згодом напої з диковинних пляшок Аркадія. І так же незвично п'янили. Розум ніби при тобі, а думки з голови кудись звірилися. Кудись попливли сивими серпанками поміж зорі. Поклавши їй голову на твердий, як бубон, живіт, він праг, щоб ніч не кінчалася.

Цей угар тривав десь місяць. Достатній час, аби вситити потяг і розгледіти одне одного краще. Аби спробувати зрозуміти, що їх звело. Можливо, якось спізналися їхні зголоднілі тіла? Спізналися в таємничій чулості, що можуть обдарувати одне одного водограєм любові... Тіла, але не душі. Щодалі частіше він запитував себе: що його ріднить із цією жінкою? Що, крім по-зłodійськи вкраденої ночі тілесної радості? І чим вона краща за його Калину?

«Усі жінки однакові, коли загасити свічку», – бовкнув колись ізп'яну його батько. Говорив він рідко, але мітко.

Усі жінки однакові. Надто чужі. Та нездоланна тваринна хіть гонить чоловіцтво на нові лови, на нові проби. Збурює кров і розцвічує уяву. І ми залишаємо на світлій галявині оленицю і підносимо тремкі ніздрі на чужий запах, і кружляємо хащами, збиваючи копита, ламаючи роги в боях невідомо за що і за кого. Аби, втопивши ноги і остудивши серце, знову вернутися на сонячну галявину, де нас чекає до болю рідний запах і дух. Якщо чекає...

Німурак

«Що вас тягне до лісу?»

«Дерева».

«Дерева? Що вам з них?»

«Я читаю для них проповіді».

«Проповіді? Деревам?»

«Так. А чому ви дивуєтесь? Дерева дуже вдячні слухачі. Вони не перебивають і не сміються з твоєї недолугості, не дивуються з вимови. Ви ж дивуєтесь, правда?»

«Та що ви... Я сам неук у слові».

«Гм, гарно ви сказали – неук у слові... Не перестаю дивуватися словесним коштовностям, що їх мають за душею наші люди. Такі, що прикрасили б письмо й самого апостола Павла. Це мій любий учитель. Після Ісуса, звісно. Але ж Господь нічого не писав... Господь лише говорив... О, велике благо – мовлення! Та збагнути це годен лише той, хто народився німим. Як я... Ну, не цілком безголосим, бо мав і слух, і язик, який обертав у роті, силкуючись скрутити слово. Та звук не виривався з горла, десь глохнув у легенях. Тячівський лікар сказав мамці, що в мене атрофовані голосові зв'язки. Це як попушені струни на скрипці. Деко є, смик є – а не зіграєш... А мені так багато хотілося вповісти цьому світу, а надто мамці. Я говорив з нею очима, руками, серцем... Ви знаєте, як багато можна сказати серцем?! Без слів. Якби я народився нормальним, я б цього не знав... Дорослі не мали часу й терпіння на мене. Вони й себе не дуже слухають, а тут німий дїтвак щось хоче від тебе. Лише не мамка. Вона слухала мене спрагло й радо, хоч не все й розуміла. І сміялася, так заливчасто сміялася! А коли я відходив – плакала. Очі, щойно повні сміху, заливалися сльозами. Я прибігав – і її очі знову радісно блищали, як промите скло. Як вона могла так мінатися, я не знаю. Мамка водила мене по всіх знахарях і примовниках. Вони обмацували язик, зазирали в горло, дмухали у вуха й просили вимовити якесь слово. Я збирався з силами й щось гугнів. Врочувателі кривилися й казали кожен своє:

“Ліпше йому мовчати”, “З лисого теляти лиса корова буде», “Най собі такий і живе, а яма всяких приймає”...

Я й жив. Діти, навіть брати, справляли з мене смішки, дразнили “німураком”. Я їх бочився. Натомість приліпився до книг. З ними не треба говорити. Вони самі до тебе промовляють. А декотрі так пронишливо, що не ти їх читаєш, а вони тебе зчитують. Так глибоко в душу западають. Мене читати ніхто й не вчив. Букви якось самі відкрилися... Пригадую, було мені, малому, дуже самотньо й гірко. Усі в роботі, а я на сонце вийти не можу, бо в голові крутиться. Ліг на скриню, склав на грудях руки, умерти хочу. І справді, груди ніби землею привалило, а дихати так важко, як у домовині. Душа б’ється об тверде віко і тихне-тихне. Я насправду вмирав, душею вмирав. І не мав ні сил, ні бажання опиратися цьому. Але під боком муляло щось тверде – стара бабина книга. Я розгорнув її – і букви, які доти мамка показувала мені в газетах, тихо промовили. І вони були про мене: *“Для братів своїх став я відчужений і чужий для синів своєї матері... Я став багатом, як дивовище, та Ти сильна моя охорона! До Тебе вдаюся я, Господи, хай же не буду повік засоромлений! Визволь мене через правду Свою і звільни мене, нахили Своє вухо до мене...”*

Це було *моє*. Це ніби я говорив без участі язика. І мене почули. Але не люди, ні... Ходили ми якось помагати своєму заможному родаку, що мав млин на поточині. Я назбираю відро падалиць, а донести не можу. Розсердило це мельника, вигойкався на мене: “Не родом чоловік славен, а робом. Мало що ти без вітця ростеш, ще й

до роботи ніякої не годен. Ноги – як у бузька, руки – наче з соломи. Що з тебе буде? Лише не кажи, що піп. Тільки той може прожити без праці. Але для попівського ремесла треба мати язик підвішений”. Вертався я зовсім без душі, розуміючи, що ні людям, ні Богу служити не придатний.

Мамка водила мене на отпусти. Хтось із Божих людей сказав їй, що молитися треба не стільки за себе, як за померлих родичів, аж до десятого коліна. Бо їхні гріхи лягають на нас, як тінь від крилатого дерева. А молитви наші дають їм *там* заступництво й полегшу. Мав бути великий отпуст у Боронявському монастирі. Ми збиралися з мамкою, та вона на пранні застудилася. Я покликався йти сам. “Де ти, безмовний, підеш у світ?” – “Піду, мамко, там не говорити треба, а слухати”. До школи я не ходив, а в інтернат мене мамка не хотіла віддавати. Ходив собі сиротюком по заламах.

Тоді вперше купили мені перед дорогою черевики й піджачок. І я потюпав у хвості процесії. Прочани в рядах говорили, що добре, якби вийшов на люди старий монах Іринеї, що роками живе в горovому скиті. Двічі заскакував нас дощ, я не мав чим укритися, і моя піджачина намокла й затвердла на кірку. Зате добре було ногам, бо полуботки розмокли в баюрах і, здавалося, не так муляли. А може, ноги просто затерпли й не чули пекучого болю. Роззутися ж посеред людей я ганьбився.

Не пригадую вже, як я відбув молебень і “повне відпущення”, бо очима невпинно оббігав довкружні схили, шукаючи печеру таємничого ченця. Він і цього разу не вийшов до прочан, а до нього самого йти, казали, не вільно. Проте я пішов. Пішов навмання. Щось вело мене. І вивело на крихітну галявку в заростях черемхи, що дурманно пахла. Біля кадуба під корчуватим ясенем сидів дід у довгій сірій сорочці. І обличчя його було сірим, і волосся, і босі ноги, що втопилися в кропиві. Лише очі світилися блиском мокрої сливи. Він не здивувався моїй появі.

“Ходь сюди. Кого тут ськаєш?”

“Уова-а-а”, – лячно прогугнів я.

“Мене? – засміявся старий (як він здогадався, що я виповів?!) – Та я сам себе шукаю вісімдесят літ і не можу знайти. Ану кажи, нащо тобі здався тлінний дід?”

“Неаоувау-у-у”.

“Не знаєш? Відки ти?”

“Меоажиеареоа-а-а”.

“Ого, то ти проступав дев’яносто верст, аби вздріти мою конопляну бороду? І так вона тебе напудила, що зі страху прімкнув язик”.

Я мовчав. Збіглий піджак так перетис мені груди, що я не міг набрати повітря для нових слів. Яких там слів?.. Але диво – старий мене розумів. Ліпше розумів, ніж мамка. Він зняв з мене закоцюблу одежину й кинув у траву: “Нащо брати на себе лишній тягар? А тепер роззуйся”. Я здер із себе обувку. Із шкірою здер. Ноги були страшні – сині, набряклі, кров запеклася на них. Схимник став на коліна, зачерпнув долонею із джерела й став обмивати мої рани. Я тремтів, як щиглик у сильці. Коли обмив, обережно обсушив їх подолом своєї сорочки.

“Нічого, сі ноги вибрали добру путь. Ти прийшов куди треба. Ти дома, синку”.

“А-а-аонеагоувоареу-у-у”.

“Що, ти не говориш? Тут не треба говорити. Тут моляться. *А молитися можна беззвучно. Можна й губами не ворухити. Для сього доста серця*”.

Так я осів у монастирі. За два дні прилетіла мамка. Вона не сміялася й не плакала. Очі її були сухі й порожні, випиті безсонням. Я чув, як монах сказав, виряджаючи її: “Най дітвак оббудеться, спочине душею. А там Господь укаже йому місце. Він чує і німих, Йому добрі всякі”. Моя мамка, що доти не відпускала мене з двору, мовчки хитнула головою. Погодилася. З часом ця її згода допомогла мені глибше пізнати великість материнського чину Богородиці.

Отець Іринеї майже ні з ким не зносився, а мене підкликав часто. І казав: “*Каліки не родяться, а робляться*. Ти здоровий, як оріх. А що слова не промовляєш, то се радше благо, а не біда. О, як би я радо з тобою сим помінявся! Не мордуй уста і язик, промовляй душею. Се головніше”.

“Але я, отче, хочу й говорити”, – болісно мимрив я.

“Тоді співай”.

“Ауоях-х-х?”

“А так, як соловей співає. Хто його, сірячину, учив? А він співає. І, гадаєш, робить се з великої радості? Овва, у нього горлечко таке тоненьке, що зі сну пересихає й злипається. То він п’є ранню росу й

продирає горло. Для нього се мука, а нашим вухам – благодать. Співай, синку”.

Я й співав. Ішов у хащі й хрипів, як ранений ведмідь. Пташки мовкли зо страху. Якби почули мене люди, подумали б, що сплив із розуму послушник. І чим більше я надривався і втомлював голос, тим чистіші виривалися звуки. Мені відкрилося розуміння, що муштрувати треба не лише горло, а й усе тіло. Я щоднини біг на гору, купався в потоках, пив студену воду, спав у верболозах. І придивлявся до солов’їв, котрі мали мене вже за свого. Дрібна, сірява боязка пташина... Вона ніби соромиться свого співочого дару. Удень її не побачиш, лише вночі або під ранок. “Фурр-фурр”, – низько бере перші ноти, прочищаючи сонне горлечко. Далі звук піднімається, стає ніжнішим: “Тік-тік, тік-тік... тюві-тюві... ті-ті...” Слухаєш і розумієш, що нічого на світі не існує для солов’я, крім його голосу, його пісні. Так сповна віддається цьому...»

«А чи знаєте, хто в солов’я найбільший ненавидник? – несподівано для себе встряв старий. – Сорока. Велика заздрісниця. Ця не дає солов’ю спокою. Головне – аби винадити його з кущів, а тоді дві-три сороки насідають на маленьке потятко, скубують його на льоту й тиснуть до води. І топлять. Сорока – зла і хитра птиця. Для мене, лісового чоловіка, вона є другими вухами. Найперші звістки від сороки. І великого звіра вона супроводжує, дає йому знак... Та я вас, перепрошую, перебив. Кажіть далі».

«Я й кажу: всяка пташина має свою приналежність і свою цінність. Як і людина. Солов’ї навчили мене говорити. З напуття отця Іриня. Він розповідав, що в давнину був чоловік, який також народився недорікою. Та дуже хотів бути красномовним, повчати людей. Брав до рота камінці й так провадив свої бесіди з морем. Цілими годинами вправлявся, день при дні. Доки звільнений язик у порожньому роті не почав йому підкорятися... Так і я чинив: і камінням набивав рот, і травою, і ялиною смолою. І слова через ці перепони проціджувалися, помалу вирівнювалися, а голос набирал дзвінкості. Думка п’є воду, а терпіння – мед. *“Не бійся нищоти своєї, – казав мені монах. – У немочі наша сила, учив Ісус”*. – “Як це може бути, отче?” – дивувався я. *“Безсилля наше спирається на терпіння. А воно переливається в досвід. Досвід учит нас витривалості. А витривалий – стійкий і відважний. Чия відвага – того й перемога”*».

Я вчився говорити, але не забував і про книги. Різні книжки мені потрапляли до рук. “Богу Бонове, – казав мій учитель, – але живемо у світі й не можемо цуратися світу. Щоб змінювати його, треба його знати”.

З монастирського корівника я возив до Хуста молоко – школярикам із незаможних родин. Якось на шкільному дворі напав на цілу гору потріпаних підручників. Їх списали на макулатуру. Я вибрав з усіх наук по одному, та ще й різних книжок для читання. Пів-воза набив. Після вечірні, нагодувавши худобу, я вивчав ті науки. І помагав собі вугликом на стіні. А потім забілював написи вапном... Не знаю, звідки отець Іринеї, котрий ніколи не покидав свого скиту, знав про все, що зокола діється. Якось обізвався до мене, ховаючи в бороді смішок: “Наші корови якесь мудре молоко стали давати. Се не ти їх грамоти учиш? Уважай, бо скоро будуть ганьбитися мукати”.

Прийшов день, коли став я перед ним і рішуче сказав: “Хочу вчитися в семінарії”. – “Хочеш, то вчися”, – незворушно відповів він. “А мене туди приймуть?” – “Намір солому ломить, брате”. Уперше назвав мене не сином, а братом. І подався я в Ужгород. Склав письмово всі іспити, бо не хотів їх мучити слуханням. Присуд був короткий: вертайся в обитель! Я й вернувся. А за кілька днів завернув до нас сам влади́ка. І нараз від брами – до горового скиту, до схимника. Брат, що прислугував їм біля трапези, переповів мені потім їх бесіду.

“Він написав щось не так?” – суворо запитав отець Іриней.

“Якраз що написав ліпше за всіх”, – відповів архієпископ.

“То в чому річ?”

“Всечесний отче, я знаю, як ви можете підготувати вихованця. Я сам ваш учень до кінця днів своїх. Але цього хлопчика я не уявляю служителем перед паствою. Мало того, що його не буде видно з амвону. Його й чутно не буде. Чи я не правий?”

“Правий лише Господь. І даймо йому самому вибирати собі служників”, – Іриней промовляв густо й грізно.

“Брате мій милий, у Господа не було німих проповідників. Нас і так слабо чує світ, а цей хлопець не говорить”.

“То й добре, що не говорить, – сухо підсумував старець. – Буде там у вас менше словесного тріску”.

Дорідне владиче тіло здригнулося, відтак затрусилося в непогамовному сміху, аж нагрудний хрест затрясся. Вони сміялися обоє. Сміялися як діти. А потім обнялися...

“Хіба ми не знаємо, брате, що в тиші легше почути Господа? – примирливо мовив Іриней. – І хіба не задля цього мовчання я заліз, як червак, у цю мертву гору?”

Архієпископ забрав мене з собою. Так я став семінаристом, а по закінченні скерували мене в академію. Там я написав працю про те, як проповідувати глухонімих. Служив при спеціальних школах, в інтернатах, у тюрмах. Навчаючи цих людей, я сам навчився розмовляти. Ну, не чисто, але... ви самі чуєте як. Моє горло, можна сказати, чимось подібне до солов'їного. Весь час потребує очищення, тренування. Тому я й вернувся в гори. Людям не будеш проповідувати просто неба, а деревам можна. Вони не стомлюються слухати і все приймають. От покладемо храм і щодня там буде Служба. Тоді й мені буде легше. А може, й ще комусь...»

Звіролов

Дідо знав і ловив звірину, злютувавши водно прилюбну пристрасть і хлібне ремесло. Хоча, мабуть, він займався б живоловецтвом навіть тоді, якби за те не платили й копійки. Бо *«цим цвіла його душа»*, як казав його син Тимко. І тому пробачав йому багато чого, як той святий, що повчав: любіть і робіть що хочете.

Вовк – животина сильна, розумна й безпощадна. І чесна, бо ніколи не бере більше, ніж йому наразі потрібно. Вовк – це людина навиворіт. Усе, що знаєш про людей і як із ними порядкуєш, забудь, коли маєш зносити з вовком. Інакше вовк завжди буде позаду тебе й буде першим. Вовк знає, що ти від нього хочеш, бо сам зазвичай нічого не хоче від тебе. Хіба переступиш йому гін полювання чи необачно сам залізеши йому в зуби. Вовк – споконвічний ворог. М'якші, слабші з них колись обернулися в собак і стали першими друзями й помічниками людини. А підступне й розумне вовче плем'я залишилося ворожим назавжди.

Вовк або один, або з одною вовчицею. А бігати за вівцями – то уділ баранів. І багатьох самців людського роду.

Дід Микула не бив насмерть жодну звірину. Лише вовків. Живцем брав хіба вовчат із лігов. *Вовки це знали, відчували, що він їх не боїться, тому не могли вгадати, що й коли від нього чекати. Через це й боялися його. А хто боїться, той поступається, той у програвші.*

Дід з маленства вчив його «вабити». Мав для цього берестяні дудки. Одна з них видавала протяжне й жахке виття. Сумним нудом котилося воно над долиною й піднімалося довгим відлунком у гори. Не одразу на нього відкликалася чутка зграя. Тоді Микула діставав другу дудку – і безгоміння ночі протинала висока заклично-стурбована нута вовчиці. Піднімалася й завмирала над ялинником, не встигнувши обірватися, бо в неї несподівано влітався зловісний хор півдесятка звірячих горлянок. І ліс нишкнув у паралічі страху. Дідо налаштував на розсошині цівку австрійського карабіна й кам'янів тілом і лицем.

Вовки виринали, як мана, без найменшого шуму, і темними тінями сунули на залиту місячним саявом галяву. Хтось міг подумати, що це

хитається понад землею ялинове гілля. Лише не дідो. Він спускав гачок – раз, удруге – і сірі бунди вовчих тіл підкидало вгору й пластало на землю. Бувало, дідо навпомацки встигав перезарядити, блискав новими двома спалахами в гущавник – і звідти долинали скигління підранка.

О, як страшно звучить голодна вовча пісня в тиху морозну ніч! Якось одного вовка з простреленими задніми ногами вони нагнали на лижвах, обтягнутих оленячою шкірою. Бігли кривавим слідом добру версту. Вовк обернувся на кроки й оскалився. Ікла в нього теж були криваві, а очі темніли колючою злобою. Лише тепер малий збагнув, який це страшний звір.

«Переярок, – пояснив дідо й м'яко скомандував: – Візьми палицю й підійди до нього». Онук на задерев'янілих ногах ступив кілька кроків. «Удар його!» Здригаючись тілом, ціпеніючи кожною кровинкою, той підняв ціпок і опустив на звіра. Вовк перехопив його й смикнув до себе. Малий устояв. Але палиця обламалася в зубах-терпугах. «Спробуй ще раз, – наказав дідо. – Звикай бити першим».

Десь за четвертим разом малому таки вдалося гепнути вовка по черепу. Той загарчав з подвоєною люттю, розкидаючи кігтями сніг. «А тепер пішли геть», – сказав дідо. «Як? А з ним що буде?» – «Свої докінчать і зжеруть. А з його м'ясом переберуть і твій запах. Запах переможця й хазяїна цього лісу».

Вовки різали овець по літнінках, тягали з череди телят, мотлошили птицю, а взимі брали з дворів і собак. Люди з тихим відчаєм ішли до Микули. Та вгадати, коли й де вовки проявляться, не міг і він. Тому знаджував їх сам. По вовчих проходах прив'язував до дерева курку чи гуску, а бувало, і козу. І дочікувався вовків у сховку проти вітру. Траплялося, що вони прихитрялися вхопити здобич без його пострілу. Тоді дідо кумедно морщив ніс і казав: «Ну от, лишили нас, як раків на міліні...»

Вовки довго вивідували надійність приманки, хоча коза собі звично паслася. Довгі, як циганська дорога, осінні ночі на зароді не розхолоджували ловецької терплячості. Дідо свого дочікувався. Як злодії з хащі, висувалися сіроманці й недовірливо підступали до доступної живини. І дідо їх зустрічав жаканами. Клав нараз двох у ряд. Бо знав вовчий норів: голова звіра лише повертала в якийсь бік, а вже на п'ядь-другу спереду зустрічала її дідова куля. Інші особини з

ляку не знали, куди втікати. Це їй потрібно було дідові. Однаково точно цілив він як межі очі, так і в хвіст.

Порятовані хижаки не скоро сюди заявлялися. Та другої ночі дідो чекав їх уже в іншому скрадку. Так за тижні два він добряче проріджував зажерливе кодрло, а вціліле охвістя заганяв далеко в пущі. І рік на межигірських схилах був спокій. Діда вовки чули й боялися. А оскільки той радо водив за собою й онука, то, може, і його остерігалися. Хоча даремно, бо старий надалі не чинив їм ніякої шкоди. Не підняв жодного разу цівку рушниці, як би його не вмовляли.

Він, онук свого діда, пізнав силу іншої зброї, незмірно надійнішої, ніж дурна куля. *«Звір вчує твою нутрянну силу навіть беззбройного. А ще коли в сув'язі з нею мир у твоїй душі, звір відступить. Поважай силу й лісове право звіра – і він поважатиме твою силу й твоє право. Тоді ти для нього теж повноцінний звір, насельник дикого простору, а не крихка людина, що несе в собі страх, підступ і недовіру»*. Так учив дідо Микула, чоловік-світован, що перейшов пекло людської бійні й молився на схилі літ місяцю, грому, дереву, каменю і Ріці.

Він читав ліс, як хтось читає книги.

Про хід звіра йому давали знаки сороки й кедрівки, на це вказували віддалені вершки трепет і чутливе листя папороті. Недарма дідо називав себе «сином папороті», показуючи долоню зі схожим відбитком ліній. Він називав звірячі сліди «набронами» й хмурився чи сміявся над ними, як над захопливим письмом. За слідами снував неймовірні здогади, що тут сталося за день. За химерними петлями на снігу вгадував, скільки тут бігало зайців і як вони перехитрували лисицю. Дід стріляв у птиць «на підслух» і з десяти поціляв дев'ять. Помічав на деревах зарубки десятилітньої давності, угадуючи, куди й до чого вони ведуть. Босою ступнею чув підземну воду, передчував дощ і засуху, закликав гаддя й знав зілля, яким віднадити мишву і мошву. Він до пса говорив «чоловіче», а свого коня Воронька називав братчиком. Той незмінно пасся на волі і з покликом господаря сумирно ставав під уздечку...

Здається, дідо Микула нічого не боявся ні на цьому світі, ні на тому. Хіба одного – вмерти не в лісі, а в постелі, за що інші ревно моляться. І так воно й сталося. *Бо думати треба про те, що хочеш мати, а не про те, що не хочеш.*

Мураха в бурштині

Уродився він калічкою – із заячою губою. Казали, коли мати ходила з ним у тяжі, то присіла в потребі під кущ – а там заєць спав. Ріс хирявим, бо молоко з цицьки стікало двома струмочками долі, мало що в його черевце попадало. Кволий тільцем, зате головатий. Сама голова важила як тулуб. І ніс мав довгий, як три тижні. Може, за це й признали його жиди за свого. До сокири й косовища не мав сили, а служити на прихваті був гораздий. Батько його пропив у Мошка і корову, і царину, і гаті на собі. Віддав сина в прислугу. Нарубати дров, напалити, розсіяти по грядках попіл, зібрати садовину, натовкти горіхів, вигнати птицю. І жиденята любили його, веселого дівка із заячим писочком. Чи був у гуморі, чи ні – а твар його весь час сміялася. Так коло жидівських дітей і сам навчився читати по-їхньому. Його вже тоді звали Йонко-жидик.

Зростав малий верховинець при корчмі й нахапався гендлярства. Та так, що в суботній день Мошко перекладав крамарство на нього. І торгував він, як великий, строго ведучи рахунок, не даючи нікому попуску. Та дорослі хлопці збивали його з пуття. «Йонку, випий з нами». – «Не, горілка гірка». – «Ми тобі угорського вина заплатимо. З Токаю». Вино було солодке й липке, та все одно стікало крізь розщелини губів за комір. А хлопці з дівками потішалися. Доки Йонко не прихитрився ссати пахучий фурмінт соломинкою. Це його й погубило. Питво, коли тонко цідиться, нараз у кров попадає і оглушує хмелем. Либонь оте дівцацьке смакування і втягло його. Хоча хто знає, що кому на планиді розписано? Горе не заідають, а запити його можна.

Він і запивав. Чорно запивав. І коли йому казали, що голову має золоту, а горло діряве, сміявся: «Душа міру знає – вип'є і спочиває».

«Господи, дай його душі хоч там передих, – невміло сотворяв старий молитву для батька. – Прости йому гріхи цього світу й дай спочивок у засвітах...»

Жиди приодягли Йонка, підстригли, справили йому чоботи. Брали з собою і в город, коли вибиралися в хедер чи синагогу, і на купелі

в Теремлю. Живою тінню метлявся він коло них: Йонко те, Йонко це, Йонко там, Йонко тут... Хлопець служив їм віддано й справно. Хоч і не знав – за що. Як собака, котрій досить лише відчуття, що вона потрібна.

Ударила війна. Євреїв гнали в гетто до Мукачева. Йонко теж тюпав із процесією, тягнув на собі їхні клунки. Коли сідали на перепочинок, бігав за водою, збивав куряву зі святочних сардаків. Чомусь усі вирядилися, як на празник. Мабуть, міркували, що це остання їхня парада в житті. У Мукачеві перед мостом загородили з двох боків вулицю, туди й пакували євреїв із цілого краю. Йонка за браму не пустили. Але він уночі знайшов лаз і прибився до своїх. Люди спали покотом по ремісничих робітнях, у конюшнях, а то й під липами. Коли сіявся дощ, тиснулися до мурів.

Воду привозили їм у бочках із Латориці. Ледве вистачало на пиття. Прихоплені з собою харчі теж скінчилися. Мошко давав Йонкові гроші, щоб той через лаз вибирався в город. Приносив молоко, сир, яйця, рибу й садовину. Те, що не з'їдали, міняли поміж своїх на коштовності. Мошко й тут гендлював. І дуже вдало. Бувало, що Йонко за ніч обертався з ношею двічі-тричі. А Мошко те боржій спродував. Крамар, що комар, – де сяде, там п'є.

Потайний лаз виходив у густий вербник над Латорицею. Хлопець божився, що виведе їх. Якщо яму пробрати, то пролізе й найтовстіший. Дівочтво рвалося, та Мошко зацитькував їх: «Не тріщіть, сороки,

бо переломите мені торг. Люди золотом платять. Ліпше зоріть за женихами – тут є з кого вибрати. А із золотом ми й у Європах не пропадемо».

Мадярські гонведи оберемками розносили цидули: «Панове, вибачте за тимчасові незручності. Дотримуйтесь порядку й зберігайте спокій. Беріть із собою все найцінніше. Це можна буде покласти в банк на проценти. До кінця війни ви будете жити в зручних оселях, матимете добру роботу й культурний відпочинок. А після самі виберете собі країну для проживання...»

Вірили тому не всі. Йонко закріпив, як старий рабин крадькома запхав у дупло залізну карнавку. Уночі він витяг її зі сховку. Там були монети, персні й ланцюжки. Без роздуму віддав це добро на зберігання Мошкові. «Йонку, – прорік той урочисто, – це буде твоїм уділом у моїй маєтності. Віднині ти мені не слуга, а приятель. А якщо приймеш обрізання, дам за тебе одну з доньок. Котру сам вибереш. Не подивлюся на твою ваду. Бог чує моє слово». Йонко сміявся. Він завжди сміявся, бо мав такий рот. І служив їм далі.

Люди жили тісним, здушливим гуртом. Їли, що вдалося купити в сторожі, молилися, плакали, умивалися росою з листя, стояли в черзі до єдиної вбиральні, обтягнутої брезентом, молоді кохалися по закутках. Одної ночі під виття сирени всіх почали пакувати на машини. Йонко наміщав клунки й скрині. Приліпившись до кузова, доїхав до вокзалу. Тут чорніли ямами дверей товарні вагони. Щоб посадка проходила швидше, людей підганяли багнетами. Йонка відігнали, бо не мав на грудях нашитої зірки Давида. Та він у тій колотнечі колесом закотився в сусідній вагон.

Йонко, як вірний пес, не мислив свого життя без господарів. До того ж із ними був і його скарб, а може, і його майбутня жона. Може, його доля їхала в передньому вагоні, то як він міг залишитися тут?! Доти він устиг обмовитися Шпрінці (вона таки була йому до дяки) про намір її батька. Та дзвінко розсміялася: «А як ти будеш зі мною цілуватися – зубами?» Це охолодило його. У Шпрінці були повні, гарно окреслені губи. Чисто, як перестиглі вишні. Коли він дивився на них, то не думав про свої, точніше – про відсутність їх. Якось не думав, що для любові конче потрібні вуста. Йонкові тоді йшов п'ятнадцятий рік.

Їхали в затхлій тіснєві. Спочити можна були лише сидячи, притиснувши коліна до грудей. До вітру випускали раз на добу. Тоді й воду давали – черпак на рот. І хлібець із маргарином у дірці. Зате можна було злизувати з бляхи іржаві патьоки випарів. Йонкові при цьому губи не заважали, як іншим. Уночі коло нього померла якась баба. Своїм боком він чув щось тверде в її пазусі. Посяг рукою – грудь була пласка, як річковий камінь, а сосок аж уколів його крижаною бурулькою. Зате там було приховане зачерствіле печиво. Коли їх вивели на черговий водопій, Йонко прихитрився й кинув колач Шпрінці. Та схопила його й закусила в зубах, тут же підняла спідницю й присіла під насипом. Люди, відкинувши сором, облеглися одразу ж біля вагонів. Однак Йонкові здалося, що Шпрінца тоді робила це не тільки для себе, а й для нього. Чомусь навмисно затримувала відкритість своєї срамоти, задивляючись на нього запалими очима. Може, то була остання відплата йому за колач, за віддану службу, за любов.

«Куди, нащо ти їдеш? – крикнула вона, заправляючись. – Хто тебе жене, дурню?»

Йонко не знав що сказати, але для себе знав напевно, що тепер, коли побачив Шпрінцу і *такою*, відкритою для нього, – він готовий їхати за тим вагоном на край світу. У мертвої баби на шиї був ще й ланцюжок із сердечком. Йонко виміняв його на хлібець. Долучив до нього свій і обв'язав їх дротиком, а маргарин надійно затоптав у м'якуш. Хотів на наступній зупинці передати Шпрінці. Але над ранок ешелон здригнувся й став. Скреготіло залізо, валували пси, гойкали щось по-німецьки. Відкрили двері, в очі вдарило зелене світло й веселе привітання унтера.

«Що він сказав?» – зашепотіли ззаду.

«Ласкаво просимо під холодний душ», – пояснив учитель.

Це був Аушвіц. Хвіст поїзда з їхнім вагоном відчепили, а передні загримили далі. Забираючи з собою Шпрінцу, його скарбець, його панів і його вчорашнє життя. Пішов у безвість з рясною родиною пульбоокій Мошко, знатний торгаш Межигірської долини. Залишив Йонкові в спадок хіба улюблену приповідку: «Година платить, година тратить», яку той усе життя мірився розгадати.

Перед брамою їх вишикували лавою по п'ятеро, заграла музика. З ліхтарів і дротів на голови скапувала холодна роса. Либонь, це були

перші краплі обіцяного душу. Усі йшли з валізами й клунками, лише він один порожнем. За звичкою поривався комусь допомогти, але ті не довіряли свої речі потворному недоростку. Поклажу їх ретельно описували, щоб «не було недоречностей, коли незабаром вони забиратимуть її». Так само й одяг. «Не забудьте номер своєї шафки, щоб не переплутати з сусідами», – приязно радив есесівець. А обслуга при цьому реготала.

Ряди голих людей тяглися до стригачів. Жінки щулилися, затулялися руками. Хижими птицями сокотали машинки. Їх не встигали гострити, волосся видиралося пасмами з голови, лобка, з-під пахв. Служники підбирали його кістлявими руками й пакували в міхи. Хтось прив'язував людям до зап'ясть картки з номером. Хтось гукав: «Просимо до купелю!» І люди гидливо влізали в бетонне корито з жовтою вонючою водою. Витиратися не було чим, хіба смугастою блузою, що відтепер була їм і білизною, і одягом, і пальтом.

Далі – черга до татуювальників. Ті зчитували їх картки, набирали голчасті номери, вмокали в чорнило і вганяли в руку. З цієї миті ти втрачав ім'я й ставав номером. Це був твій паспорт, твоє лице, твоя судьба. У Йонка не було картки. «Хто ти – жид, комуніст, партизан, утікач, злодій?» Хлопець заперечно хитав головою й сміявся. Він завжди сміявся. «Тоді що тут робиш, сучий виплодку?» Спочатку його копнули в пах, а коли скулився від болю, – чобіт з розмаху лупнув у зад. І полетів Йонко на добрі п'ять ступнів, риючи оголеним ротом землю нового домівства. Земля та мала присмак пересохлої дерев'яної трухи. Тоді ще Йонко не знав, що тим відгонить і попіл від людських кісток. Зате поруч смерділо по-іншому. До самого вікна барака громадилися трупи. Їхні очі кололи скляними уважними поглядами, а з деяких зморщених ротів витікала жовта водиця.

Йонко мусив схопитися, бо під'їхали вози. Доглядачі стали ногами зіштовхувати мерців. Вози були незвично широкі й міцні, на них можна напластати цілу гору. Та й трупи були легкі, як соняшникові стебла. Вози від'їхали, та на сірій стіні розчахнулися вікна, і з них повалилися нові тіла. Настрашений Йонко кинувся тікати не знаючи куди.

Він би зачепив дроти, якби якийсь копач не вдарив його древком лопати: «Хочеш здохнути враз, то кидайся на колочку голими грудьми. Бо інакше лише причмелить. Будеш скніти, доки не доб'ють».

У просторому, як село, таборі Йонкові довго не знаходилося місця. А головне – їди. Бо ніде не був приписаний. Птиця, що доброхіть залетіла в клітку. Щось підбирав і тим живився. Бувало, вистежував свіжого мерця й дещо знаходив у його кишнях. Спав, роздобувши діряву ковдру, по горищах низьких блоків. А вдень можна було загубитися в таборовій крутаніні.

Його не викликали ні на ранковий, ні на вечірній апель, тому й снував туди-сюди сам по собі. Дрібний, верткий, побігущий, він випорскував там, де можна було чимось розживитися. Треба бути повсякчас у русі, ніби маєш якийсь заданий урок. І якщо ти поза блоками й не лізеш в зуби наглядачам, то нікому до тебе немає діла. Хоча ні, був один чолов'яга, що косував яструбиним оком на Йонка. Він мав хижо заломлений ніс і затяте поросле підборіддя. Старший над замітачами кликався Бандьора. Раз, коли хлопець визбирував картопляні лушпайки, важкий черевик-дерев'яник здавив йому руку.

«Хочеш дочасно здохнути? – процідив крізь щербаті зуби Бандьора. – Нічого не підбирай із землі, ця проклята земля отруєна на лікоть углиб. І не мотлош трупів – щодругий із них тифозний... Ти, бачу, “цуганг”, літаєш вільним духом. Твоє щастя, але поглядай, бо крила борзо обламають. Тут кожен має мати знак, інакше загримиш

у штрафкомандо. Німаки люблять порядок. До дитячих блоків не прибивайся, там пуста пайка і слабим дають смертельний укол у серце. У котельню теж не лізь, бо там можуть з'їсти. Спечуть і з'їдять, як барана. Можеш бігати собі й далі, та приший на груди вінкель. Тільки не жовтий жидівський, бо з ним допадеш найтяжчої праці, де не протягнеш і місяця. Ліпше приший собі чорний – цим позначають набрид із цілого світу. Їх б'ють, але поки що не нищать».

«А у вас латка червона».

«Таку тобі не треба. З червоними звідси виходять лише димом. Хоча не відомо, скільки й тобі ще бігати з такою мармизою – рейхсдойчі не люблять незугарне. А самі потвори з потвор. Та губи – пусте, добре, що маєш ще цілі зуби, не вибиті, як у мене. На, закуси», – чоловік простягнув краєць.

Йонко відщипнув крихту й кинув під язик. Він не поспішав перемелювати хліб зубами, бо давно не мав у роті такої смакоти.

«Вуйку, тут можна вижити?»

«Там, де люди, усе можна. Чоловік не Бог, його можна обдурити, улестити, залякати, підкупити. Кожному своє, як кажуть тут. Коли затвердне серце, буде легше. Але затям собі дві речі. Де б ти не був, ти дома. І немає більшого страху, ніж сам страх. А якщо з тобою Бог, то кого й що боятися?!» – грубо порубане морщинами й шрамами обличчя скривилося в подобу усмішки.

«Вуйку, чому ви дали мені хліб?» – не втримав подив Йонко.

«Дав то й дав, – відбуркнув той неохоче. – Нині я тобі дав, завтра ти мені, якщо матимеш. Але не чекай, щоб тебе живосилом заохали в ярмо, приставай сам до якогось діла. Робота хліб найде».

Йонко попросив собі віник. Підмітальники не надто голодували, у смітті завжди щось та знайдеться. У роздягальні, куди заводили новоприбулих, Йонко знайшов перстень із самоцвітом. «Потягне на п'ять пачок сигарет», – прицінився Бандьора. Ціле багатство! Сигарети мінялися на все. За дві давали голку, за три – довгу нитку, за п'ять – четвертину буханки. Бандьора мав знайомого капо, якому довіряв обмін. А харчі ділив на всіх. Дещо передавали й жінкам, яких тримали на ющі з брукви. Хлопці прихитрялися просунути через дріт не лише їжу, але й погладити кволі жіночі груди. Табір убивав душу, але не молодість тіла.

Йонко запитав когось про Бандьору. «О, то клятий вояка. Бив і поляків, і німців, і руських. Бандерівська кість». Той перейшов не одну тюрму й не один табір. Чув людей на дух. Мав і тут ворогів, передусім польських шовіністів. Гатив їх камінними кулаками. Хоча серце мав лагідне. У вільну часину мугикав собі щось під колючками вусів: «Там татари полон женуть... Один полон з діточками, другий полон з жіночками, третій полон з дівочками...»

Якось їх погнали копати рів для водогону. На чотири метри глибини. Піщана земля осипалася. Ті, що приймали нагору пісок, зірвалися в яму в'єдно з насипом. З ними і Йонко. Та його лише причмелило, а Бандьору з іншими дев'ятьма небораками, що були насподі, прибило на смерть. До воза його тягли аж троє «музульманів». Так називали в Аушвіці старожилів, висхлих на тріску, з жовтою, як старий віск, шкірою. Мертвий Бандьора виглядав ще більш поважним, грізним. Може, тому, що лише смерть тут ліпила на обличчя спокій. А спокій є вираженням сили.

Так Йонко залишився без найменшої опіки й пустився напропалу в нетрі табірної юдолі. Кожен день кидав йому в очі скалки вражень, що глибоко пороли беззахисне, незвикле серце. Та й хіба до такого можна звикнути?! Навіть пам'ятаючи головне тутешнє правило: *«Май завжди відкриті очі й вуха (у Йонка був відкритий ще й рот), але замкнене серце. Не допускай у нього ніяких жалощів і м'якості».*

Він не послухався ради підмітальника й закрався до котельні, ближче до тепла. Принишк за димарем і все бачив, і все чув. Була ніч, і Йонко, холодіючи тремким тілом, шептав собі, що це сон. Але то була явність, моторошна й дика. З-під колод витягли дірявий міх, а з нього – тіло дитини без ніг. Ноги були відрубані. Тепер вони пластували тулуб. Ніж був тупий, і чоловік лаявся по-іспанськи. Інші четверо підсміювалися. Розрубані кусні розклали на залізній лопаті й запхали в піч. Дверцята не причинили, і скоро приміщення наповнив дух печені. Так пахла вдома смажена материна гуска. (З того часу Йонко гусятину не їв.) Прийшли ще троє. Кочегари товпилися коло печі, щоб першими вхопити поживу. Ледве не билися. Дитинча було худе, і кожен, мабуть, виглядав собі жирніший кусень...

Десь за три тижні двох людоїдів заскочили на гарячому. Витягли їх на вечірній апель, виголосили провину й били киями. Після того один із покараних сам потягся в котельню, а другого відвезли до шпиталю.

То була звичайна кара за рядовий переступ таборового режиму. Не вільно було їсти більше та щось інше, ніж передбачав припис Аушвіца. А розпоряджатися людськими тілами мали право лише господарі.

Час від часу есесівці з псами просіювали табір дрібним ситом. Тоді Йонко прибивався до штабів, помагав черговим із хатніми роботами. За це його підгодовували. Хтось умирав, труп приховували, щоб до плацового перегуку брати його порцію. Мертві підживляли живих. Головне – аби не догледів капо, бо тоді черговий міг стати трупом сам. Приховування мерців вважалося серйозним злочином. Убивство – ні.

Трупів було багато. «Гефлінги», переважно євреї, умирали на тяжкій роботі з камінням. Три тижні – така була тут середня міра витривалості. Після цього терміну від перевтоми й недоїду вони ставали «музульманами» та тихо конали. «Arbeit macht frei!» – було виписано на арці таборової брами: «Праця звільнює!»

За непослух теж могли вбити палицями чи кованими чобітьми. У чварах за їстівне могли прибити й свої. Під стіною шпиталю задубілі тіла лежали, як колотвиці дров. В останньому розпачі люди кидалися на дроти й висли смугастим лахміттям. Їх знімали тичками. А офіцери лаяли вартових на вишках, чому не випередили самогубство автоматною чергою. Порядок є порядок! Нічого тут не дозволялося робити самовільно. Навіть умирати.

Трупній команді не вистачало возів. Мерців тягали й на мотузках із гаком. Кістки й черепи торохтіли об брук. Робітники годинами чекали під крематорієм, щоб здати вантаж. Нерідко сиділи й на трупах, гризучи щось виявлене в їхніх кишнях. Йонко й сам сюди навідувався, коли голод діймав особливо нестерпно. І тут порушував заповіт Бандьори: трупів не чіпати. Бо мусив, щоб вижити. Крім того, тут, серед мертвих, не шукали живих «цугангів». А палячі, хоч і недовго, та ситно їли й навіть пили. І мали за що купувати собі поміч таких сіромах, як Йонко.

Трупи лежали у дворі, як пліснява картопля. І так же смерділо зісподу, де від давності плоть уже почала розкладатися. Бо й тут панував гендль: щоб скоріше позбутися своїх небіжчиків, унтеркапо підсували палячам «дими», себто сигарети. З тіл здирали лахи, витрушували їх, чи не випаде якась мізерія або табірні бони. І кидали

на теліжку. Головне – натоптати чимбільше. Бо на кожне спалювання треба тратити п'ятнадцять хвилин, а теліжок до печей лише чотири. І доба така коротка...

Відтак попіл із корит висипали й ретельно визбирували переплавлені зуби, персні та інші приховані в тілах цінності. А тоді Йонко пакував його в міхи. Людський попіл вивозили на поля й на ливарні заводи, де його використовували замість шламу. Так було дешевше. Палячі, масні й чорні, сиділи в клубах сигаретного диму й потягували ром, заїдали ковбасою. За золоті зливки могли будь-що виміняти на «чорній біржі». Коли печі ставали на коротку остуду, вони давали ковтнути з пляшки і Йонкові, щоб веселив їх. Той, виціривши безгубий рот, весело голосив: «Та як мене відібрали, упав я до підлоги, пішли мої кучерики панам попід ноги...» І пристукував у бетон дерев'яними підметками, аж порох курих. Порох із людських кісток. Він чесно відробляв ром, танцював увиванця, метляв собою від одної до другої масної стіни. Дими лягали на покрівлю, на вікна й стіни крематорію чорним жиром. Людським.

Бувало, його посиляли за дітьми. І він дочікував надворі, поки їх виноситимуть з «лабораторії». Діти заходили тихо й чемно, уважно розглядали санітарів. Декотрі посміхалися. З ними поводитися дуже лагідно. Роздягали й читали з карток прізвище. Дитина підходила до чорної завіски. Служник затуляв їй долонею очі, другою рукою відхиляв ширму. Звідти вистромлювалася довга і гостра, як зміїне жало, голка і пронизувала серце. Дитина коротко зойкала, ніби ступила в холодну воду, і в'яла в руках санітара... Дітей у пічну теліжку можна було набити більше. Вони не встигали схуднути, були кругленькі й теплі, як тісто. І їхнім кісточкам достатньо було й дванадцяти хвилин. Палячам з дітьми працювати було легше. Але після дітей не лишалося золота.

Таким же робом убивали шприцом із фенолом калік і хворих. А свіжі партії новоприбулих, якщо блоки були переповнені, вели прямо в «небесну купіль». Ця споруда була ошатною й легкою, наче голуба птиця, що збирається злетіти з пагорба. А може, так тільки здавалося, бо звідти щодня зринали в небеса сотні душ. На ту будівлю лячно озиралися навіть бувалі «кіблюки», що пройшли не одну тюрму-табір.

Довірливих людей заводили до просторої зали, просили роздягатися до теплого душу. Доти їм приготують каву й чисту білизну за розмірами. О, як це гарно – покупатися з дороги та переодягтися у свіже! Люди рвалися одне поперед одного. Завжди знаходився хтось, що стежив за порядком, аби спритники не лізли без черги. Зі шматочками пахучого мила заходили в купальню з душовими ситечками. За ними засували двері. Зараз пустять воду, – з утіхою чекали прибулі. Пускали, але не воду. З цівок шипів жовтуватий газ. У диких конвульсіях, у паралічі шаленства люди билися об стіни й підлогу, нігтями й зубами хапалися одне за одного...

Тоді заходила газ-команда, щоб струменями води змити зі стін кров і мозок. А заодно й обібрати тіла нещасних. Тут було завжди жнивно, бо пригнані носили коштовності на собі. Есесівці збирали те й долучали до іншої «канади». Так називали зvezену з цілого світу поклажу. Служникам щось удавалося втаїти. Крім того, вони ще продавали й інше. За чотири «дими» чи одну «цулягу» (хліб із ковбасою) знаходилися ласі на жіноче тіло. Уже не живе, але ще тепле. Як вони молили газовиків перекрити рури бодай на півхвилини раніше: щоб жінки ще здригалися! Йонко бачив крізь шпару, з якою пожадливою хіттю злягалися вони з трупами, що лежали на бетоні з покорченими кінцівками й вибалуженими очима. Один старий так і вмер на дівчині. Його довго не проганяли – хай милується, заплатив же

чоловік! А коли втямили, що неживий, винесли їх разом, задубілих в обіймах. «Солодка смерть», – весело підмітив грек Маноле. І всі довкола, звиклі до смертей, як до вошей, десь на споді душі позаздрили старому. Таким було табірне кохання.

«Кохання – це ріка, що пливе між двох берегів, – життя і смерті», – обрмить згодом цей спогад Йонка його шуряк Тимко.

Йонко обжився. Мав досить часу й товкся по всіх закутах. Знав, що, де і як. Розвідав «чорну біржу». Там було майже все те, що й за дротом. Бо звідти щоднини приганяли нові лави різного люду з Європи. А з ним і гори «канади» – дорогого шмаття і взуванки, інструментарію, цяцьок, смачного їдла й питва. Турок Масхун навіть прихитрився ліпити з муки, горіхів і патоки ласощі. Де він їх брав?! Масхун возив сміття, та всі знали, що під кришкою візка сховані солодкі коржики, цукрові зірочки й півмісяці, пахучі цукати. А на бляшаній кришці сміттярки було видряпано гвіздком «Gamsis Hayat» – «Життя без смутку». І палячі, і газовики довіряли Йонкові своє золото на обмін. Він це робив уміло й хитро, маючи з того й сам хосен. Відщипував собі зі смаколиків, а з пляшок навчився тягнути трунки через корок шприцом, який знайшов під шпиталем. Смоктав коньяки й ром, а спите доливав водою. І затужавіле серце м'якшало, світ добрішав. Небо над крематорієм розпогоджувалося.

Можна було жити, але смерть завжди стояла за вухом. Йонко чув її холодне дихання. Видима смерть страшна, та можна звикнути і з нею, якщо це стається не з тобою. Але смерть вістки не посилає. Одної ночі Йонко почув із-за комина, як увірвалися есесівці й вишикували під стіною палячів. Прикладали до потилиць цівки пістолетів і стріляли. Тоді вчинили трус і забрали приховані скарби. А постріляних приведені арештанти спакували в теліжки й запхали в піч.

«Вони багато бачили, такі не можуть довго жити», – пояснив йому знакомитий прибиральник. І Йонко зрозумів, що від мертвих бджіл меду не чекати. Газовики теж кінчали так – у своїх «небесних купелях». Треба було прибиватися до безпечніших служб. Але до яких? У таборі жирували лише кухарі, штубові й проміненти, бо вони крали, об'їдали інших. Забирали собі жир, а «музульмани» їли пісну сьорбанку, пусті глевкі макарони без маргарину й цукру. Приділи хліба половинили писарі, блокові, штубові та їхні прислужники. Щось

із того перепадало стригалям, замітачам, доглядачам бараку. А мужва, що чорно працювала, ниділа на нікчемній пайці.

Йонкові теж там нічого не світило, бо був недоростком, та ще й нереєстровим. Приглядався до шпиталю. Там увесь час товпилися в'язні, що мали за що купити собі лікування. Та й кухня там, казали, ситніша. Йонко сподівався там комусь чимось прислужитися чи хоча б зігрітися. Надворі вже тягло холодком.

Був прийом до лікаря. Сутулий бурмило в шовковій сорочці під смугастою блузою стояв на дверях, пропускаючи хворих на свій вибір. Хто більше давав. Докуривши, кинув чималий недопалок – нечуване марнотратство. Йонко першим кинувся йому під ноги, поки не випередили інші. Але придверник того чекав: з усієї сили затопив носком чуні Йонкові в груди й беззубо ощерився. Хлопець віддихувався, лежачи на ліктях у болоті. Він здригнувся, коли запримітив у вікні сусіднього білого блоку сухорлявого чоловічка. За тим глухими пошептами ходила чорна слава. Це був доктор Кляубер, якого називали грубим різником. Коротке руде волосся охоплювало його череп іржавим обручем. Мав відкопилену губу під кривими міцними зубами. «Цей може й дріт перекусити», – подумав Йонко, шулячись під його разливим поглядом. Офіцер, що проходив мимо, віддав доктору честь із підкресленою пошаною. А той навіть не кивнув. Зате стрілив очима в придверника й сухо скомандував: «Ком!»

Бурмило зняв шапку, зламався в попереку, дрібно зашаргав до нього.

«Ти хто?» – різко запитав доктор.

«Нумеро 10457, ласкавий пане».

«Не те питаю. Хто ти був у світі і що привело тебе сюди?»

«Єстем поляк. Комуніст. Винен, пане, спокутую».

«Комуніст? А-а-а, то це вишикувався твій інтернаціонал? – зловісно всміхнувся Кляубер, кивнувши на принишклий гурт хворих. – Ти хочеш добра й справедливості для всіх пригноблених? Добре, я тобі в цьому поможу. Скидай блузу, шапку, чуні».

Той поспіхом роздягся.

«А ти, – доктор показав кістлявим пальцем на Йонка, – одягай це. І забери в нього реєстровий зошит. Комуніст вивищує тебе. Як там у вас співається: “Хто був нічим, той стане всім?..” Це справедливо, хоч ви

це й украли в Христа. Послухай, якщо спробуєш позбиткуватися з хлопця, попадеш на прийом до мене. На останній».

«Повинуюся. Але чому... За що йому така милість, пане?» – скиглив у поклоні поляк.

«Чому? Тому що в тебе пісний пісок, а в нього усміхнений. Велика Німеччина любить веселих людей».

Йонко зціпив рот, аби ненароком не згубити того виразу. Мабуть, доктор не знає, що це природа його лиця така – вічно всміхатися. Та він помилявся, той знав усе.

«Форарбайтер научить тебе, що робити, а коли скінчиш вахту, знайди до мене».

Сонце скісно вдарило із-за блоку, освітивши волосся Клаубера. Воно горіло над головою, як золота підкова німбу на святих образах. «Бог цього світу. Світу за дротами», – Йонко не встиг додумати це, як той в усміху ще більше випнув свої криві зуби: «Маєш рацію, хлопче». Він читав думки.

Увечері Йонко чекав під білими стінами «різницької». Так називали госпуду доктора Клаубера. В Аушвіці вбивали здебільшого без крові. Лише звідси виносили сувої кривавих простирадл і мішки відходів людської плоті. Казали, що Клаубер відрізає зайве й доточує чуже. Йонко знав, що на кого «різник» поклав своє зміїне око, той не вивернеться. Та мав смутну надію, що про нього забудуть. Не забули.

«Ком!» – упало з вікна, як горіх у бур'ян.

Клаубер усадовив його на ослін під лампою. Боляче роздирав рот, як коневі на торговиці, вистукував залізком зуби, закочував ніздрі, пхав якусь лопатку в горло. І говорив розлучні, гладенькі слова не понімецьки. Нарешті руба запитав: «Чуєш себе хворим?» – «Я здоровий», – з острахом відповів Йонко. Доктор сипло, покогутячому розсміявся: «Усі пожилці цього пекла готові назватися хворими, аби хоч день-другий полежати в тиші на чистому простирадлі. Ти серед них один здоровий. Це добре, здорових лікувати ще цікавіше».

Йонко мовчав, пожираючи очима калач із маком. «Бери, бери, – підштовхнув доктор блюдце. – Та скажи: а потворним себе вважаєш?» – «Не знаю. Люди кажуть. Одні сміються, інші жаліють».

Клаубер наблизив свої очі до його зовсім близько і, цокаючи кривими зубами, промовив: «Себе най пожаліють. Себе... Так Ісус казав».

Простягнув пучку до книша в Йонковій руці й відщипнув кусничок: «Я зробив стільки операцій, як маку в цьому тісті. Спочатку для свого професора, відтак – для кар'єри, для власного самолюбства, для багатих пацієнтів, нарешті – для рейху, для фюрера. Тепер я зроблю операцію для душі. І для тебе. Чи може бідолашний Клаубер дозволити собі якісь невинні забаганки?» – запитав він суворо. – «Може», – потвердив Йонко, смокчучи булку. Ковтати її просто так він собі не міг дозволити. Це задоволення треба було розтягнути хоча б до ранку. А там – хай хоч ріжуть.

Доктор теж кинув до рота крихту. «Як тебе звати? Звідки ти родом і ходом?» – «Іван. Русин із карпатських лісів». – «А-а-а, там зайців багато. Добре, карпатський зайцю, стрибай у дезінфекційну, там тобі дадуть усе, що треба, а потім нагодують... Але як це тобі вдається їсти без губів і не впустити й кришки?!»

Йонко думав, що той доктор розумніший. Упустити крихту... Треба ж таке лягнути! Попри все, цей чоловік Йонкові подобався. І не лише тому, що виділив його, дав йому хліб і приязно з ним розмовляв. Головно за те, що не погидував узяти з його рук їжу. Це Йонка насправду вразило. А може, він просто п'яний? На столі стояла напівпорожня пляшка коньяку.

Так Йонко став матеріалом великого різника, хірурга, підзвітного самому Гімлеру. Добрий тиждень він їв і спав, їв і спав. І ні про що не думав, готовий до всього. Бо знав, що свиней ситно годують перед м'ясницями. Їв і спав... А потім лише спав. Бо їсти не міг. Рот був замотаний і горів жаром. Привели його до доктора, і той дав йому соломинку, щоб смоктав какао з горнятка. Йонко виссав одним духом і скопив очі на початку пляшки шнапсу. «Яволь, – кивнув ствердно різник. – Ми заслужили випивку. Добре попрацювали», – і націдив йому повне горня. Дивно, але пекучий трунок гасив гарячку рота. А згодом – і душі.

Розпеленали бинти, і на Йонка з дзеркала глянула рийка сома – червона, губата, з одвислими вусами ниток. Знайомі були тільки очі й підборіддя з ямкою. Усе інше – чуже, притулене й пришите, як латка до старої торби. Шви гнили, кровили сукровицею. Клаубер давав забарвлений чимось спирт, аби промивати, і втішно прицмокував:

«Чистий Давид... Як у Мікеланджело... Недарма я так довго шукав натуру».

Йонко тихцем спирт випивав, а рани заживали самі по собі. «Що він зі мною зробив?» – запитав якимось санітара. «З тобою нічого. А з того молодого єврея злупив, як лико, півобличчя і пришив тобі. Тепер маєш чим шамкати. Було б що». – «А де той бідака?» – «Де? Здимів через комин». – «За що?» – «За те, що “морда жидівська”. Та ще й без морди...» – зареготав санітар.

Йонка тоді замлоїло, уперше за табірне буття. Губи йому довго не піддавалися. Учився чужим ротом розмовляти, сміятися, їсти. І пити. Це давалося найлегше. А спирту було вдосталь. Ним мили руки, інструменти, операційні столи. Йонко вже помалу прислуговував Клауберу. Коли випивав, снилося, що той, чиє лице він носив, шепоче йому щось сумне – його ж губами. Чужою мовою шепотів... Йонко силився зрозуміти, що він хоче йому сказати. І не розумів.

Рубці зтягувалися, шкіра розгладжувалася, оживала. Його твар набула нової, виразної подоби. «Красунчик», – називала його медсестра фрау Труді. Персонал добре ставився до нього, бо Йонко був «роботою доктора Клаубера». Він подумав, що, мабуть, і Шпрінца вже не смішувала б із нього. Тим більше що відтепер і він мав дещицю іудейської крові.

Кошмарні сновидіння скоро минулися. Та явність була страшнішою, ніж сни. Доктор Клаубер «вирівнював людську природу», виправляв її помилки. Карликам подовжував гомілки, довготелесих укорочував, вирівнював кривих, згладжував горби, безногим і безруким пришивав кінцівки. Таких було мало, тому спочатку людям відтинали здорові, а тоді пришивали наново. За що тільки не брався цей невгамовний різник! В окремих штубах лежали діди, яких відмолоджували. Натомість дітей зістарювали – за місяць-другий їх рум'яні личка мінялися на зморщені яблука.

І був цілий блок молодих жінок, яких запліднювали так, щоб вони народжували двійнят, причому хлопчиків. Рейху потрібні були солдати. А санітарів, що доглядали жінок, стерилізували. Але ті цим не переймалися, бо тут стерпно годували й не били. Йонко не раз заглядав у шпару, коли Клаубер оперував. Обличчя його було як мармурове, а очі горіли. На скельцях окулярів схрещувалися відбиті ножі й спиці. Доктор морщив чоло й ворухив губами, наче відчитував

безмовну молитву. Це було схоже на якесь таємниче ворожіння на крові. Власне, це й було певне чаклунство, яке важко було збагнути.

«Я поправляю недоробки Бога», – готував він напідпитку.

«А Бог за це не карає?» – насмілився спитати Йонко.

«За що? За те, що я виконую роботу краще за нього? Він може покарати хіба що із заздрощів. Але чим – пеклом? Таж ми з тобою давно в пеклі. Ти вимушено, а я створив собі пекло для власного користування».

І ось одного дня Клаубер покликав Йонка й поклав перед ним нову смугасту блузу з номером, а при ній мішечок. «Одягай, це лояльний номер. Скажеш, що відбився від матері, коли вас провадили на роботу в Німеччину... А тут маєш пігулки. Заживай їх не більше однієї на день. Це підкріпить тебе в голоді. Не хочу, щоб моя робота пропала марно. Живи, Йване! Скоро табір згорнуть і тих, що зможуть іти, поженуть на нове місце. – Видобув із шафи пляшку горілки: – А це – кращі ліки для душі. Я поправив твою плоть, але душу... вибач – тут я з Господом не сперечаюся... Живи з такою душею, яку збережеш після всього...»

Пігулки були чорненькі, схожі на козячі бобальки. Вони справді врятували Йонка. Глупої ночі, під заграви й гуки зі сходу, їх погнали в сніги. Ішли ночами, щоб їх не викрили англійські літуни. Слабші тиснулися в середину колони. У руслі живої ріки легше волочитися. І тепліше. Та все одно тут-там на снігу залишалися сірі грудки тіл. Живі кидалися на них шуліками, здираючи шмаття. Конвой стріляв уже в голі моці. Виснажені люди ледве йшли, але й так тягли на собі всяку мізерію, хапаючи ще й чуже. Йонко й раніше бачив, що обтяженість зайвиною вбиває скоріше, ніж нестача. Сам ішов у полегші, залишивши в Аушвіці себе колишнього разом зі старою личиною.

На день їх заганяли в тісні хліви. Там вони спали навстоячки в липкій холодній задусі. Не пускали ні до вітру, ні до снігу, щоб могли зачерпнути жменю замість води. Ловили ротами крижану порошу, що сіялася крізь діряву стріху. Цементні копальні Ебензеє вони почули раніше, ніж побачили, – на зубах заскрипів кам'яний пил. Згодом цей пил сідав їм на голови й на вії, в'їдався в шкіру, а на легенях за ніч утворював кірку, яку ранком розбивали, гупаючи кулаками в ребра. Юшка теж була з цементною осугою замість жиру. А сіре хлібня з висівок, куколю, тирси й камінців ділили на дев'ять частин. І сніг був

сірий, і на ньому вовтузилися сірі воші з кайлами і лопатами. Знесилених тут не спалювали й не душили газом, просто скидали в забій. Уночі їх терзали вовки й лисиці, удень – круки. На сірому тлі були чорними лише ці птиці, бо, наївшись людських потрухів, старанно чистили пір'я.

А котрогось ранку їх не розбудили копняками й лайками. Люди зі страхом вийшли на плац. Було тихо й порожньо, вишки стояли голі. Те, що німці втекли, першою зрозуміла арештантська верхівка – штабові, капо, кухарі, писарі, десятники. Вони вислизали з гурту і задкували до дротів. Збилися в сирітливу купку. Тоді сіра лава здригнулася й посунула на них. Били мовчки й немилосердно, укладаючи в цю солодку роботу останні сили. Могли взяти в поміч дрюки і ломи, але не брали. Били їх тим же інструментом, яким били їх ті дотепер, – ногами. Били не до смерті – доти, доки ті ще ворушилися, як воші, але вже не затуляли обличчя. Такий закон табору.

А потім, уже з ломами, кинулися на комори. Коли зайшли у двір армійці, стишуючи крок, на них ніхто не піднімав очей. Люди їли.

«Парнішка, у тебе ліхой апетіт!» – ляснув Йонка по спині веселий танкіст.

«Що таке апетіт?» – спитав Йонко. Він знав різні слова з різних мов, а цього ще не чув. Не було такого слова в концтаборі.

«Дуралей, учі русській!»

Йонко хмикнув – ще цієї біди йому не вистачало. Хоча даремно. «От суми да тюрми не зарекайся», – ті ж руські вигадали. Вигадливий народ!

За ними одразу ж прийшли англійці. І ті, і другі навперебій сватали в'язнів до себе. Спокушали одягом і харчами, знадливими картинками їх життя. До Карпат не було ніякого руху. «Їдь до Румунії, там рукою подати», – радив Йонкові офіцер у червоному кашкеті. Справді, думав Йонко, няньо їздив на торговицю до Сигота... І поїхав.

Потяг «на Румунію» зупинився в Караганді. Один табір, другий, третій. Мало чим відмінні від німецьких. Та Йонко був уже не тим рідкозубим недоростком, мав не лише новий рот, а й новий розум. Тримався майстровитих людей, знаючи, що робота хліб знайде. Він умів знаходити іншим роботу, а собі – хліб.

Клепали запчастини для суден і літаків. Усякого металу – гори. От і пристосувалися випилювати хрестики – мідні, латунні, срібні. Товар був ходовий, після війни люди верталися до Бога. А Йонко це сплавляв поза зону, а звідти приймав плату. З часом зажив такої довіри, що й золото йому передавали для особливо мистецьких поробок. Та й табірне начальство потребувало подарунків «на гору» і для дружин з коханками. І тут Бог помагав Йонкові, хоч сам він у Божі діла не потикався.

Йому таланило, бо ступнув на тому поприщі далі, ніж Мошко, збагнувши головний закон комерційного успіху: *одна рука має брати, друга – давати*. Тоді це ділання не всихає, як ріка, що повсякчас підживлюється золотим дощем. Та ще коли гроші тебе не засліплюють. Гроші Йонка хвилювали мало, більше – самий коловорот їх і таємнича влада, яку вони давали. Навіть за дротом, навіть над тими, що тебе гнобили й упосліджували. Бо люди скрізь люди. І скрізь потрібна послужливість таких, як Йонко. Вони – як дріжджі для тіста, без яких не буде доброго хліба. Не буде ситного життя.

...І прийшов день, благодатний день, коли легкими ногами ступив на межигірський пугівець бородатий чолов'яга в ясному кожуху й у чоботах на рипах. У руці мав шкіряний кофр, а в очах – рясну жменю гострих тернин із цілого світу. Ніхто не впізнав у ньому хирявого недоростка Йонка-жидика. Хіба що старий облізлий заєць, що здуру вискочив із-за Зрячого Каменя й випулив перестрашені очі. Чоловік

радо його привітав: «Агов, братку! Ти все ще живеш, як і я? Ну-ну, бережімо свою шкуру, яка не є».

Дома всі насторожено притихли перед незнайомим прийшлим. Лише мати рушила до нього на тремтячих ногах і відтягла праве вухо – там білів за давнини рубець від серпа, ще з дитинства. «Йванко... дитина моя солодка». Вуха Клаубер залишив йому свої. Йонко засипав тоді всіх дарунками. А за місяць одружився, узяв повненьке маломовне дівча. Ще в таборах собі вимріював дівчину товстеньку, тілисту, бо довкола всі були худобні. І щоб тиха була, щоб слухала вона, а не він. Він доста всього начувся. І вгадав вибором: жона за життя не мовила йому жодного кривого слова. Хоч і було за що. Пив він, пив чорно.

А коли не пив, ставав на короткий час розважливим, промітним чоловіком. Копійка сама йшла йому в руки, хоч він і не брав до них ніякого інструменту. Так заробляв – вигадкою, хитрістю, гендлем. Сказано – жидик. Коли тесть журих його, щоб брався якоїсь поважної роботи, той підсміювався: «Я не робив навіть там, де за це розстрілювали або тлумили в кам'яному мішку».

Про Йонка казали: куди не ступить, за ним золоті верби ростуть. Він перший привіз у гори бензопили, міняв їх на дерево. За дерево брав оцинкований гонт, яким верховинці крили хати. А їхній дах тесть не дав перекрити, так і залишилася хижа під драницями. «По блясі дощ б'є, як по тім'ю», – хмурихся старий Микула-звіролов.

Йонко приймав від людей (де ще тоді були австрійці і шведи?!) ягоди, гриби й шкури. За ними приїздили зі степів машини, повні соняшнику. Потім баби стояли з мішками по базарах і вокзалах, продавали насіння в пакетиках із газет. Повсюдно стояли, аж до Москви.

Йонко підбив голову колгоспу завести звіроферму, шити рукавиці, плести кошики, мотати трансформатори, збирати транзистори, чавити вино з яблук. Людей на роботу звозили з десяти сіл. На їхнє обійстя приходили чужі люди в пальтах, радилися під деревами, хитали головами, махали руками, тупали ногами. А Йонко мовчки слухав і їв сливи. Кидав у траву кісточки й кілька слів для прибутніх. І вони відходили, притихлі й запалені примарною надією. Приходили румуни, грузини, цигани, євреї. Діти чули, як батько розмовляє з ними не по-нашому.

А «волги» і «бобики» бігали понад Рікою, як насолені. Десь невидимо крутилася загадкова громіздка й потужна машина, а іскри до її мотора висікалися тут, у затінні кудлатих лерх, під сивою смерековою стріхою... І от знагла голів колгоспу і сільради, а заодно й в'язку районних начальників, посадили. Прийшли й до Йонка, нервово щось випитували. А він щиро сміявся й знизував плечима. Зробили обшук, пересіяли зерно, перетрясли оборіг і пішли.

Грошей у хаті не було ніколи. Зате всі були вбрані й ситі, мали доглянуту худобу. Йонко ще в концтаборі навчився обходитися без грошей. Не гріли його гроші. Може, гріло щось інше. Якщо гріло. «Мені не треба дев'ятсот. Мені досить двічі по двісті і раз п'ятсот». Така була в нього приповідка.

Після арештів чужі перестали являтися. Вибрався у світ час од часу сам Йонко. І привозив крупи, цукор, макарони, олію, ящики горілки. Спочатку машиною, а відтак у руках і на плечах. Це був уже інший Йонко. Не той, що завжди сміявся. Він мав світлу голову, але потайну, темну душу. І нікого туди не впускав, наче оберігаючи рідних від мороку, який приніс із собою. *«Може, він і шахрай, – розмірковував вуйко Тимко, – може, зрадник і великий грішник, але ми не маємо права судити його, бо в нього є якась своя правда, яку іншим важливо поважати, будуючи свою»*. Але домашні так і не збагнули її, бо Йонко не любив довгих просторікувань. Він навіть не довершував при розмові фраз. Може, йому не цікаво було розмовляти з ними, а може, утомливо...

Доки вистачало питва, він пив. Палив своє життя, як копійчану свічку. Пив, майже не заїдаючи. Замість закуски втягував у себе ситні, пахучі воздухи. І не міг тут надихатися після крематоріїв і шахт. В останні роки життя Йонко лишень пив, не переймаючись хазяйством. «Я в законі, – мимрив у хмільній тлумі. – Мені трудити запаadlo». Коли його спаралізувало, міг піднести за день до рота хіба вже чарочку-другу. І то лише тому шкалику, що привіз *звідти* – дарунок друга-латиша, якого врятував від голодної смерті в Якутії. Шкалик був вирізаний із бурштину, який викидає на берег Балтійське море. У камені, що просвічувався, як майський мед, серед білих пухирців повітря застрягла мурашка. «Робіть, робіть, гаруйте... такою й ваша доля буде», – бурмотів Йонко-жидик, показуючи нігтем

на мураху в бурштині. Чоловік із чужим обличчям і світовою чужістю в душі.

Його комірчина, постеля, крисаня й навіть старий пес, що любив дрімати поряд, пропахли сивухою. Син його натоптував у чарочку смоли-живиці, щоб немічній руці важче її було піднімати і щоб менше залишалося вмісту для горілки.

«Вуйку, ви лікуєте все і всіх, – домагав він Тимка. – То невже не можете вилікувати няня від п'янки? Чи не хочете?»

«Не можу і не хочу», – відсікав той.

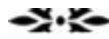
«Чому? Він же вмере від горілки».

«Ні, він п'є, щоб жити...»

Дідо Кундя

Спочатку було слово. Відтак вино. А потім – слова, слова, слова, які впереміш із вином творили такий іскристо-духмяний коктейль, що на папері не передати. І все-таки спробую.

З Михайлом Кундею мене познайомив пес. Ми шукали джерело над мукачівською Шайбою, з якого знайомий натураліст робить «живу воду».спанієль Педро вивів мене на хижку з просмолених шпал. Дідо в засмальцьованому картузі теж тюпав з цеберком до кринички.

«Добра вода?» – запитав я.

«Голодна. За нею будете їсти, як крадений кінь. А добре в мене вино. З няньового корча. Коли з Аргентини вертався, привіз пару копачиків. Не вино, а молитва. Перший погар задурно». Я став віднікуватися. «Чоловіче добрий, послухай вісімдесятирічного лингара: ніколи не шкодуй від себе погар вина». І в кліп ока з щербатого запітнілого графина цямкотіла золотава «луїза».

«Будьте здорові!» – сказав я, вдихаючи тривожно кислий аромат.

«Здоровля кожному устачить до смерти, – зауважив старий. – А ми ліпше упийме за те, аби нас жони не били по писку мокрими помивальками».

Я не заперечував.

Зараз він без жони. Вона зимує в доньок. Він теж щоосені обіцяє, що «вже спуститься у варош», але то лише казки. «Мені вода з труб смертю пахне. Їда городська – як мило. Та й сидіти коло телевізора, як гній невивезений, я не годен».

Лукаво всміхаючись, покурюючи в рукав, Кундя розповідає про доньок: «У мене три дівки. Як полум'я. А сина так і не було. Сигінь няньо, бувало, казали: “Мішо, на доньку зопрешся, як на солом'яну палицю. Не занастаи файту. Буде онук – дам тисячку”. Я змагався, а оно – усе дівка. Пропала фамілія. Та я не журюся, видать, така судьбина. Одного шкода – тисячки тої. Так легко міг заробити файні гроші...»

Тихо над Шайбою в цей час. Лише вітер порушує безгоміння й стара ворона інколи огризнеться.

«Мала ворона, а великий писок має, – бурчить дідो Мішо. – Я й сам живу, як потя. Там ягоду промерзлу вщипну, там яблучко, горішок. На дачах ниньки урожай на деревах лишають. Даколи в Кольчино зйду за хлібом або до гентешів. За склянку вина чи кіло шипшини. А так – капуста, крумплі й пасуля – руська годуля. Дві кози держу. Трафляється, Дуді зайця притягне чи фазана».

Пес Дуді, кудлатий і сивий, як дідо, піднімає розумні очі, прислухається, що про нього кажуть.

«А вліті легше, усе якась копійка цяпне. Тому вино підрізати, тому поправити городину, прискіпити садовину... Оно так, нігда з грошима не буває так добре, як тяжко без них».

У верховітті яблунь тане відлуння дзвону з Червоної гори.

«До церкви ходите?»

«Мене еден з дачі, що був партійним начальником, теж воститує: “Мож би в неділю й на службу піти, а не з козами по драчу ходити”. “Я хрести не вбаляв, церкви не закривав і гній на фару не звозив. А ти, неборе, молися...” Туй недалеко під старим горіхом була печера з камінним хрестом, доки її комунішти не засипали. Прийду, постою, попрошу собі: “Господи, пужай мене кілька хочеш, лише не карай...”

Бог, коли хоче покарати чоловіка, то відбирає ум. Я легінчуком був. Розуму – як у блохи цицька. Коли в село руські заходили, розумні людкове попряталися. А я, сомар, навісив срібну няньову годинку, узяв образ і пішов з бабами наперед них. Годинку вхопив перший солдат: “Давай сюда, мать тваю”. Інші за жінок узялися, котрі молодші. Дітваків у добровольці лудили. Свальба сорочку найде. І до мене прийшов офіцер: “Солдатом быть хочеш, парнишка?” “Ай”. “Тогда показывай, у кого лошади”. Коней і вози позабирали, стріляли в бочки з вином і губами ссали з дірок. Нам, дітвакам, дали форму й погнали з собою. Добровольці. Через три тижні запхали мені в руки дві гранати й показали на бетонний бункер над дорогою: “Уничтожить!” Підповз я, вер гранати і сам упав. До тями прийшов серед мадярів. З вароша там служив чоловік, дідо в нього винницю пораяв. Слово за мене сказав, не вбили, нагодували. А через місяць я втік, блудив хащами, доки не вийшов на своїх. Радий був, а вони не дуже. Довго радилися – плінний я чи дизертир. Так і не досудили, відправили з другими

неборачиськами в Сибір. Та під Алтаєм наш поїзд розсипався, і склепали ми собі з тих трісок лагерьок. Оно так: ліпше псові муха, як п'ясть поза вуха...»

Старий іде в хлівча кинути козам сухих віників. Утробно гугнить звідти: «Питаєш, як там жилося-малося... А так, бідного гадина й на коні вкусить. Ми дорогу насипали з каміння. По сто метрів тягли за день. Такі голодні, що гору з'їли би. Як вивела нас у поле, ожили хлопці – морква, капуста, бурак. А садили вигнані куркульські жони й доньки. І що собі думаєш, купили вони в конвоїрів за самогонку мене собі в поміч. Дров нарубати, гній вивезти, сесе-тото. Робота як робота. Зате яка їда! Наївся я, як на Великдень, і в хлів іду спати. А неволяшні жінчовки посмішкуються, як пес на гарячі крупи. Ми, кажуть, мужичок дорогий, тебе не лише для чорної роботи взяли. І перину збивають на постелі. Я почервенів як рак, і з хижі бігом. Газдинька через вікно лише гойкнула: “Не хочеш ти, захоче другий”. Так і сталося. Вернули мене каміння цубрити, а до них іншого послали. Поміняв я око на коко... Хлопці, конечно, сміялися. А я не шкодував. Сто років мак не родив, а голоду не було. Тюрма не тюрма, а совість мати треба.

Як Сталін умер, нас домів порозганяли. У селі на мене позирають, як на криваву сорочку. І урядники, і ті, чії коні ми з солдатами позабирали. Покрутився місяць-другий і втік у хащу. Зліпив хижку з лободи, якось живу. Ліпше своє горе, як чужий гаразд. Можна би й женитися, коби не ніс довгий, як три тижні. Та женитися – не танір розбити. Сестра каже: “Мішо, ти вже черствий легінь, за тебе хіба вдовиця піде”. А уйшло, що перша її цімборка за мене й пішла. Няньо радовалися: висока, на верхню полицю в шпайзу досягала. Мама були низькі, фурт гоклик з-під няня витягали. Це його мириговало. Моя Моня мені з першого дня почала казати “старий”. Дітина.

На дорозі робив. Лупали тунель. Але мені то не любилося. Мене тягло до садовини. Коли руські винзавод відкрили, я попросився у винницю. Жона сміховалася: поміняв зарплату на заплату. Обійшов я Лавки, Клячаново, Бобовище, Підгоряни, визбируючи в газдів аломські сорти. Як нині тямлю – бокотор, липовина, шосла, цвайгер, трамінер, отелло, золо дьоньд... Дідо Митро з Кальника показав мені таке грозно, що восени його веретами обертав від студени і до перших морозів держав на колови. Сок, як мед густий, стікав з бумбульок.

Вино з них переже возили паніям у Прагу. Таким вином доста було губи змастити...

Мені дали ланку. З раннього рана до смерку били поклони землі. Засаджували гори, що загучали терням. Каменем викладали тераси, копали й витоптували ярки для води, мурували пивниці, носили на собі гній. А тоді бралися за регураш, плантаж по-вченому. Щоб корч довго жив і рясно родив, землю довкола треба перекопали на метр углиб. З хащі жони носили в кошарах чорний і легкий, як попіл, ґрунт. Ним стелили ямку, клали чубук, розправляли кожний корінчик. Згори притрясували-солили пухкою землецею, укріпляли битою цеглою і камінцями. Пак крем'яну черленицю топтали босими ногами, метали гній і заливали водою. А згори під листок насипався маленький горбик, як кротовина. Оби сонце не виссало мізерний корчик. За день роботи садили рядок винниці...»

«І так ви садили в радгоспі, на чужому?» – дивуюся я.

«Так Бог приказав садити. Інакше який хосен? Перші роки заганяли вино Хрущову. Велика челядь у нас гостилася. Американський художник Рокуел Кент, поет Рильський. Вино хвалив, але паленка з абрикос йому більше смаковала. Пак написав стих про нашу ланкову Русинкулю, діти в школі вчили напам'ять. Був пізніше і Расул Гамзатов. Ото був сміхар, фурт комсомолок за гузички щипав.

Та недовго комуністи мали регулу бавитися файними винами. Навчилися хитрити, доки не перехитрили самих себе. Цистернами зачали возити чуже – з Марокко, Аргентини, Чилі, Алжиру. Добрі вина, гріх брехати. Ми відрами пили й не п'яніли. Казали, що їх міняли за самольоти й танки. У Мукачеві розливали – і на Москву. А наші винниці помали загучали ізabeloю і делаваром. За чехів і малярів самі пусті люди їх мали на лугошах. А ниська і тим не кождий похвалиться. Через тоту п'янку ніколи погар доброго вина упити. Недавно онук приніс склянку купованого в бовті. Упозірує на вино, а на смак – пахняча киселиця зі спиртом. Якби я свому дідови такого наляв, він би мені в очі уляв».

Скупий січневий промінь грає на вологих скельцях рогових окулярів. Шкарубкі пальці погладжують лозу: «Ци повіриш, не так мені тяжко сись світ лишати, як винницю».

Він і сам – як лоза, тонкий, вузлуватий, динамічний. Готовий напоїти радістю живого слова чужого чоловіка.

«...Світ – школа, біда – директор. Не довго я урядовав. Не дурний сказав: хто з панами оре, тот задом волочить. Грозна все менше родило, а панів з корчагами все більше. Лише дурний і лінивий не крав. Як напоїш таких, що пропили би й ризи? А в мене на папери мало все сходиться. Звер я собі з шиї оту баламуту, пішов на цвинтар

гробу копати. Робити мусай. Нехотя, нехотя – з'їж і крихотя. Заробок негустий, зате спокійно, тихо, командувати нікому. Туй усі однакові. Не те що в долині. Один, тямлю, по-чорному крав, усе тягнув до хижі, землю стягував, хижі правив. Не знав міри сегінь, доки 'го сюди не привезли. Тепер має доста, ще й згори 'му наметали. Оно також: не наївся – не налижешся...»

Пес Дуді зривається з місця, летить повз ліщину прогоном, яким натужно піднімається жовтенька Славута.

«Мої, – сльозливо усміхається дід Кундя. – Кортно їм без старого пня. Смішні. Ну що, з Богом, неборе. Наговорив я тобі міх казок і півтайстри правди. Води напийся й забудь...»

Удома наливаю дідової води. Студена – аж око коле. І пахне зимовим туманом. З солодковою терпкістю. На споді горнятка танцює виноградне зернятко.

Чорний ангел

Будь-яка діяльність невлвовимою тінню кладе на людину свій відбиток.

У неї важкі, наче олов'яні, очі, випиті баченим за довге життя. Обличчя темне, нерухоме, відчужене. А руки – на них лячно дивитися: вузлувато сплетені на животі, з пергаментною цупкою шкірою, набряклою на долонях від частого стикання з водою. І цей крижаний, лінивий спокій. Немає чуда, щоб потривожило його. Воно так, коли людина довго дивиться в безодню, безодня починає вдивлятися в неї.

Ержі-нейні Горват має ремесло, якому, мабуть, і назви немає. Хоча воно таке ж древнє, як і людство. Вона споряджає людей в останню путь. Такі були ще в часи фараонів і скіфських царів. Їх, гетер і плакальниць, готували ледве чи не з дитинства. Останній каприз людини – піти з життя красиво – поважали завжди. Західна цивілізація побудувала на цьому цілу індустрію. Ми ж, як і в усьому, неофіти. Але такі люди стихійно з'являються майже в кожному селі й місті. Декілька їх і в Мукачеві. І оточені вони серпанком насторожливої загадковості.

Хоча з бабою Ержікою ніби все просто. Шістдесят вісім років, самотня – чоловік загинув «по п'янці», діти розбрелися по світах і тюрмах. Усе життя санітарилла по лікарнях. Живе в старенькій хижці під замком. Облізлий кіт Лоці й дві кози – сердечні її компаньйони. Живе з мізерної пенсії, семи соток городу й ремесла обмивальниці.

А почалося все ще в лікарні. Родичі простягали жінці кілька рубликів у морзі: «Приведіть до порядку». Мила, одягала, розчісувала небіжчиків, міцними руками допомагала віднести в машину. Без особливих емоцій – «як вальки метала».

Аж поки смерть не заглянула і в її хату, примусила заповажати СЕБЕ. Привезли додому серед ночі потовченого чоловіка. Чи то аварія, чи бійка – і досі не знає. Жили вони погано, чоловік пив по-чорному, не раз і її товк, а майстер був – пан своїм рукам. Сиділа над ним опівночі й злорадно думала: ну ось, віддав тобі за все Бог сповна.

Уже не будеш з мене кров ссати. Ніякого не мала в серці жалю до нього. Запалила свічку під їхнім весільним ображчиком, налила води в корито, щоб обмити тіло. Доторкнулася до рани – і раптом полум'я свічі застрибало, немовби хтось дмухнув на нього. А протягу в кімнаті ніякого. Відняла від тіла руку – знову рівно горить. Приклала – племінчик знову труситься...

Господи, невже душа за спиною стоїть?!

Уклякла на коліна, помолилася, щоб прийняв Бог душу загиблого, а собі попросила від нього прощення і йому все простила. Нагріла води, укинула пахучої трави, узяла чисту пеленку й обережно стала обмивати понівечене тіло. Свічка почала горіти рівно і ясно, без диму. Поголила чоловіка, скропила одеколоном, як він це любив, убрала в чисту одежу й розчесала. Потім налила погарчик горілки й поклала на край стола. Глянула через плече на свічку і здерев'яніла – вогник горнувся в бік молодої на фотографії, наче хотів обняти її... Упала чоловікові на груди й проплакала до ранку.

Гадала, може, це привиділося їй від потрясіння. Проте коли споряджала другого небіжчика, проробила той самий експеримент. Усе повторилося. Тоді рідних попросила помолитися та з облегшеним серцем попрощатися з померлим. І душа відійшла з миром. Виходить, розмірковує жінка, у перші дні вона важко покидає тіло, ще чує його біль, а ще гостріше – біль сердечний. Ось це й треба вгамувати, полегшити. Дитина заходиться панічним плачем, коли чужі руки лікаря чи повитухи виривають її з рідного материнського лона. Так, напевно, і після смерті. Лишень тоді плаче душа.

Напівписьменна мукачівка до цього дійшла сама. А от київська вчена-геолог Зоя Митрофанівна Гречишнікова присвятила вивченню цих незбагнених явищ десятиліття досліджень, які тепер всерйоз опрацьовують науковці Німеччини та США. Ось що вона пише: *«Мої спостереження над біополем, чи біокаркасом, людини привели мене до такого висновку: коли людина помирає, після смерті власне її біополе не зникає, не розчиняється в безвісті. З'ясовується, що протягом перших дев'яти днів над постіллю померлої людини, над її фотографіями постійно присутнє її власне біополе. Це визначається дуже просто: моя антена робить стільки обертів, показує стільки градусів, скільки показувала б на людині, якби вона була живою... От коли людина померла, то її фотографія, її ліжко*

ніби затримують її біополе. Але на дев'ятий день, саме в той час, коли людина помирала, це її біополе зникає – і з фотографій, і з ліжка. На сороковий день знову це саме біополе померлої людини з'являється над її фотографіями й над її постіллю. Знову ж таки, о тій самій порі, у ті самі години і хвилини, коли вона помирала. З'являється лише на добу. Я простежувала цей феномен і далі – виявилось, що протягом року цей біокаркас періодично з'являється в домі, але не можу встановити тут якусь певну періодичність...»

А може, це і є доказ безсмертя душі, що багато віків проповідує церква. Але виражений іншими словами – безсмертя матерії. Доказ цілісності нашого матеріального світу.

Живе і мертво – де грань переходу одного в інше?! Нас завжди супроводить цей таємничий інтерес до тих, хто переступив останню межу. Що він думав і казав перед тим, як почувався? Усе це не випадково, пояснює Ержі-нейні. Якщо людина пішла з добром і легко, ця полегкість передається близьким. Біля труни хочеться постояти довше, хтось несамохіть намагається торкнутися тіла, наче підзарядитися залишками енергії померлої людини. Підмічено, що за таких обставин удова чи вдівець навіть якісно змінюються фізично й духовно. Світлою печаллю позначені їхні обличчя, а душа стає добрішою й мудрішою. Дуже часто після смерті деяких людей в родині одразу ж народжується дитина. Такі діти виростають сильними, здоровими й розумними.

Але буває й навпаки, коли помирають у муках і з прокльонами або не встигнувши покаятись у важкому гріху. Тоді й похорони гнітючі, складні, пов'язані з казусами. І рідним потім у домі не таланить, занепадають справи, які небіжчик розпочав.

Мертві не тільки залишають нам останнє «прости», але й своє благословення. Уважають доброю прикметою, якщо молоді люди познайомились на похороні чи поминках. А шлюб їхній буде «до смерті», якщо це знайомство чи взаємний потяг сталися під час нічних сидінь біля небіжчика. Природа неначе закодує їх на відтворення втраченої прогалини в роді людському. Може, цим пояснюється незрозуміла й така недоречна сексуальну збудженість чоловіків і жінок на похоронних церемоніях та після них...

Ержі-нейні допомогла не одній удовиці й розлученій сприянням своїх мерців. Таким жінкам частіше треба бути на похоронах,

намагаючись торкнутися або поцілувати покійного. Це надійно привертає того, кого вони обрали. Дехто вчащає на ховання з іншої причини: щоб пильно стежити, чи не впаде щось з труни. Ця річ, яку небіжчик не хоче брати з собою в землю, може принести велике багатство, а може й велике нещастя, хворобу, смерть.

Тому всі свої процедури бабка робить завжди при запнутих вікнах, дзеркалах, при свічці й бажано в кімнаті, де найбільше любив бути покійний. Але в жодному разі не у ванні. Воду після миття треба одразу ж вилити за ворота, щоб її не напилися тварини, і не під фруктові дерева. Обстрижене волосся, нігті спалити, а одяг після прання віддати з доброю дякою жебракам. Небіжчику не треба там і прикрас, але їх треба одразу ж зняти після агонії, бо потім йому буде важко з ними «розлучатися». І це повинна робити найближча рідня. Якщо були пов'язки чи монети на очах, їх треба кинути в могилу. Один синок двадцять доларів їй давав, щоб повиривала в батька золоті коронки. Пішла, навіть гроші за свою роботу не взяла.

Треба стежити, щоб до цього мало доступ якомога менше сторонніх людей. Смерть – річ дуже інтимна. Померлому «хочеться», щоб поруч в останній земний час була найближча йому людина. Першою при труні, останньою біля хреста. Якщо є сили (а їх треба знайти), треба перебути разом в одній кімнаті. А непрошених гостей все одно не уникнути. Є люди з некрофільськими замашками, яких хворобливо ваблять такі події. Вони відвідують усі похорони в околиці й захоплено потім смакують подробицями.

Не виключено, що інколи навідуються ворожки, щоб непомітно заволодіти якоюсь річчю небіжчика – це згодиться для відьомських чарів. Як їх упізнає Ержі-нейні? Вони рідко приходять уночі. Скориставшись клопотами рідних, починають чимось допомагати: перебирають квіти, поправляють покривало, збирають пух чи волосини.

Приходять раптово й так само несподівано зникають. Ні поминки, ні читання Псалтиря їх не цікавлять, на противагу бідним сусідам, що просто користуються нагодою попоїсти.

Одним словом, смерть багатьом вигідна. І декому покращує життя. Мертві однакові всі, зате які різні коло них живі!

Матері просять пасемця волосся й обрізки нігтиків дітей.

Один молодий чоловік, після того як обмила й зачесала його дружину, цілу фотоплівку відзняв. І лише тоді попросив одягати. Незворушний такий, замислений.

Хлопець на похорон нареченій приніс повний «дипломат» косметики. Мусила сусідку-перукарку брати з собою. Бо той зажадав, щоб дівчина виглядала в труні, як її кумир Надя Ауерман. А було, що «круті» привозили для наведення останнього макіяжу спеців з Дебрецена. Щупленькому горбатенькому дідикові вигляд конгресмена зроблять. Це коштує сто доларів, тоді як стара Горватка рада й десяти гривням.

За потенційних мертвяків борються живі. І місця під майбутні могили продаються, і мармурові надгробки на будь-який смак. Сервіс дійшов до того, що поховати себе можна заживо – оплатити похорон наперед, з музикою та імпортом катафалком. Одна жінка п'ять днів ховала від людей мертву матір – чекала її пенсію. Скільки оцту довелося перевести Ержі-нейні, щоб приглушити запах! До речі, якщо потрібно чекати довше до поховання, біля тіла не можна класти квітів.

Усяке було на її довгому віку. Було, що сім'я сектантів після всіх приготувань попросила її понести тіло до комори. Там уже було викопано могилу... Усякого набачилася. І синці на тілі, і рани на животі після смерті «від інфаркту». Але що їй до того, її діло маленьке: затулила очі, підв'язала підборіддя, обмила, поголила, підстригла, якщо треба, зачесала, одягла. Гребінець, ножиці, пудра, тональний крем – весь її нехитрий реманент.

Гріх згадувати, але були й курйози. Син-бізнесмен привіз батькові на похорон «фінський» костюм. А тут дощ – піджак умить розлізся, як промокашка. Іншим разом обмивала старого «тюрягу». Тіло, як у ящірки, – усе в татуюваннях. Дружок покійного каже: «Півлітра, бабко, ставлю, якщо нарахуєш усі 100». Вона знайшла лише 99. Тоді той відтягнув повіку на оці, а на ній виколотий павук.

Люди іноді поводяться смішно в своїй скорботі. Деякі пориваються покласти до могили якусь річ, значущу для померлого. Одна жінка любовно засунула під бік чоловікові пляшку дорогого коньяку: «Планував на день народження випити». Інші не дають глибоко копати яму, бо там буде сиро.

Ержі-нейні і важко, і легко у своїй роботі. Легко, бо ніхто з клієнтів зауваження їй не зробить. Ходить майже на всі похорони. Просто

кортить глянути збоку на свою роботу. Часом щось підправити доведеться. Родина в такий час не помічає дрібниць. Хоча які це дрібниці, людина раз лише відходить. А в неї око метке. Та й що лукавити, на поминках хоч попоїси нормально. Хоча бідність уже досягає і мертвих. Усе частіше обходяться без білизни і взуття. А перед спусканням труни в землю буває, що й покривало заберуть. Живим ще прислужиться.

Похорони нині різні, як і люди. Одному трояндами й герберами всіюють останню путь, у яму кидають пляшки шампанського та жмені «рафаелло». Іншого виряджають у запряній сорочці й у фанерному ящику. Селяві, у цвинтарну браму легко вміщаються і циганський віз, і мерседес. Ці ворота достатньо широкі – ніхто не прослизне мимо.

І ця жінка сотні разів входила сюди зі своїми мерцями. Їхній чорний ангел.

– А ви? – запитую Ержі-нейні. – Ви смерті не боїтеся?

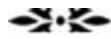
– Я з нею майже кожен день, – посміхається своїми вицвілими очима. – У мене все давно напароване в скрині. Правда, не знаю, чи знайдеться кому обмити...

Сидить на ветхому табуреті й неквапно снує свою невеселу розмову. Спочивають сплетені на животі вузлуваті подагричні руки. Ось і вони, ці руки, знайшли застосування в цьому строкатому світі.

Залиште мертвих мертвим, казав Христос. Але хіба не Він перед смертю обмив своїм учням ноги?..

Богоприсутній світ

Вирушили ми раннього рана, і, коли ввійшли в молоді кольчинські жита, сонце вже чесало колос. Парна мряка розсілася полем, і з-під неї, як з-під теплої вовни, озивалися перепелиці. Ми наче пливли в тих сивих сувоях, що свіжили нам лица. Ішли легкома: старий із напівпорожнім вицвілим наплічником, я – з речами за пазухою. Весь одяг був на нас. Мені ще дісталася пом'ята фетрова крисаня. У ній, та ще й добряче зарослий, я теж скидався на моложавого діда.

– Світанкова мар віщує гожу днину, – обізвався старий. – На Талагія добра надія. Днесь його день. Правда, буде жарота. Видиш, які роси збиваємо?!

Я не тільки бачив, але й відчував – до пояса вже був мокрий. Із Латориці тягло сирим лепехом і рибним духом. Вітерець із ріки розвіяв туман і ніби роздув племінці маків по полю. Я зірвав декілька квіток, що нараз у руці сором'язливо склали свої ніжні, як дівочі щоки, пелюстинки.

– Горять, як грань, – сказав дід. – Гейби червлені червцем.

– Чим? – перепитав я. – Червнем?

– Червцем. Комашина така. Нею барвили нитки, якими вишивали ружі на полотні.

Таке шитво не вицвітає. Буває, поблякне з роками розшитий рукав, вивітряться барви, а червцевий узор горить собі, як цей мак... Збирали червчків червцею лише в червні, тоді їх соки дозрівали до фарбування. От тобі й червень! Може, від того й місяць так нарекли. А може, від черешень, що паляться об цій порі. І гусінь тепер жваво плодиться по садах. І бджолині матки сіють черву... Тут гадок много. Легше з липнем чи серпнем.

– Червець, – пробував і я слово на смак. – Може, від нього і червлені стяги?

– Еге, і шовкові багряниці, у які вбиралося панство. Навіть сакос, царські шати. Дякуючи барвнику з червчків. Найбільшого ходу здобувся сей промисел за нашими горами, у галицькій землі. Через те

купці, що з цілого світу приїздили сюди за крамом, називали її Червоною Руссю. От тобі й червачок! Малий золотник, та цінний.

Червоним колесом спиналося по горі сонце й гнало нас під рідкі шатра підлісків. Обіч тріщала вузька річечка, уже інша тут – рухлива, гостра, гірська. Кидала через зубате каміння перлову піну. Старий часто зупинявся, підбирав невидимого в папороті гриба й кидав у рюкзак. Схилявся він, ніби ненароком, над деякими травами, зривав їх. Виходило це в нього легко, прихапцем, добре набитим способом. Його очі справді бачили «щось», миттю вихапували з простору потрібне, а руки зграбно діставали це. Чимось то нагадувало птицю, що спритно добуває личинок із кори. Малорухливий у садибі на Поповій горі, тут він був у своєму питомому середовищі, на приволлі.

– Вечеря вже в тайстрі, – підбадьорливо кинув мені. Бо я ще не розумів, куди ми йдемо, з чим і за чим.

Далі сонце впливло в чисту просинь і побіліло. І забілило полуденний обшир. Навіть ґрунт під ногами.

– Ти коли-небудь ходив білими дорогами? – несподівано запитав мене старий.

Я заперечливо хитнув головою. Бо насправду такими дорогами ще не ходив. І взагалі, що я знав тоді про дороги?! А тим більше про Путь.

– Супісь, – докинув мій попутник, як щось само собою зрозуміле.

Ми йшли все вгору та вгору, спираючись на відполіровані дощами жердини огорож. Інколи зі стовпця поглядав на нас гострооким і незалежним поглядом півень, і я боязко обминав той кілок. Дерев'яні хатки підгірського села стояли так близько одна до одної, що сусіди могли б цокатися з вікон келихами. Як у напівсні, дзвеніли десь коси невидимих косарів. А над церквою, що залишалася позаду, завис білий дим голубів.

Село обривалося ожинником. Біля крайньої хати ми сіли на скрипучу лавицю. Я дістав солдатську флягу, але вона була вже порожня. Очевидно, з вікна за нами зорили жваві оченята, бо тої ж миті, як я в задумі скапував рештки води в шкаралупу яйця при дорозі, на вулицю вистригнуло хлоп'я з глеком, ледве не більшим за нього. Щербата глина креші пахла малиною. А вода... буває так, що вода, подібно до рідкісних пахощів, несподівано відтворює в пам'яті давно забуту картину.

Поки я пив, заплющивши очі, згадалося, як ми в інтернаті годували ведмедицю Машу. Її подарували школі ще ведмежатком лісники, і вона дорослішала разом із нами, обганяючи хлоп'ят і дівчаток зростом. Найбільше, пам'ятається, нас розважало те, як Маша розгортала цукерки – у хід ішли і кігті, і зуби, і чорна пігулка носа. Але цукерки ми любили теж, а їх було немилосердно мало. Тому до клітки частіше летіли підробки – обгорнуті камінці. Маша довго сопіла над кожним «гостинцем» і, коли нарешті виявляла обман, починала сумно чухати себе за вухом. А ми дружно сміялися...

– Такою водою досить губи змочити – і можна йти далі, знаючи, що вже не помреш, – сказав старий, пригортаючи до грудей жбан, як мати дитину.

– Та що там? – по-дорослому озвався хлопчик. – У нас її повний колодязь. Нікому й пити. Федько в армії, мама у своєму клубі до вечора,

а няньо десь у Казахстані ізслизся. Найшов собі якусь там.

Хлоп'ячу сорочку відтягувала донизу строката шеренга значків – напевно, туристи нагороджували його за смачнющу воду. Я не мав чим поповнити його колекцію. Дістав із кишені баночку згущеного молока, що завалаялася в моїх пожитках, і простягнув хлопчиківі.

– Не треба, – махнув той рукою, оглядаючи свої босі ноженята. – У нас корова.

– Це до чаю, – сказав я.

– Ми чай не п'ємо, – ляснув гедзя на коліні.

– Тоді з водою.

– Таке скажете – з водою, – розгублено глянув спочатку на мене, потім на діда.

З ворини огорожі запіяв, аж затрубів, перістий когут. Малий погрозив йому кулаком:

– Ану заціпни – дівка розбудиш!

Та півень непокійно потряс клаптями бороди й роззявився для нового кличу. Тої миті старий моторно підбіг до нього з піднятою пучкою. Когут завмер як зачарований. Пальці наблизилися до дзьоба й стисли його. Друга рука захопила крило й перевернула птицю навзгак у траву. Якусь хвилику дід подержав біля її очей два пальці, доки півнячі повіки в'яло не замкнулися. Тоді спокійно одійшов.

Хлопчина аж захлинався від подиву:

– Дідику, як ви то зробили? Навчіть і мене. Може, й малого так можна зацитькати, коли не перестає ревати?

– Ні, хлопче, людську душу не гідно зацитькувати. Най плаче, коли їй кортить...

І ми далі пішли білою дорогою, повз покинутий тартак. За хвилину я оглянувся. Хлопця вже не було. Бляшанки з молоком, яку я поклав на лавицю, теж.

Мені ще ніколи не доводилося ходити такою білою дорогою. Колія скам'янілої білосніжної глини, мовби розсипана в давнину чумаками сіль, горбкуватими габами пливла у сосновий бір.

– Се гріх – топтати таке диво боканчами, – мовив старий і на правду сів розшнуровувати взуття. – Такі дороги, видати, і в рай ведуть...

Ми перекинули зв'язані черевики через плече й пішли далі, обминаючи босими ступнями руді їжачки шишок. Ліс дихав нам в обличчя могутніми зеленими грудьми. Дерев розступалися неохоче.

Під їхніми густими, майже фізично відчуваними тінями приходили такі ж густі, якісь первісні спокій і впевненість, що ти незнищений у цьому світі.

Невдовзі трапилися нам два блюдця калабаньок із дощовою водою. Одне з них висхло до кавової гущі, у якій останні години доживали напівсонні пуголовки. Друге, набагато повноводніше, не було заселене цими створіннями.

Старий укляк на коліна і з усмішкою примовив:

– Небо, подай дощу сим бідолашним жаб'ячим дітям!

Дістав гострого плитяка й обіруч прорубав у задубілому ґрунті канал від одної калюжі до другої. Коли мутна жижа заповнила по вінця пристанище пуголовок, він загородив його глиною впереміш із глицею, наче маленькою греблею. І витер руки об папороть, не зриваючи її.

А потім ми лежали на ліловому простирадлі чебрецю під руїнами старезної каплиці. Заплющені повіки просвічувало сонце, і гілка шипшини, що звисала над головами, здавалася тілесно-рожевою, наче морські корали. Світ заціпенів у полуденній дрімоті, навіть тиша заснула, тільки зрідка тривожив її ревінням літака самотній джміль.

– Гарно тут, – видихнув я в напливі розчулення.

– *Тут кінчається суєта й дихає ґрунт і доля. Богоприсутній світ.*

Біля струмка я зірвав жмутик квітів. Вони майоріли здаля – ці живі іскринки в зеленому мареві розімлілого луку. Ясно-фіолетові квіти росли то тут то там у гордій царській самотності.

– Центорії! – прошепотів дід, наче голос міг сполохати їх. – Тепер се рідкісні квіти. За мого дівства їх було рясно, і ми оберемками носили центорії до жидівської корчми. Там за них нам насипали в жменьки цукру. І ми злизували жовті крупинки довго-довго, і на ніч не мили рук, аби й завтра долоньки здавалися ще солодкими. Мені й дотепер ся диво-квітка пахне мелясовим цукром.

– Цікаво, чому її так назвали – центорія? – спитав я.

– Може, від слова «цент» – пелюстки якраз сантиметрові, – розмірковував він. – А може, тому, що вона горда й неприступна, як римський центуріон...

На сонцежарі зірвані квітки, як стомлені метелики, склали крильця-пелюстки. І ми рушили, щоб заховати їх у вільгій свіжості лісу. На пахучій траві після нас залишилися гарячі відбитки тіл. «Чебрецеві

саркофаги», – відмітив я про себе. До мене знову поверталася потреба словоскладання.

...Більше по тому мені не траплялося в житті білих доріг. Хтозна, чи й згадав би я оту нашу мандрівку, якби не знайшов тепер у своєму зошиті між сторінками засохлу бліденьку центорію. А поряд – записані слова радості, почуті від свого супутника: *«Життя минуце й тлінне, усе колись доведеться покинути. Залишаться лише спіймані миті щастя. Так, як зараз...»*

Лугові броди

Уранці він покликав мене у «свої броди, на гостину до хашці». Себто до лісу. За садами, де починалася лугова воля, він роззувся й поклав шкарбуни в наплічник. І врочисто виголосив:

– Тут, де не чути півнячого крику, починається держава трав. І вступати до неї слід із чистими ногами й помислами. За звичаєм старовіку годилося б ще й скупатися в росі. Так чинили давні «лічці». Та ще брали на промисел ослінчик, збитий із дощечок дев'яти хвойних дерев. І ставали на нього коліньми, щоб зілля не тратило силу. Се мені відкрив Кукумир, великий травознай Алтаю. Він був єдиний, хто знаходив траву самтарин. Вона має всього чотири листки: жовтий, синій, черлений і багрянний. Він носив її в шкіряній тайстрині на грудях і нікому не показував. Похвалявся лише орлиханом, що росте там, де паруються орли, з решток їхнього сім'я проростає. А коли осліп, казали, то напав і різдвяну траву, що дає велику удачу рибарям і помагає переплисти всяку бурхливу ріку... То був послідній волхв, що вікував у хашах, як замшілий пень. Забув і свої літа, і людську бесіду. Та я його розговорив, бо замолоду дістав добру школу фльори в румуна Джеордже Вадаску. У Трансильванії. Тож нам було про що поговорити з тайговим дідом...

Від пряної мішанини пахощів каламутилося в голові. Квіття наввипередки бігло нам назустріч зі своїми ароматами, ревниво заглушуючи одне одного. Я йшов, як п'яний, у голові гуділи бджоли, сюрчали коники, тріщали деркачі. Але як він, мій поводитир, орієнтувався в цьому кипінні звуків і пахтіння?! Ніби плив у травах по груди. Плив у точно вгадуваному напрямку. Знаходив те, що шукав: зовсім крихітні острівці непримітного зела чи взагалі кілька сором'язливо принишклих суцвіть. І уклінно схилявся до них. І мене вчив, як брати рослину, кожну по-своєму. Не було ні лопати, ні ножа, ніяких знарядь. Лише руки. Правда, для корінців він миттю зробив собі маленьку копачку. Розбив каменем знайдену кістку й осколком її

розгрібав кореневище. Його пальці жваво, злагоджено ярмаркували в землі.

Він брів попереду з вербовим прутом, і пташки торкалися крильми його рамен. До мене їм діла не було. Я не витримав, щоб не поцікавитися, у чому річ.

– Бо ти їх не частуєш, – усміхнувся.

– Як це розуміти? – насторожився я.

– *Видиш, я ступаю високо, збиваючи з отави комах і жучків, ще й цінком помагаю собі – птиці й летять на поживу. І дякують мені.*

У нього все було просто. А для мене дивно. Назбиране, перев'язане перевеслами з осоту, ми залишали в криївках, позначених віхою. І йшли далі, розчиняючись у запахущій імлі піднебесся. Ми потикалися то в один бік, то в другий, петляли спадами гори, спускалися в задрілі яруги. Заповітні трави водили нас якоюсь химерною, лише їм відомою мапою. Виглядало так, що вони, як і зорі на небі, посіяні тут, на землі, у такому ж гармонійному устрої. І старий на дух прочитував потаємний рисунок їхнього поширення. А я ходив за ним, як заблудле теля.

– *Божиста днина, – втішно пояснював. – Трави тепер у високій силі. Спивають сонце й чують далекі хмари, підтягують з кореня густі воскові трунки. Тому й пахнуть так гостро і так далеко. Се перша ознака дозрілості. Найліпше брати траву в таку годину, коли сонце показує вуха.*

– Що показує? – мені здалося, що я не дочув.

– Придивися з-під долоні: сонце гейби троїться.

І справді: обабоки розпеченого кола сяяли два блідіші німби.

– Коли сонце сховає вуха, прийде дощ, – сказав він. – До того маємо ще доста часу, проте будемо держатися хаші. На урізах підлісків і сирих балок надто тучно гучить мурава... Ти не ходи сліпма за мною, а виникуй і сам царинки самосівів. Колись же мусиш починати сю школу. Я теж колись устряв у неї, як Пілат у Біблію... Поважний Джеордже, мій милостивець у скруті, відкрив мені розуміння, що чоловік і трава – се одне сродне. Одним соком напоєне. І коли чоловік щось утрачає, то трава се йому верне. Бо якщо природа дає хворість, то має на неї і лік. І не родить вона пустий бур'янець – усе є трава Господня. І велика загадка криється в кожній биліні, кожда росте за якимось призначенням. Як і людина. Бо немає в Господа пустоцвіту.

Давні люди се знали, і звірі знають, і декотрі, що носять природу в собі, теж знають... Знатник Кукумир навчив мене «чалувати» траву. Як би се тобі донести в простоті? Дозвільні люди ходять шукати гриби, вистежувати звіра, виглядають помічне зілля. І не здогадуються, що має бути навпаки: гриб сам проявиться, звір сам прийде до людини, трава заклично запахне, відкриється. І так воно є, але не для загалу, що в жадобі й сліпоті розтоптує первісну світобудову. Се називається «чалуванням», перекликанням розумної природи з нерозумною, але такою ж живою, по-своєму мудрою...

– І цього може навчитися кожен? – хлопчакувато вимовив я.

– Кождий може сяк-так пізнавати знаки, видимі в товщі світу. Але тонкий світ відкривається мало кому. Лише тим, котрі не несуть йому ущербу, котрі знають закон міри й подільності. Закон вічності сього світу... Але я не доказав про науку відуна Кукумира. Він умів «витягнути» означену траву з буйної глушини тайги, за версту її чув. І вона шептала йому про свою допомогу, про гойну силу.

– Як шептала?

– Пахом. Об'являла себе так. Людська хворість пахне так, як і зілля, помічне для неї. Бо що є хвороба? Се кволість або засміченість організму. Чи втома його. Колись розуміли се вірно, казали: слабує людина. Бо якась тілесна чи душевна частка ослабла, запалилася, пригнітилася. І волисть підживлення й відпочинку. Як і все в природі, що повсякчас змінюється, світить і меркне, цвіте і всихає, переливається одне в одне... Вічний плин мудрої рівноваги. Не даремно нам дано дві руки й ноги, щоб розподіляти на них тягар; два ока, вуха, ніздрі, легені, нирки, дві частки мозку, серця й печінки, дві торбинки із сім'ям... Аби дивитися вперед і назад, слухати світ і самого себе, нюхати і вибирати, вдихати і видихати, цідити і залишати, пам'ятати і забувати, радіти і сумувати, очищати і споживати, сіяти і збирати... І коли ся злагода й розміреність зрушиться перенапругою, надмірностями чи отрутою гріха – тоді одна з частин починає марніти й усихати. Се – завмирання живої природи в тобі. Лікарі називають його хворотою й починають боротися з нею, себто з підупалою людською природою, яка смиренно чекає підтримки від Матері-Природи, точніше сказати – від Бога. Перше, що проситься в поміч, – зело. Звірі той поклик чують одразу. Добре, коли й люди... Підсліпуватий дідо Кукумир чув се, ачей, шкірою. Ми блукали з ним

тайговими буреломами, а він шамкотів: «Травиця ся вельми добра на дихавицю (астму). А ся – на сухоти. Інна – на «сверб» (коросту), а котра – на болість «жабну» (серце), «камінну» (нирки), «донну» (подагра), «чечуйну» (геморой), «трясучку» (малярію), «златяницю» (жовтуху), «камчуг» (артрит)... Земна сила травицею проростає. Уклонися їй і зачерпни. Пахи слухай, пахи! Прислухайся і вчуєш, що тлінним миром пахне. Се в мир, у тлін і понеси, і подай нужденному, щоб виповнився закон...» Так говорив той замохнатілий дід-балій. І я вслухався. Я й раніше, при професорі Джеордже Вудаску в Букурешті, ходив коло мерців. І чув, що запахи від них точаться різні. Запахи дозрілих хвороб, від яких ті скінчилися. Затим я наближався й до хворих у лічниці. Від них пахло схоже, лише слабше. За тими запахами я різнив їх хвороти ліпше, ніж професори. Аж поки пан Джеордже не викрив мого прихованого хисту... Я сходу вгадував діагнози, не знаючи їх назви, за три ступні від болящого. Надто коли ті не милися добу до того й були роззутими. Я відчував се нюхом, проте я достеменно не знав, як лікувати. Придивлявся до практики поважного Джеордже. Помагав йому виправляти ліки з фльори для його аптек. Се була книжна наука, складна й громіздка. А старець алтайський, можна повісти, запліднив її мудрою простотою, природним духом. Другим словом – відкрив мені дух трави. І круг старань двох великих зелейників замкнувся. Зійшовся на мені. Тому я й топчу досі сей ряс, прости Господи...

Так ось хто він, цей мудрий мовчун у сандаліях із автомобільної шини! Чоловік, що носить у собі жадібність до природи. Проблиснула мені вузька шпаринка в новий світ людської сутності. Власне, це був окремий світ, осібний у своєму самонаповненні. Світ у світі. Світ Світована.

«Набираючи луг», він попасом розповідав мені про зілля. Пам'ятається, під дубником вільгі прилуки всуціль зажовтив бородавник, чистотіл по-книжному. Його ще називають ластівчиною травою, бо проростає, коли ластівки прилітають. А з їхнім відльотом і сам відходить. Тут, на мокрих глинищах, він ріс густо й гінко – аж під груди нам.

– Се перший лік при раптових болях, лихоманці, при ломоті кісток, – пояснював старий. – Наглу кров спиняє, чистить нариви й

струпи, помічний навіть при сухотах шкіри. Жують його, коли зуби болять, і зводять ним каламуть з очей, більма. Змиває із зіниць хмурність, очищає носові продиhi й мозок... Не смійся, так воно і є. У мозку нашому назбирується «зла вода», її треба стягнути. Тут ластівчина трава й нагодиться. Справним віником вимете з утроби слиз, надмір жовчі та інший непотріб... У правіки як людність угадувала гойне зілля? Жовтів чоловік лицем – давали йому бородавник із жовтими квітками. І помагало. Заколело в боці – бери колючий будяк. Нудить печінка – запарюй печінницю. Її лист акурат такої форми, як печінка. А чистотіл напrawdę звільняє тіло від усякої нечистоти, як нутряної, так і зримої. «Священний вогонь» (рожисте запалення) на тілі – і той гасить. А дехто його ще називає «прозорником». За те, що гострить очі.

– Ви теж читаете без окулярів...

– Нащо мені носити скла на носі, коли в мене завжди під сволоком вербена, рута, ружа і ся непоказна з виду ластівчина травиця. Правда, не така вже й блага вона, сочиться гірким, палючим трутом. Навіть коза її обминає. На ліки беруть саму дрібку, щоб у сіль додати. А частіше мішають із вином, з риб'ячою оливою, козячим лоєм, попелом із часнику, яечним білком чи жабиною ікрою...

Коли сонце вбилося в силу, ми сховалися під букові шатра. Увійшли в зарості ясно-пурпурних квітів, що сильно, привабно пахнули. У неперервному гудінні висли над ними дикі бджоли. Високі стебла з кучерявими медовими голівками обважніло відмахувалися від них.

– Божі батіжки, – сказав старий.

– Що? – не зрозумів я.

– Так їх іменують. Або ще баранячими язичками чи бук-травою. Якщо пити сю траву з рутою, то вчуєш, як від очних яблук відходить лиха кров і в голові ясніє. І биття серця вирівнюється. У нирках вона дробить камінь і виганяє пісок. Для сього добре її заживати зі старим вином і перцем. А щоб прибрати з легень мокротиння й кіптяву, бук-траву січуть із редькою та капустою і запарюють на медовому квасі. Якщо хтось упаде з висоти, заб'є нутроші чи дістане забої, тоді її варять у пиві з цикорієм, припутником і тисячолисником. Одним словом, божий батіжок виганяє з нутра всяке стиснення. Запарений із сіллю, затує переломи, тріщини черепа. Боїться його химородна нечисть, навіть гаддя обминає, а миші казяться. Зате людську натуру, навпаки, упокорює й згладжує. Прадавня трава, стара як світ, як сі буки сиві, що стережуть приземну тайну... Ну от, і моя душа причастилася її кротості. – Тильним боком долоні, щоб не дряпати мозолем, дід погладив ніжно-пахучі колоски цвіту. Я помітив, що гранчасті волохаті батіжки стебел, похитуючись, не відганяють бджіл, а, навпаки, ніби подаються їм назустріч.

– Зривай ті, з яких злетіла комаха, – радив старий. – Раз далися пчолі, значить, готові й у наші руки.

Запахуці снопи ми ув'язали за плечима й вийшли на дике поле. І в порослих шанцях під жаб'яче голосіння копали просвирник. Ріс він ріденькими групками, височезний, з оксамитовою опушеністю і

сором'язливими квітками, схожими на мальви. «Агов, красні жінчовки!» – голосно привітав їх мій супутник. Мені він надламав якусь рогачку, а сам підкопував уламком кістки. Коли я натякнув, що з лопаткою чи ножем робота пішла б скоріше, коротко пояснив: «Корінь не гідно ранили ножем».

У його оповіді алтей-просвирник проростав наче з казки. У давнину це була перша солдатська допомога. Рани й опіки заживляють маззю з кореня алтею, воску, качиноного жиру і ромашки. Ним виганяють отрути, змазують місця укусів. При цьому треба пити молоко смирної корови. З гусячим жиром алтей заспокоює біль у суглобах, запалених нервах і розтягнених м'язах. Дуже помічні грудні чаї з нього при кашлі, бронхіті й пневмонії. Просвирник є головним складником знаменитого «ренського вина», яким чистять від слизу шлунок, печінку й селезінку. Утім, він пом'якшує, гасить запальні прояви в будь-яких органах. Де треба, сушить чи, навпаки, обволочує гойною змазкою, зв'язує розриви. Відвар на молоці п'ють при сухотах, настоянками лікують виразку шлунка й хвороби шкіри.

– У свою хащову бутність, – зізнався старий, – я мачулив його цупкі стебла на волокна. Дуже добрі мотузки виходили. А ти ниньки спробуєш його корінь на зуб. Час про вечерю подумати. І про сухе стійло. Чуєш, як жаби навісніють? За годину урветься небо.

Зізнатися, я давно чекав цього. Від ранку ми нічого, крім суниць, не їли. А про вороття додому через три-чотири гори не могло бути й мови. Ми забралися в саму глушину Пузняківських лісів. Хтозна-скільки було звідси до села, про яке я чув колись приповідку: «Махнув рукою, як Бог на Пузняківці». Непокоїло інше: у наплічнику старого я не бачив ані крихти їстівного. Лише «луг». І я не стримався:

– Про яку вечерю ви кажете?

– Май терпіння. *На кожну діру знайдеться свій гвізд.*

І тоді вчувся тривожний гуркіт. Перевал нагло затягувало темною свинцевою завісою. Розпарений обшар завихорився свіжими струменями вітру. Він і нас підхопив і поніс до принишклого притемненого лісу. Я не встигав за старим. Його ціпок, як і ноги, ледве торкався землі. Його вицвіла фіолетова сорочка, як вітрило, злітала над папоротями й буреломами. Він петляв, прислухався, принохувався до чогось. Зупинився й кинув мені через плече:

– Є місця, у яких можна ввійти в землю. Та се не та хаща. Тут треба спадати на інше... Гадаю, он та тополя...

І ми рушили до товстезного дерева, що здаля бовваніло в рідколіссі. За кілька кроків мій поводитир на ходу скинув рюкзак. Ми обійшли стовбур, і я побачив при землі величезне дупло. Ціла ямища в корені дерева.

– От і маємо на ніч придомок, – втішно мовив дід. – Ачей, вуйко Мішо не розсердиться.

Я не розумів, про що він говорить. Був спантеличений і несподіваною знахідкою, і білими блискавицями, що сіклися в кронах дерев. Тим часом старий притягнув кілька товстих жердин, упер їх кінцями в топлю, а прикоренки укріпив на землі камінням. І наказав мені:

– Ламай ялинові лапи і складай дашком на сі кроквиці. Буде захист для ватри. А я скочу на який розжиток, – і розчинився в зелені.

Лічниця на волівій шкурі

Одного ранку мене розбудили голоси. Вони чулися здолу, як віддалене гудіння мошви. Промивши очі, я вийшов на гребінь кряжу й побачив вервечку людей, що піднімалися звивистим плаєм. Було й кілька коней, на них сиділи діти. Люди, зауважив я, були одягнені не для роботи.

– Хто вони? – запитав я Світована, що саме зняв із ворини просохлу волову шкуру й розстеляв на моріжку біля потічка.

– Се люди, які не хочуть бути хворими.

Прибутні, поклонившись, стали в тінь під скелею. Старий вийшов до них у чистій сорочці й сказав:

– По одному будете ставати босака на шкуру. Першими най підходять ті, що прийшли останніми. Говорити лише тоді, коли буду питати. Думайте про те місце, де болить. Якщо перестало боліти, на шкуру не ставайте. Якщо у своє одужання не вірите – ви не туди прийшли... І зятямте: здорове теж часом болить. А в болю буває більше правди, як у дужости...

Підвели стриженого хлопчика; його спалені на сонці ніс і вуха лушилися. Мати аж шулилася від розгубленості.

– Пропав голос у дітвака. Два дні вже ні слова...

– Значить, говорив доти більше, ніж треба, – старий притамував усміх.

– Троскотало, що там казати. Але я боюся, бо вже два дні дітвак не говорить. Може, чогось напудився?

– Хіба жаби. У ріці перекупався твій легінь.

– А й правда, безголосий прийшов із ріки.

– Звари йому на малому вогні дві терті морквини в молоці. Проціди, моркву най з'їсть, а молоко тепленьке пити протягом дня. І завтра так, і позавтра. На підборідді в нього вузол запалився, то прикладай на те місце свіжозамішений коржик: дві жмені грубої муки, варішка меду. Двічі на день прикладай. А ти, збитошнику, – повернувся до малого, – коли заговориш, слідкуй, що говориш. І щоб

ні слова матері накливо, бо страшиш голос повторно. Річ не спроста відбирається. А тепер біжи, бо я ще хочу повісти матері двойко слів... Чому, невістко, про свою головну журу мовчиш? Чим гризешся?

– Чоловіком. Блудом пішов. Прихоплює на стороні.

– Біда. Та що тут урадиш?! Пустя заволоку на всі чотири вітри. Пес, котрого в'яжуть, рветься з двору. Перебіситься – вернеться. А не вернеться – знаття, що се не його двір. І тобі втрата невелика. А до ворожок не ходи! Ще гірше буде і тобі, і йому, і дітвакові. Сама видиш. Ліпше помолися за його любасок. Гадаєш, їм, нещасницям, легко – лизати з чужого тареля? Помолися сердечно, молитва все загладить...

Мені незручно було стояти на видноті й слухати розмови. Я поліз на хлівець, щоб перетрусити на сушці зілля. Віконце виходило якраз на кадуб, і звідси було видно й чути, що там діється.

Худорлявий, виснажений чоловік жалівся на кольки. Старий дав йому пожувати якусь бадилину й попросив виплюнути. Глянув на слину й сказав:

– Печінка біду робить. Треба їй годити. Запарюй м'яту, насіння кропу, піщаний безсмертник, полин і запивай їду кількома ковтками. Їж те, що малі діти їдять. А до їди споживай ложку шипшинового сиропу. У півлітра теплої води всипати півкілограма цукру й потовчених ягід шипшини, настояти два тижні. Будеш себе доглядати – печінка оживе. Доста, щоб її крихітна частка з ніготь була здоровою, – і відновиться вповні.

Міцний дідуган у крисані з пером показав свою грижу, що ріжком випнула сорочку.

– Запущена, треба різати в шпиталі, – виголосив присуд лічник. – Я лише годен зробити полегшу на який тиждень, щоб ви дійшли своїм ходом.

Уклав діда на волову шкуру, підпалив під баночкою овечу шерсть, перевернув її й приклав до живота. Накрив онучкою. Час до часу повторяв це знову. Дід лежав, блаженно закотивши очі.

Пишнотіла челядина, трусячи грудьми, жваво шепотіла Світовану щось на вухо. Розхвильована, аж бордова. Він подав їй бляшанку й велів принести сечу. Когось попросив розпалити за піччю ватерку. Тим часом слухав іншу хвору – молоду, струнку, гарно вбрану, явно міської виправи. Нарікала на втомлюваність, головний біль. Коли

багато ходить, віднімає ноги, синіють жили. Старий повернув її проти сонця, роздивлявся на просвіт вуха. Тоді сказав:

– У вас, паніко, густа кров.

– Як густа? – стрепенулася жінка. – Звідки ви знаєте?

– Ви знаєте. А я лише догадуюся.

– Добре, – опанувала себе. – Що я маю з цим робити? Я заплачу за будь-які ліки.

– Ваші ліки душе дешеві – вода.

– Яка ще вода?

– Ліпше кринична, ще ліпше – лісова, у якій плавають саламандри. Споживайте її ситно, більше, ніж каже спрага. Скільки ви п'єте води?

– Не п'ю я воду. Я можу дозволити собі компоти, чай, кисіль.

– Се їда. *А пиття лиш одне – вода. Пийте її, куди не повернетесь, дрібними ковтками пийте. День починайте водою й нею звершуйте його. Кров дістане своє й побіжить, як сей потічок. І голова перестане боліти. Але на початках можна їй зарадити корицею. Малу ложечку розколоти у горнятку теплої води з медом. Ковтайте щогодини, доки не мине біль.*

Прийшла з накритою лопухом бляшанкою опасиста молодиця. Старий прилаштував посудину до вогнища. Постояв над нею якийсь час, а тоді коротко відтяв:

– Ідіть собі з горадом!

Жінка розчаровано залупала дрібними очками в жирових напливах щік і брів:

– І що, няньочку-батечку, лікуватися мені не треба?

– Треба. Рецепт вам – менше їсти.

– На скільки менше, спасику мій?

– На відро, – кинув через плече старий.

Гуртик здригнувся стриманим сміхом. А я млів на своєму сідалі. Млів не стільки від дурманного духу зілля, скільки від баченого. Мені відкрилося неймовірне дійство цілительства – відкритого й простого аж до примітивності, що дивним чином розвінчувало загадковість хвороби, розвіювало первісний страх перед нею.

Двоє сиділи по пояс у перегаченому мочилі, а їхні родичі нагрівали в паленищі каміння й рогатинами підкочували до води. Кругляки шипіли, пускали нурт бульок. Вільні руки товкли в ступі насіння льону й звіробій, щоб накласти чоловікові на ошпарену окропом ногу.

Світован сам підкликав із громади людей, коротко слухав їх, щось сам казав, декого одразу ж відпускав, комусь виносив із хатини пакуночок чи баночку, когось укладав на волову шкуру. Часом відтягував повіки, оглядав язик, шкрябав акацієвою шпичкою шкіру, висмикував волосину й кидав на воду – пильно придивлявся. Або підносив її до полум'я. Чи просто прикипав поглядом до якогось хворого місця й мовчав.

Цілитель, іншого слова не доберу, тут же в химерний спосіб робив аналізи, сходу ставив діагнози, називаючи їх простими, ба' навіть кумедними словами, називав лік, якщо він був доступний хворому, або давав свої трунки. Інших відпроваджував із напуттям, що *«здорове тіло, як здорове яблуко, не без червака – усяко дає себе чути, бо не мертве»*. І аби не виходило, що марно набили сюди дорогу, насипав їм на дорогу наколотої солі зі скелі. І люди верталися просвітлено-втішені, несучи з цієї гори в білих носовичках бурі солоні кристали. Кристали нової надії.

Коли сонце стало сторчма білим колом, старий облив руки й ноги водою і сів під явором. Не їв, не пив, сидів із приплющеними очима. Решта людей, що дочікували своєї черги, нерішуче діставали вузлики з перекускою. Цоркнуло скло об скло – то їздовий відкоркував пляшку. Когось силоміць пригощав. Старий повів у той бік гострим совином оком.

– Вуйку Андрію, на здоровля! – весело гукнув коняр.

– Пий на безголовля! – буркнув старий. – За здоровля, чоловіче, треба молитися, а не пити.

Перепочивши, він знову слухав людей. Я чув, як равав молодій сором'язливій жінці оздоровити щитовидну залозу. Варити синій кисіль: дві столові ложки крохмалю, десять міліграмів йоду і два кружальця лимона. Це денна норма. Коли організм насититься йодом, це покаже той же йод. Увечері намалювати ним на згині ліктя сітку. Якщо до ранку вона щезне, лікування продовжувати. А ще – пити очищувальний чай: запарювати соснові голки, шипшину, листя малини й цибулеве лушпиння, додати меду. Жінка скрушалася, що найгірше їй у спеку, аж *«водить нею»*.

– *Усяку хворість перше гоять столом. У жару пий чисту воду й гарячий чай, але правдивий – зелений. Їж овоч білої і зеленої барви, рідкі страви з кислінкою. А гостре, приправи, солонину й мед*

не споживай. Воду зранку присолою, і добре би поміняти криницю. Знайди таке місце, де волоські оріхи люблять собі рости. Там і вода для тебе...

Жінка ніяковіло дякувала, прощалася, задкуючи, та він не поспішав її відпускати.

– Чи ти не донька Юлини, котра ланковою була у винницях?

– Айно, а ви, дідику, звідки знаєте?

– Вижу. *Тридцятим роком старша донька вилицями стає схожою на матір.* Я знаю твою мамку.

– А як знаєте, що мені тридцять?

– На виду твоєму написано. У тридцять жінчовка найкрасніша.

Жінка ще густіше зашарілася.

– Іди здорова, небого! І вклонися від мене матері. Вона таку пестила шаслу на ґруниках, що мадярам і чехам не снилося. Не кетяги, а котятка звисали з лози, сміялися до тебе.

Під кінець огляду, «у пессі голоси», він залишив «легших». І люди здогадувалися про це, усміхалися до нього із запопадливою вдячністю. І сам він пом'як, давав собі продох довільного спілкування.

– Здоров, мудряку Юре! – привітав дебелого, переломленого в попереку чоловіка, майже свого ровесника. – Що ви сього разу собі вигадали?

– Мара його вигадала. От і я прицабав на вашу гору, Андрійку. Хоча Бог давно вже зве до себе.

– *І ви туди ж, Юре. Усе проситесь на Господа, а коли Він кличе – біжіте до доктора.*

– Не заради себе, порохнявого пня, прошу – заради онуків. Хотів би ще їх у люди вивести.

– Овва, куди ви їх на таких ногах виведете?!

Ноги в того й справді були страшні – набряклі, у брунатних струпах. Штанини підрізані, бо роздуті литки не влізали в них.

– Правду кажете, Андрійку. Доки доліз сюди, спалив грудину дотла.

– Правда, важний газдо, в тому, що серце ваше зносилося. Велике серце.

– Чому велике? – сіпнувся той, силкуючись випрямитися.

– Бо доброє. А добрі серця скоріше зношуються. У душевній роботі. У Бога й тут справедливо: добрі люди заслуговують і доброї хвороти. І ліків добрих. Вино любите?

– Хто не любить файне вино?! Та я стражуюся від нього зі своїми болячками.

– А тепер собі дасте. Айбо вино буде незвичне. Десять коренів петрушки з листям залийте літром вина, варіть п'ять хвилин, тоді додайте дві ложки винного оцту й децу темного меду. Ще поваріть стільки ж – і вино готове. Держіть його в холоді. Заживайте в день по кухлику середньої величини. Відпустить серце – і ногам буде полегша. А тепер їм першу поміч дамо. Запечіть дві цибулини, поріжте й прикладайте до підошов на ніч, перев'язавши биндою. А ще нехай ваші зварять на киселицю лимони, щедро підсиплють змелених оріхів, потовченого цукру й лляної оливи. Ся мішанка вирівняє биття серця. Беріть її по дві ложки до їди... А онуки най без ваших рук на ноги спинаються. Міцніші ноги матимуть. Не опікою, а прикладом най живляться. Є що черпати. Такого діда, як у них, по всіх горах і долах ще найти!

У вибілених часом і сонцем віях старого затріпотіли сльозини. І голос тремтів, гасив ледве добути слова:

– Красно дякую вам, брате. За таким словом і стояти на ногах уже легше, і лежати буде притульніше в послідній постелі. – І, спираючись на онука, подибав до осідланого коня.

Підбіг стрижений верткий чоловічок і, шулячи лисяче личко, загугнявив:

– У мене, няню, така пришта, що ганьба й казати. Бігме таке не лікується.

– *Усе лікується*, – відказав Світован. – *А виліковується Богом, якщо на те його воля.*

– Та де, горбатого, кажуть, могила виправить. – Хворий рвучко обернувся, випнув спину. – У мене межі лопатками щось росте... Щось таке, перебачте, як горбик...

– Вижу, що не крила. Послухай сюди: літати не будеш, а жити, як дотепер, можеш цілком. Якщо дотримаєш двох приписів. Перший: не гніти злобою душу, бо сердешна рветься на волю й пре тобі горб. Другий: найди тверде й ребристе дерево і щоденно трися об нього своїм горбиком. Від лопатки до лопатки. Доки не розійдеться. Дереву щоразу дякуй за поміч. А Богу молися. Не їж білого хліба, білого цукру і білої солі. На ніч споживай сушениці зі сливи, абрикосів і ягід... І головне – душу вирівнюй. Вирівнюй посполу з хребтом.

Потім принесли дівчинку з відкритим ротом і здивованими очима. Батьки щось говорили до неї, але та не реагувала. Старий велів їй попісяти в баночку. Тоді вмочив праву руку в сечу й зворотним боком долоні торкнувся лоба, щік, рук і ніг малої. І вклав її на волову шкуру. Та голосно хавкнула й одразу заснула. Батьки, сперши дух, схилилися над нею, затуляли від сонця.

– Добра дитина у вас росте, – мовив Світован. – Обленна вдачею. Душа ще крихка, але нічого – навчиться відсівати зайвину...

Молода жінка чи дівчина, що трималася осторонь, глухо запнута хусткою й щільно застебнута, відвела його за явір і довго щось сповідально толкувала йому. Потім говорив він. Вітерець потяг у мій бік, і до мене долинали уривки його фраз.

– *То біль любови. Не треба боятися його. Се радше дар, як напасть... Любов не лише пушить, але й сушить... Не так, як в інших? Звідки ти знаєш про иншу душу?! Ніхто достеменно не знає про те, що може бути між двома. Якщо се правдиве, воно в кожного особливе... Не бійся, дитино, ні на кого не зважай, ніхто не в силах порушити чару вашого світу, крім вас самих... Маєш – тішся, не пали свічку з двох боків. І не мордуй його ревнощами й зізнаннями. У мовчанні більше чуття, ніж у клятьбі. Любов, знаєш, як і трава, – розквітає, гниє і всихає, щоб посіяти насіння нової любови... Любов не має смерти. Тіло тих, хто любить, смертне, а любов – ні...*

Ти не хвора. Хоча ні, ти прекрасно хвора. Таким мали б заздрити всі здорові... Іди з Богом і люби так, як каже серце...

Залишився один чоловік, хлопчакуватий, сміхотливий, що досі намагався всіх веселити, і тепер, коли розійшлися, не знав, як себе природно вести.

– Ти, виджу, не хворий, – обізвався до нього старий, – але чесно висидів цілий день. І заслужив вечерю з нами.

Чоловік, хихикнувши, перехилився за колоду й дістав клунки. Їх залишили хворі як віддарунок. Тут же він став розкладати прості селянські продукти. Світован кинув у мочило волову шкуру й розгатив гребельку. Скинув і замочив сорочку. Сам ступив у воду босоніж і вмився до пояса. По його похиленій спині, по очах, занурених у себе, я зрозумів, що був утомлений, як ніколи. Здавалося, він уже не має сил на бесіду, проте гостя слухав дуже уважно.

– Я не хворий, факт, – жваво говорив той, – зате хворий мій дараб, мій наділ під горою Гранкою. Родить добре там лише камінь, гори каменю збираю кожної ярі й кожної осені. Плугами вже орати мені не хочуть – лемеші гнуться, як бляха. Дванчастою мотикою бухаю кам'яницю. Копаю і плачу. А покинути не можу – вище в землі спрятані мої дідо й няньо. Вони з сього жили, а я мучуся. Заклятий терен. Заклятий дзвоном...

– Яким дзвоном?

– Церковним. Во врем'я оно, як говориться, була на плішині Гранки церквиця під дранкою. Вітри її рознесли. Дерево розтягли на загороди, а дзвін, добрий, мідний, залишився. Казали старі людкове, що твар Марії-Терезії була на ньому вибита. Дзвін хопилися стягнути волами в діл. І пробили підземну яму. Волів вирятували кіньми, а дзвін потав. До рана затягнуло його глеєм. Якраз посеред моєї парцели... Молодь цірить зуби – не розказуйте, діду, казки. А я знаю, що дзвін там. Чую його. Буває, після денної труднощі задрімаю, як заєць, під бузиною і чую: «Гу-у-у...гу-у-у...» Прохоплюся – де? І ні звуку. А він, знаю, там... нудиться, тривожить ґрунт... Звиняйте, що я з такими фіглями до вас прибився. Ви людей гоїте, може, знаєте щось зарадне й для землі...

– Посутньо кажеш, хлопе, – відповів старий. – Людське тіло із землі ліплене. Лишайся ночувати, а завтра обзоримо твоє кам'яне поле.

– Дякую файно, та я домашній челядник, у чужині не ночую. Збіжу собі холодком.

Він пояснив, як знайти його обійстя, і пірнув у темінь.

Нічна тиша замкнулася над нами. Місячні промені прямовисно впиралися в Ільків горб, ніби ссали ранню росу. Було тихо й спокійно. Я довго не важився порушити цей устояний мир згаслого дня.

– Як гадаєте, той чоловік справді чує щось? Цей знак надійний, що дзвін там?

– *Знаків немає. Ми самі їх вигадуємо й прочитаємо.* Але дзвін може бути в землі.

– Багато було сьогодні хворих, – сказав я, щоб якимось закрити провислу тему.

– Хворих? Не знаю... *Часом мені здається, що лише хворий може бути насправду здоровим...*

– Але здоровими хочуть бути всі.

– Так. Бо здоровля – *то свобода. Здоровля і віра – найбільші дві свободи.*

– А що тоді найбільша несвобода? – запитав я.

– Гріх, – притишено сказав він.

Тоді я ще не був готовий це зрозуміти. Але продовжив розпити.

– А як ті люди так дружно зібралися? Звідки вони знали, що ви готові прийняти їх?

– Волова шкура їм се звідомила.

– Яким чином?

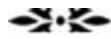
– Дуже простим: шерстинки з неї стекли потічком у долину, і сільські жони, які полощуть цуря, вгледіли їх. Не пошлю ж я сорокою звістку, правда? Мушу обходитися тим, що є... Та ходімо вже до сну. Ми нині заслужили його.

Я теж підвівся. Я вже починав звикати до його нехитрої філософії: *«Ніщо в цьому світі не дається просто так, усе треба заслужити».*

Правда первісної оселі

І сонце сіяє, і мир Божий красен! – проголосив старий у розчахнуту шибу.

– Чудесний ранок! – вигукнув і я радісно.

– *Ранок уже чудесний тим, що він приходить,* – сказав Світован, набираючи в жменю води. Він уже перекусив і полоскав рот. Це він робив щоразу після їжі. Віддавався ритуалу сповна. Цю звичку він набув у абхазців, коли працював у заплавах Колхіди. Умивався, черпаючи з джерела долонею однієї руки. Останню пригорщу виливав на голову. Так, казав, умиваються на Кавказі. Звички світу, який він обійшов, прилипли й до нього.

Гори в самоцвітах крапель стояли, як скляні. Босі ступні просилися до трави – вона колола бджолиними жалами свіжості. Із землі парувало тепло, велике й пахуче, як стоги сіна. Душа поперед ніг рвалася в мандри.

І потекло наше збирацьке життя узвичаєним тором. У лугах і перелісках ми й далі вибирали манівці, неходжені місця. Я й раніше спостеріг, що він не любив битих доріг. І якось запитав його про це.

– А що на них знайдеш, коли й інші нічого не знайшли?
На топтаній тропі трава не росте. Дорога постає під ногами того, хто йде.

Ми никали пустищами й знаходили те, що шукали.

На мочалистих вирубах брали астрагал – жовті й пухнасті, як курчата, квіти в гніздах таких же пухнастих листків. Астрагал помічний при недокрів'ї, бо має в собі повно заліза. Висушений аж дзвенить.

Зрізали чорну чагу з білих березових стовбурів. У тій крихкій чорноті – насмоктана сила дерева. Тому вона добра від безлічі недугів. Старий розповідав, що, коли промишляв полюванням на Далекому Сході, там замість чаю заварювали чагу. І в тих місцях ніхто не хворів на рак. І тут це останній порятунок для приреченого. Добрий лік і

при переломах, при опіках, частих застудах, утомлюваності. Крім того, цей гриб плавно знижує цукор у крові.

На закрайках нашого озерця, куди ми спустилися в сонцежар на купіль, вибирали з води частуху – схоже на подорожник латаття з ріденькими віничками білих квіточок. Ця плекана баговинням трава не тільки лікує нирки, а й трощить на порошок камінь у них. І оздоровлення проходить безболісно. До неї вдаються і при укусах скажених тварин. Але тільки в сухому вигляді.

Там же, у болітцях, винюпували ми дрібненьку жабину травичку, зрощену жабами. Її ще називають сушеницею болотною. Помагає при грудній жабі, розширює судини, знижує кров'яний тиск. Сам би я й не помітив її – така мізерна й непоказна. І взагалі, жабник трапляється дуже рідко, у цьому й цінність його. Бувало, мій травознай після довгих денних ходінь запарював собі сушеницю у відрі й ніжив ноги, підсипавши у воду жменю солі. При тому блаженстві аж лице його розгладжувалося: *«Кожен з нас носить цілителя в собі, треба лишень допомогти йому»*.

Подорожник (він називав його припутник) ми теж не обминали. Знайоме п'ятам з дитинства листя, зате яке пожиточне для всіх хвороб легенів, навіть сухот. А соком його, казав Світован, людину можна «цілком преобразити зовні». Якщо тривалий час ретельно втирати його в шкіру, то сховаються жили й глибокі зморшки, зникнуть плями, висипи й бородавки, а м'язи підтягнуться. Тіло оновиться, помолодіє. Споконвіку його користали для заживлення ран на полях і в походах. Проте коли я глибоко розтяв собі ногу на камені, старий не за подорожником потягнувся, а розжував розмарин, посолив і приклав до порізу. За ніч рана присохла. Пахучий розмарин ми теж збирали, цю «дуже хосенну муравицю».

Стинали й виткий плющ, що дерся на дуби. Ліана ця досить отруйна, та в умілих руках зводить мозолі, жировики, чиряки, бородавки й коросту, чистить повітря. Добре плющ садити у дворі тим, хто слабує на легені. А потовчений на порошок і настояний у холодній воді лікує ревму й «панську хвороту» (подагру). Це коли судоми викручують гомілки, німіють пальці і біль такий, як від гострих зубів капкану. При цьому ще дуже помічні кошача лапка, що справді нагадує м'яку подушечку котячої лапки, і вогонь-трава. Так її називають, може, тому, бо для мазі суху траву спалюють і змішують із маслом. Для тих,

кого ломить у попереку, додають іще калган і дикий ірис, півники по-народному. Я бачив, як він робив таку мазь для голови колгоспу. Той привіз не тільки топлене масло, сало й олію на ліки, а й кошіль овочів, плетений бутель вина і навіть бляшану коробку халви. Цукру в нас не було, і відтоді чаї ми пили з халвою. «Почекай мало, – заспокоював мене старець. – Скоро буде яблучний мед».

Часом ми натрапляли на синильник. Його прямі й волохаті стебла були нам під груди й цвіли дрібними жовтими квіточками. «Зряча фльора», – поважно відмічав дід, посилаючись на свого румунського «направника» професора Джеордже. Той свіжим соком синильника лікував сітківку ока, за два-три роки повертав зір. Пізніше, у свою тайгову бутність, Світован підмічав, що тамтешні мисливці до поважного віку зберігають зіркість очей. А все від цієї трави, прозваної там усьмою. Немає в тайзі корінних людей з окулярами. Синильник і волосся відновлює, треба лишень мати терпіння. Правда, нове волосся буде темнішим. Панянки пальцем малюють собі його соком брови – так вони ростуть густішими.

Іншу знатну травицю – шоломник – відкрив йому лісовий відун Кукумир. І коли ми якось напали на неї в смерековому буреломі, старий поштиво зняв крисаню. І довго колінкував, вибираючи коштовні корінці. Увечері ми їх помили й дрібно порізали. Вони були жовті й незвично пахли.

– У чому їх сила? – поцікавився я.

– Це перша поміч для голови й серця. Мозок довго лишається ясным, а серце не спіткає напад, «гута», як тут кажуть. Ще вони знижують тиск крові. Плавно, крапля за краплею. А нерви злагодняють ліпше, ніж валеріана й собача кропива... Кукумир носив сей корінь на грудях.

Те ж саме гоїть і таволга. Її ми зустрічали часто – високу, з густими пахучими торочками суцвіття. Її заливають окропом на ніч і п'ють для укріплення судин, підживлення нервів, для доброго сну. Він багатьох учив робити такі прості, але навдивовиж помічні настої.

За хмелем далеко не треба було ходити – він лускатими китицями звисав із Ількової шопи. Хміль брався й на хлібну закваску, і на ліки від варикозних вен. Як для пиття, так і для примочок. Я чув, як утішно дякували лічникові, що за тиждень прийшло несподіване полегшення.

«А чи я не казав: сподівайтесь й майте терпіння, – говорив він. – Лічіння – як і учіння. Той же труд».

З «лугових попасів» з лантухами трав несли ми щось і до столу. З озера – рибу, холодну й тверду, як крига. Подиву не було меж, як він ловив її. Нечутною, сторожкою нутрією сунув у воді, приплямкував губами – і риба з підбережин як зачарована сама йшла йому до рук. У хашових обродах «добували гриба». Він ніколи не називав їх у множині, поштиво казав – «гриб». Можливо, тому, що кожен гриб – не тільки поживна їжа, «лісове м'ясо», а й ліки.

Чому білий боровик таке для нас смаковидло? Бо дає полегкість серцю й кріпить тіло, чистить кров. Маслюки помічні при головних болях, настоєм із них розтирають хворі суглоби. Дощовий гасить гарячку. Печериця чистить кровні протоки, гамає тиск. Груздь знімає гнійне запалення ока. Висушена веселка гоїть виразки, пролежні й укуси. Свинушка товста розкладає пухлини. Модринова губка добра при сухотах і жовтусі. Моховик загострює зір. Козляк нещадно бореться зі всілякою заразою. Жовчний гриб відновлює печінку. Опеньок розріджує кров і більше того – допомагає повернути пам'ять. А польовою порхавкою можна здолати навіть тиф...

Про рятівну потугу грибів він міг розповідати нескінченно. А про лисичку розповіді його взагалі звучали як пісня. *Усю таємничу силу підземного царства вклав у неї ліс. А небо – снагу сонця. А камінь (лисички люблять крем'янистий ґрунт) – свою тверду чистоту. Ніяка земна парость не рівняється з нею по чистоті. Ніякий черв її не точить, хоча гриби для нього – перша лакомина. Лисички самі гублять черви в людині й усю іншу нечисть. Велику спомогу дають і при недокрів'ї, кишкових розладах, виснаженні, дитячій худобі й ожирінні дорослих. «Хитра» грибова лисичка сама знає, що кому треба лікувати.*

– *Хто часто їсть сі гриби, у того чиста, молода кров. Вони відмолоджують людину так само, як трава розмарин.*

Мій направник таки знався на цьому. І ці знання були, як мовиться, на лиці. Він радо ділився ними, зауважуючи: *«Мої приписи не для того, щоб подовжити старість, а для того, щоб довше залишатися молодим».* Сам він таким і залишився в моїй пам'яті. Рухливий, легконогий, урівноважений, спраглий нових знань, скорий на жарт,

гострий на слово, ясний розумом. Самособою наповнений, як невичерпне джерело, з якого мені тоді поталанило черпати.

Він не збирав гриби, він ішов на них, угадуючи запахи лісу, галявин, кущів. І гриби самі виходили на нього, самі давалися в руки, як даються гроші тому, хто вміє ними обертати.

...Частину грибів сушили на ліки, а інші смачно поїдали. На дальніх, кількадечних пленерах ми не раз пекли болотні сиріжки й рижики. Перші, казав старий, багатші на вітаміни за шпинат і помідори. А другі не менш поживні, ніж хліб і теляча печінка. Я легко вірив, бо гриби насправду давали тілу легкість і невтомлюваність.

Обертаюся пам'яттю через пласти років і бачу нас – обвітрених до кісток, закурених димами й порохами, загублених у зеленому бескетті, лагідних і радісних. Десь за грядями гір прискорено гучать заводи й трактори, верстаються грандіозні плани прогресу, десь точаться війни народів, спалахують бунти верств і маніфестації за голодуючих. Голодних їжі й правди... А ми печемо на грабових патичках сиріжки, мружачись від лагідного димку. І біля нашого багаття примостилася своя тиха правда, яку не треба озвучувати. *Правда первісної оселі, до якої весь час поривається душа.* І тут своя особлива ситість, дана щедрою землею, – як дар, як радісна знахідка. І миротворний голос, голос умороного за день збирача, що лаштується на леговище з папороті:

– Усе на світі перемінне, братку. Нема такого горя, щоб його час із пам'яті не стер, нема такого болю, щоб його смерть не втамувала...

Він промовляє до мене. Мені це вже можна знати, бо вітри наших вольних мандрів стерли з пам'яті злобу вчорашнього дня. І давкий біль із грудини перейшов хіба в руки і ноги, що саднять і приємно ниють від постійної роботи й ходи. Звичний біль життя, біль служіння.

Усяка пташка своїм носиком живе

Якось, згадується, він сказав сумовито: «Може, ми народжуємося не один раз... Може, ми були вже на світі в подобі якоїсь животини. Інакше чому б мене так вабили птиці?!»

То була не проста цікавість до пернатого живого світу. Птахи «голосами хапали серце» й були для нього «найріднішим товариством і першими новинарями». Він знав, що зерно чіпко береться землі до прильоту ластівок, а тоді вже ґрунт стає вередливий; якщо зозуля часто кує ясними вечорами – на недорід; якщо горобці гніздяться з північного боку стріхи – на спекотне літо; жайворонок без угаву співає – на погідний тиждень; на Онуфрія соловей колосом давиться – треба починати жнива; на Тихона зозуля перестає кувати – треба завершувати жаття; жіночим криком «га-га-га!» можна принадити шуліку, а він принесе у двір прихильність неба; соловей співає цілу ніч – на гожий день; гусята рясно виводяться – на сите літо; ворони каркають на дощ, а пугач кличе «пугу» на ясну днину; дятел кричить до холоду; кулик лишає болото, бо тривке тепло чує; граки пасуться на траві перед моквою; журавель танцює на потепління; шпаки голос дають на нічний дощ; ластівки високо літають – на ясноту, низько на хмароту; горобці кушпелять порох – пополудні чекай сльоти...

У різних місцях птиці співають по-різному. Це залежить від пори дня і року, від погоди, від корму і навіть від вмісту води тієї місцевості.

«Усяка пташка своїм носиком живе», – любив казати. Ця «летюча мализна» складала для нього окремішне царство під високим небесним шатром. Пригадую, як він зрадив, коли побачив невеличку вертку сіру пташину в нашому дворі.

– Принадився тишко. Видати, домно йому тут. Дрозд-омелюх, рідкісний пташок, прихильний до тиші. Ілько-баїльник знав, що робить, коли клав тут свою дідорню. Місце напродив свіже й тихе...

Баїльниками називав він характерників. Себе до них не відносив: «Вони зчаста слово з темноти беруть і виносять на світло, а я зі

світла його несучи в темноту. Від страждання – до терпіння. Від досвіду – до надії...» Не все я розумів, про що він говорить, але все більше здогадувався.

На нижніх луках траплялися нам ямки з гніздами, повитими корінцями й кінським волосом. З них спурхували жовтенські пташки, схожі на горобців. І сіяли над травами свою нехитру пісню: «Сінь-сінь-сінь-сінь-сінь...»

– Вівсянка. Показує косарям добре сіно. Де гніздо в'є, там трави тучні. А чому її так називають, бо в зимі держиться кінського сліду, теревить у гної вівсяні зеренця. Се потя миле тим, що перше провіщає весну. Дасть голос – і сніг нараз починає чахнути.

За наших польових ночівель, коли залягали перші сутемки, не раз зісторонь долинали дивне муркотіння: «Уер-рер-р-р... ер-р...» Уривчасте й нетривке. Затим лунко хляпали крила. І більше нічирк із того боку.

– От і дрімлюга вклався, час і нам до снання, – казав Світован. – Мандрову нічку відміряє ліпше за когута.

Ніч просто неба скресала в кліп ока. Її сиве імлисте охвістя дрібно сік знакомий голос: «Те-ке, те-ке, те-ке, те-ке, те-ке, те-ке...» У поволоці світання на пні мріяв сірий голубиний обрис. Дедалі з нього вирисовувався сумирний крапчастий буруватий птах. «Те-ке, те-ке, те-ке, те-ке», – жваво на щось показував він. Я з цікавості підкрадався – та що це? Птиця, зачаївшись, заплющила очі, дрімала. Я кидався, щоб схопити її, але вона в останню мить легко випурхувала з-під рук.

– Ова! – сміявся старий. – Сей лінивцець бачить крізь сон. Спить на льоту, може помилешно сісти на горгоші корові чи на голову людині, зате лову негіддатний. Дрімлюга. Удень дрімає, а вночі стрімкий як стріла. Мушву гонить. Тому й увивається коло худоби, над якою комашня гзиться. Його ще називають козодой.

– Чому?

– Бо прихитряється підлетіти до козячого вимені й поцукати молочка. І коза тому не перебаранчає. Може, через те, що в кутиках дзьоба його щетинисте пір'я і воно її лоскоче...

Розказав, що лінивий дрімлюга навіть гнізд не будує. Кладе два яйця на землю й дрімає собі на них. Пташата вилуплюються зрячі й оперені, мабуть, щоб менше мороки було з ними недбайливим батькам.

Це птахи літа. З першим осіннім повієм збираються в дорогу до заморського тепла. А може, козине молоко вже їм гирчить пожухлою отавою?

У своїх оповідях про «лісове вікування» старий зронив якоесь фразу: «І призвичаївся я спати, як пищуха, стоячи». А перегодом показав мені й саму пташку – дрібненьку, вертку, з гачкуватим дзьобом. Вона зачепилася ним за волокно під корою, хвостом уперлася в край і так спала.

Під корою – її живлення, притулок і гнізда. Тому пищуху називають ще й підкоришником. Я бачив мудро складене гніздечко. На гілочках, упертих у стінки дупла, вив'язано волокна лубу, а вище – мох, пір'я, шерсть, кокони павуків. У ньому лежало четверо білих яєчок із червонуватими плямками. Оглядали ми й гніздо повзика, синюватого свистуна, що лазить по деревах униз головою. Воно було зліплене з глини, яку той змочує слиною. Та замазка така міцна, що каменем не розколеш.

– Клопітливе сотворіння. Чей, птиця зі Святого Письма – не сіє, не жне, а припасів на зиму має повні комори. Набиває тріщини в корі насінням клена, соняшника, конопель, горішками й сухими ягідками... Не раз і зі мною ділилася. Буває, у лісі ніякої поживи не надигаєш, – тоді йди на посвист повзика. Він тебе підгодує...

Коли Світован мусів збути роки відлюдником у диких хащах, нехитру науку виживання відкрили йому маленькі пожильці лісу. Передусім птахи. Їх він досконало знав і трепетно любив. Крихітна грудка з мозочком у сірникову голівку, а скільки природного глузду! Скільки снаги в добуванні, скільки радості для ока й вуха, користі для цілого світу!

Усяка пташка своїм носиком живе.

Дуже «домашня» птиця синиця, тримається свого обшару. А неволя для неї згубна. «Теплий» дрізд, що протяжно читає з вершка берези своє співоче письмо, тільки має таке гаряче, що обпектися можна. Від того аж задихається, мусить провітрювати легені. З цього виходиться розмірена, повільна пісня: «Фі-ліп, фі-ліп, чай-піль, чай-піль, вітью-вітью...» Деякі птиці весь час на виду, а гнізд їх не побачиш. Приміром, золотомушка. Вона його висновує з павутини й моху та ретельно ховає від сторонніх. Так само й костогриз, що має залізний

дзьоб – на кісточки диких черешень. Щоб не перегріти яйця, плете гніздо нещільно, воно аж просвічується знизу.

З верховіть лісових падали на нас удари дзвінкого молоточка: «Тінь-тень-тянь-тень... Тень-тінь-тянь-тень». Клепав свою пісню крихітний ковалик.

– Його ледве зуздриш. Любить висоту. Хапає на кінцях гілок мотилів, хоча сам не більший за них.

Якось старий показав мені ковалика зблизька. Пташина зеленувато-рябого оперення мала цілком чорні ноженята, ніби напrawdę замащені сажею в кузні. І тоненько тенькала язичком по наковальні дзьоба: «Тень-тінь-тянь...»

Усяка птиця не тільки носиком своїм жила, а й своїм співом. *(«Яким би пісним був сей світ, якби всі вони цівкали на один копил! Але світотворчий Мистець, сам лагідної вдачі, вирізнув кождо живу животу своїм окрасом і своїм звучанням. І кождому людському племені дав иншу мову, щоб у ній само кохалося й чудувало братні народи. І земля-материзна всотує ту матірну річ, як дощ і сонячне проміння. І на тих теренах, де вона привільно й мудро звучить, там і благодаті більше. Бо мова – то незримий дух, що живе між землею і небом і пов'язує, кріпить суцї душі».*

У нижніх луговинах, що переходили в ліщинні зарослі, у видкі місячні ночі слухали ми солов'їв. Слухали й мовчали кожен про своє. Бо грішно було стороннім звуком ламати ці райські мелодії, що наповнювали округу тихим ясним миром. І небо слухало їх, і ніч. З розповідей діда я вже знав, що це співають після клопотів із гніздуванням самці. Співають для самок, котрі сидять на яйцях. І ці серенади продовжаться до того часу, поки не вилупляться малі. Вони рано, ще до льоту, покинуть гніздо й підуть шукати в заростях свою дорогу, свою самку, свою пісню.

Соловей – птах-одноосібник, любить самотність. Як, зрештою, кожен митець. Вони пізно прилітають сюди (теж нарізно самці й самки) і рано, у поліття, відлітають, залишивши над осиротілими яругами, наче застигле тремке марево, свою пісню: «Фі-фі-фі-тьох-тьох-тьох-юліть-юліть-юліть...» У різних місцях, у різний час соловей співає по-різному. Як і людина. Найкраще співають у пору, коли найбільше комарів.

Я слухав солов'я і згадував почуте раніше: *«Хіба може сей спів звучати намарно?! Яким радісним має бути світ, коли навіть мізерній сіромі дано таку владу над нашим серцем!»*

На взір ця пташка незугарна, майже як горобець. Зате її посестра синьошийка дуже привабна пташка, барвіста, з червоною чи білою «звільдою» на грудині. Рухлива й співоча. Не раз у вогких вільшаниках ми чули дивні переспіви цілого хору птаства. А птахів не було видно. Хор вела одна синьошийка – велика пересмішниця всього крилатого племені.

У млаках довкола озера, де ми «справляли плавбу», стрічалися тонкі, як очеретини, з витягненим угору дзьобом темно-бурі бугайчики. Застигали нерухомою лозиною, лише голова непомітно поверталася й поблискували в наш бік намистини очей. А бувало, що з ріденьких плавнів чувся приглушений крик. Наче здаля ревів бугай. То птиця занурювала голову у воду й погрожувала комусь – може, підступній щуці. Через той голос так їх і називають – бугайчиками.

– Немає птиці більш трудівливої. Чисто віл пернатий. О четвертій годині, як монах, уже б'є поклони над своєю водомією. А звершує робочий день, коли сонце сідає. Чує теплу зиму наперед і лишається вдома, не відлітає. Дзьобом лід пробиває, щоб прогодуватися...

Гніздом бугайчик надто не переймається, часто використовує торішні гнізда сорок. А от є птиця навдивовижу «домашня», котра плете не одне гніздо, а декілька – для малят, для денного перебування і для ночівлі. Це ремез. Його гнізда схожі на рукавички, причеплені до рогатин гілок. Сплетені з лубу, замасковані мохом і лишайниками, устелені пухом вербового насіння. Плетиво таке міцне й товсте, що його рідко може розірвати сорока.

Про сороку говорилося багато. Як і ворон, сова, зозуля – це птиця-характерниця. Має незбагненне передчуття. Крадійка, хвастуха й заздрісниця. Тягне в гніздо все блискуче. Може запалити хату, притягнувши недопалок. Не терпить суперництва. Побачити двох сорок разом – на щастя.

...Зозуля відкувала своє, коли примірялася до нового літування. Рахувала собі дні й довжини льоту над чужими гніздами. Тепер частіше реготала над нами з густих криївок: «Клі-клі-клі-клі...» Безхатня зозуля дуже потайна й хитра птиця. Менша за голуба, та коли набундючиться, то схожа на яструба. Птахи в страху покидають гнізда,

а вона сідає, щоб знести своє яйце. Одне викидає. Зозуля вміє рахувати. Якщо чуже гніздечко дуже мале для неї, то яйце приносить у дзьобі. Воно таке ж маленьке, як у інших птахів, зате скороспіле. Зозуленята, ледве обсохнувши, викидають із гнізда всіх інших їдців. Можуть підняти крильцями вдвічі більшу за себе вагу. І дістають увесь корм самі. Сердешна дрібнота крила обриває, щоб нагодувати ненаситного чужака-одинака. А мати-зозуля з того регоче: «Клі-клі-клі-клі...» Та все їй можна пробачити лише за те, що немилосердно нищить лісову волохату гусинь, яку інші птахи не їдять.

На Ільковому обійсті, у дуплі старої дички, часто ночувала неясить. Так мій навчитель називав невелику сіру сову, що поселилася тут в один час із нами.

– Прийшли ми, за нами прийдуть миші, злетиться дрібне птаство на жebри. Мудроока неясить се знає. І все видить. Надто вночі. Ніч для неї дніє. Тепер мишва не підточить наші припаси. І гаддя обходитиме двір.

Бувало, серед ночі я прокидався від глухого тривожного погуку: «Гу-ху-ху-хуу!» То стерегла нашу садибу птиця з випуклими скляними очима й загадковим старозавітним іменням – неясить.

Але найвірнішими нашими супутниками в долинних походах були ластівки. Чорними стрілами шугали обіч і хапали сполошених кузьок з-під ніг, з-під пахви. За стрімкістю й висотою польоту Світован

визначав, з яких вони місць і чи самі годуються, чи збирають поживу для приплоду.

– Як це можна вгадати? – дивувався я.

– Хоча б за їх писочками. Годувальник збирає в роті грудку комах, склеює слиною. Тоді летить до гнізда. Се птиці неба. Землю вони не люблять, бо мають дуже короткі й слабенькі ніжки. Земля їм служить лише матеріалом для гнізд. Земля і слина. Ластівки перевагом живуть і годуються в небі. І коли йдуть холодні затяжні дощі, вони дуже потерпають з голоду. Се не воробаки й не голуби, що видеруть собі корм із рота худоби чи навіть із людської руки...

Почув я від нього й про пташине молоко, «потяче», як він казав. Либонь, лише голуби годують ним своїх пущівірінків. Пташенята засягають свої довгі дзьобики в горло матері і спивають ріденьку кашку. Таке молочко утворюється у волі дикого голуба протягом трьох тижнів, доки дрібнота не готова до твердішої їжі. Радше його можна назвати пташиним «сиром».

Одного спекотного полудня ми лежали в затінку перелісся. І я побачив дивну картину: два дрозди з нальоту вскочили в мурашник, стали перевертатися з боку на бік, хляпати крилами. Вони купалися в мурашиній купі й чиргикали від задоволення. Ошелешений, я мовчки торкнув за плече діда, але він ніскільки не здивувався.

– Купаються, – коротко пояснив. – Дійняли їх кліщі, от і рятуються мурашиною кислотою.

– Що, птиці знають лікуватися?

– Ще й як знають. Розпізнають комах і трави, що мають у собі кислоту й гірчаву, щоб почистити пір'я, угамувати ревму в кістках, поліпшити травлення. Птиці мені багато чого нараяли...

Звичайно, мене цікавила й інша неймовірна річ: як птахи знаходять дорогу в теплі краї, а потім повертаються до своїх гнізд?

– За сонцем. *Птиці мають дуже добре нутряне чуття часу. Знають, де в яку годину доби стоїть сонце чи місяць. Бо декотрі з них, ті ж дрозди, летять поночі. Сонце і місяць ведуть їх, а земля дає рівновагу льоту. Птиці, як ангели, єднають землю і небо.*

Я з цікавістю спостерігав, як він придивляється до птахів. То була не поверхова допитливість, ні. То був уважний погляд партнера, пильний і задумливий. *«Одномоментно ти маєш вхопити оком рух,*

вдачу, настрій», – повчав мене яось. Але тоді йшлося про людей. Цей же інструмент він приміряв і до безмовних істот. І вони промовляли йому не менше, ніж люди.

«Був час, коли птиці замінювали мені людей, – зізнався яось. – Я жив у безлюдді, а вони літали у світ, бачили й чули людей і приносили мені звідти ради й розради, яких мені так не вистачало. Власне, птиці й навчили мене ліпше розуміти людей. Ми ж такі схожі. Просто вони літають крильми, а ми – духом...»

Усе ближче підводив він мене до головних таїн «сього ярого світу». Трави, які ми збирали, проростали в мені новим баченням, новою вірою, новою надією.

Воскові персні

Того ранку він довго молився. Зазвичай його молитви були короткі й подячні. *«Не давання слід просити, а дякувати за даність, за те, що маєш. А те, що тобі потрібно, дасться. Не говори Господу, що в тебе є клопіт. Повернися до того клопоту відкритим лицем і скажи, що в тебе є Господь».*

Ми пакувалися в триденну ходку, нарізали з автомобільної шини виступці й наколінники. Бо якщо вийдемо на Острій Кряж, там, на крем'янистих перелогах з рододендронами, доведеться колінкувати. Збиралися, планували – і не пішли. Орлан перейшов нам дорогу. З глухим посвистом пролетів над двором і загубив сірий кімлюшок. Він упав акурат перед старим – жмуточок моху, не донесений до гнізда.

– Ломикамінь, – сказав він. – Сей мох росте там, де хмари черевами труться об гребені верхів. Там, де не росте вже ніщо. Звідти нам скинуто вість, що хтось попросився до неба...

І ми відклали подорож, зайнялися різною дворовою подрібниною. А в заплудне з самого пекла жароти вийшов дідок у капелюсі з крисами аж до рота й прошамкотів, що вмерла Студена Марта, далека родичка Світованова. І що їхня челядь кличе його на «упровід спочилої душі».

Старий шукав щось очима вгорі. Там досі майже нерухомо планерував орлан, наче писав щось у синьому зошиті неба. У кожного з нас свій спосіб письма, подумав я. Лише не кожен це готовий прочитати.

Ми витрусили з одягу глицю, начистили сажею з олією черевики й вирушили на похорон. Мовчазною була та дорога. Як і належить бути дорозі до мертвих. Прийшли надвечір, у пессі голоси, як тут кажуть. Сільце було прорубане в чорному дубовому лісі, а понизу перехоплене обручем боліт.

– Тут люди посіяні з неба, – сказав мій поводитир. – Сюди не доп'ялися ні татари, ні хозарські лихварі, ні мадярські жандарми-піряники, ні російські колгоспи. Тут час загус, як смерекова смола...

Справді, тишу спочатку бачиш, а вже потім чуєш. Село називалося Древоділи. Село дерев і людей, що справіку жили деревом. Ми йшли вуличкою, на якій цвів дикий тмин. Інколи повз нас проходили самотні коні з уважними ліловими очима. Або спурхував над головами дятел. Перелісся тут зливалися з садами. Виноград «опорто» дерся на в'язи. Замшілі валуни й мурашники показували межі між садибами. Ворітниць не було, двері зрубів підпирали віники або коцібани. І людей не було – усі на «упроводі». Тут громадою приймали нове життя і громадою випроводжали смерть. У дубовому деревищі-труні, з дубовим хрестом – під шатра дубових крон. Щоб жолуді закрили очі, а коріння сплелось з кістками у вічній тверді гори.

Подібного похорону я не бачив ні до того, ні після.

Небіжчиця лежала посеред хати на столі. Деревище було встелене кучерявою пахучою стружкою, тіло вкрите білим мереживним покривалом. Голова в хустці сивого кольору. Руки на грудях, на двох пальцях – воскові персні. Ознака того, що вмерла дівкою, незайманицею. Строге мармурове обличчя майже без зморщок, хоча мала далеко за сімдесят. Збоку, на ладі, жінки читали Псалтир. Книгу передавали одна одній. Та, що приймала її, підводилася й умочувала пальці у воду. Тягучі речитативи псалом тріпотіли під сволоком, як зграя нічних метеликів. Тоншала непрочитана решта книги, і тоншали, загострювалися при опливлій свічці риси обличчя покійної. У синіх сутінках воно молодшало, матово світилося.

Заходили знадвору люди. Свічка кліпала до кожного. Чоловіки ребром долоні хрестили «смирть», приплющували очі й виходили. Жінки нахилилися й щось шептали над труною. Незаміжні дівчата торкалися воскових перснів і зводили очі д'горі. За останньою вийшов і я. Посеред двору горіла ватра й на тринозі кипів великий казан. Жінки-сокачки патрали курей і кидали у вариво. Тут же, на довбні, сікли зеленину, моркву, каралаби, розкочували тісто з яйцями й різали на тонку локшину. З пахучої пари стирчали жовті, як віск, півнячі ноги. Збоку грівся лист бляхи, на нього насипали жмені цукру й збризкували соком м'яти. Цукор закипав у слюду льодяників. Їх кололи на друзки й роздавали дітям. У печі під айвою пеклися баники – довгасті пироги з горіхами, сиром і маком. Змішані пахощі страв і печива навально ходили двором.

Тут-там порскав смішок, зривалося гигикання. Дітваки-підлітки дістали десь віжки й за хатою купками почали перетягуватися, з вищанням падали в траву. Старші бавилися в інше. Один тримав на колінах шапку, інший ховав у ній обличчя, а хтось підбігав і бив його ззаду. Якщо вгадав хто, той «нюрився» в шапку. Коли стемніло, в ігри втягнули й дівчат. Вигребли вугілля з ватри, замастили руки. Підбігали до дівчат і чорнили їм обличчя. Ті не кидалися до мийниці, почергово підводилися з лавки і вказували пальцем на зловмисника. Хлопець підходив і губами стирав сажу з їхніх щік, шиї. Відтак дівчата мали «вибілювати» їх...

Потім на вигоні замиготіли вогники, червоно підсвічуючи збуджені обличчя. По колу ходила запалена скіпка. Обережно, затуляючи долоньками, передавали її з рук у руки. Бо як загасне в якоїсь дівчини, вона мусить обцілувати всіх хлопців. А за хлопцями ревно стежили свої, щоб нишком не дув на вогник, бо тоді всі цілунки зривав він. Ялинові лучини тріщали, перебиваючи звук невмілих юнацьких поцілунків. А у світличці своїй лежала баба-дівка, насправду вже студена, і шал цих ігор, видно, довершував її мирську невтоленість, недолюбленість. Як останній поклін грішного світу.

Чоловіцтво сиділо кружка під шопою. До них винесли з льоуху відерце – пронизливо запахло ізабеллою. Горнятко пішло колом. Посередині, на поліні, сидів «Іван-пан» і зачерпував вино. Той, хто брав питво, казав щось про нього: «Який з нього пан? Ліс заліз йому в городець, а він дітей за хворостом жене». Випивав, струшував краплі на солом'яну потеруху й передавав посудину далі. «Який з Івана пан? Сорочка зимою і літом – одним цвітом...» – «З Івана пан? А хто нам так сокири й мотики закалить?..» – «Не пан він своїм рукам, бо за паленкою тягнеться. Не пан голові, бо за чужими невістками думає...» – «Так запанів, що на гостинки ходить, а сам не кличе...»

Про мертвого говорить лише добре. А про живого – навпаки. Щоб смерть не дочулася про його чесноти й не забрала дочасно. Так ці дредовіли весело й завзято, під винну чашу, промивали одне одному кістки. І що більший ліпили на бідолаху гріх, тим гучніше сміялися разом із ним. То було якесь прилюдне очищення. Очищення сусідством смерті, яка прийшла не до них.

Жінки розносили паруючу курятину, присолену й приперчену паприкою. За тим – поливку з котла, у мисках блищали проти місяця

дрібні монети жиру. І кожному підносився на виноградному листку шматок баника, що стікав на пальці солодкою начинкою. Доївши печиво, ми обсмоктували ті листки. Біля мене, зігнута в ключку, сиділа дрібненька бабуся, цюкала гострою бородою об коліна, примовляючи:

Марто, Марто, списана карто.
Дівиче-сестрице, серця царице.
Невінчана жоно, няньова дочко,
Допливла до межі живота твого бочка.

Дивна то була молитва-пісня. Молитва чулого серця. Я наважився запитати її, чи Студена – це прізвище померлої.

– А де, назвисько їй таке притулене людьми. Відай, від серця, вистудженого за живоття. Ми з нев перевесниці, дівували купно. Ми крихкі, мамчині, а вона – тверда, як праник, хапка на всяке ділання. Однов руков косила, два плати сіна нараз несла, а конем правила без сідала й узди... Двойко з вітцем жили, бо мати спливла кровлю за другою дитинкою. Наші люди – бочкарі. Мартин няньо теж майстер, Богом значений. А вона коло нього газдинька з пеленок. Білоголова вдалася, таких у нашому сурдику більше не стрінеш. Як у тій співанці: калинонька білоцвітна... Усе в їх хижі ладом, усе Божим чином. Та бідного, кажуть, гадина й на коні вкусить. Не обійдеш тим конем судьбину, не обійдеш. У нас дівочтво скоро стигне, грудки надули сорочку – і вже відданиця. Галайда під дубник, на ігрище, до гусель. Там легіні крутять дівками, як кужілками. Одну стис, другу примовив, третю веде за руку на свою дідорню. Хто кличе, за того йдуть. Перебирати ні з чого: того дерево прибило, того звірина роздерла, того вхопили на войну, а хто й сам зійшов на діл, до легшого хліба. Дівки щасні, котрих беруть. Лише не Марта. На дівку такої кости й такого роду кождей лакомиться. А вона, як дубина на тому прилюбному вітрі, – ні до кого не гнеться. «Перебираєш – зазбираєш», – не раз їй казали ми, цімборки. А вона: «Жолудь тім'я не розколе, дівування серце не загірчить». Так, гейби сама собі наворожила... Прибився до наших бочкарів промітний молодий шваб із Мукачева. Рудьом покликався, бо й у самого на голові ціла копиця горіла. Той Рудьо скуповував бочки, а при тому навчав нашу челядь: «Порожню посудину клепаєте, порожню продаєте. А спровадите її повною – множете хосен на п'ять, а то й на десять перстів». –

«Оно так, – гуділи люди, – та що в бочки пхати?» – «Чи мало що? Гриб, ягода, сир, вурда. А свиней таких ціла Мадярщина не знає. З жолудів тиють ваші свині. На солонині по п'ять пластів м'яса. Соліть – і в бочки. А далі вже моя жура...» Мартин няньо перший зголосився, то Рудьо в них і звивався день при дні. А за ним – і Мартині очі, і голова, а пак і серце. Коби дівка віща, то не шла би в ріща... Збирався Рудьо повезти на Дунай гриби й солонину, показати там винні бочки. Вернеться, казав, – поберуться. Забере її до Мукачева, під самі костельні мури. Буде жити, як княгиня. Бо й він прикипів до Мартіки – так її називав. Як-но увидів її, очі запалилися, як волосся. Ніби за вогнем прийшов. Було межі ними люблення, та не було гріха. Бо отець, як барткою, відрубав при обох: «На постелю – лише через вінець. Бо держать мене в сьому світі дві чести: моя ремісна і доньчина. Як два крила. З одним летіти тяжко...» І рушив Рудьо здоров, поплив ще з двома сирохманами. І стекли, як вода з листа. Довго не було поголосу. Марта ціпила чекання в устах, набіло витискала з них кров. За півроку прицабав один з тих бездольників, обдертий і висхлий на гужівку. І розказав про їх пришту. Допливли аж до Волощини, і десь під берегом привартували їх збуї, може, й цигани. З ланцовими ціпами. Першого нараз оглушили, другий дався в плавбу, а Рудьо довго з ними змагався. Дуже його потовкли, запхали в порожню бочку, забили її і друтили в воду. Той, що спасся, з корчів на те позирав і тепер розказав... Ліпше б того знаття не було. Марта по тому якось обмерла. Не так тілом, як душею надірвалася. Бочилася челяді, німувала, по хащах никала розмаяна. Присяде над поточиною і гребе рукою, помагає воді: «Най Рудьо скорше пливе домів». А раз старий застав її в шопі зі свердлом. Пробивала діру в готовій бочці. «Варуйся, Марто, що дієш?» – «Продих роблю, щоб мав чим дихати Рудьо...» Та Господь милостивий, сироти в нього на першому взорі. Вийшла з тої біди Марта, розв'язала собі світ. Уже не дівка – жона жоною, за двох чоловіків руки служать. А й голова. Той дільний вузлик, що Рудьо заснував, вона потягла далі. Їх двором ціле село годувалося. Тоді й бочки наші радо брали, і в бочки було що класти. Марта вела тому спіх і лік... Доки руські не прийшли. Потягли їх із вітцем до Мукачева – куркулі! Під зиму старого пустили, вернувся, як на чужих ногах. У руках скибка тряслася, не те що струмент. А Марту погнали в Сибірю... Десь за сім літ вийшла в село жона –

не жона: стрижена під дітвака, в куфайці й чоботях зі свинської шкіри. Вітри стягли всі зморшки з лиця, вицвілі очі сміються. Марта! Пішла білою, вернулася білою. Лише та білота якась инша. Сива білота. І дерево на їх хижі посивіло без живої душі. Газди вже давно не було на світі. Скликала нас Марта, тих, що лишилися по війні й мордуваннях. Роздала бляшані баночки з м'ясивом і густим солодким молочком. Голодно тогди було. «Люди добрі, – каже, – церкву будемо класти. Нову». А нашу стару храмину, мушу повісти, розібрали по трісці й перепроварили в Ужгород. «Нелегко, Марто, – кажемо, – буде се вчинити. Можуть не зволити. Та й рук мало, і дерева». – «Я легкоти й не чекаю. «Звідусіль мені тісно», – ще Давид казав. А руки я привезла з собою, цілі. І ліс сам прийшов під поріг». Правду казала: за ті роки хаща затягла цілу їхню гражду. Туйки таке боріння: або ти – або дерево. На бережку свого дараба й почала Марта копати шанець для підмурка. Прийшов з Мукачева чоловічок із сунькою під пахвою: «Что ви делаете, неугомонная женщина?! Какіє церкви?! Мало вам, что лі, било?» Затяла Марта сокирою в колодицю при його нозі й твердо виповіла: «Вот вам Бог – а вот порог. Єщо раз ступіте на мою землю – возьму грех на душу. Мне, начальник, с етого двора дорога только в небо». По-їхньому сказала. Так грізніше. І той злобитель спудився, нагло втік... Із самого першу Марта самосилом тягла зруба, а пак і люди доклалися. З других сіл приходили. Мовчки витягували сокирята з-за пазухи й ставали до роботи. Хтось приносив їду, хтось воду з кадуба, хтось садовину, горіхи, мед. Крадьці принесуть кіш і покладуть під ворота. Дехто лише вночі клепає, при ватрі – боялися. А пак скріпилися перед страхом – співали, молилися наголос. Так красно! Церква росла, росли з нею духом і люди. І постав на Мартиному горбі храм, як Божа шкатулка. І прийняв першу службу. І служить нас донині. Завтра понесуть туди й Марту – на послідне цілування... Чому, кажеш, Студеною її кликали? Очі теплі, руки гарячі, а сама – Студена. То пожадливе чоловіцтво її так охрестило. Як змиритися: вольна й пригожа жона, а нікому не далася! Вона й по тюрмах, розказувала мені, своє дівоцтво стерегла. Ножем і зубами вборонялася. І принесла свою честь на сей берег, під підвалини сього храму... Марто, Марто, сестрице-дівице...”

Чування тривало. Мабуть, ніхто з древоділів тої ночі не склепив очей. Ніч дніла в налитій місячним сяйвом ополонці, відвойованій від лісу людьми. А вдосвіта, коли перші промені пронизали різьблені крони дубів, я побачив, як над подвір'ям тричі хитнулася біла домовина. Вона була збита з дубових клепок і пливла на людських плечах, як кораблик-бочка. Пливла в оту ріку, куди стікаються всі потічки цього світу. Усі присутні мужчини, від найменшого до найстарішого, намагалися бодай пучкою діткнутися до неї. Пишне мереживо закривало обличчя небіжчиці, і над ним здіймалися лише руки – жилаві, спрацьовані, але гарні. З восковими перснями на пальцях. Один її, а другий вона несла тому, кому за життя не встигла надіти.

«Бо немає повноти в самотності. Лише в парі».

Студена Марта...

Ніхто з цього похорону не ніс студінь у серці.

Ми поверталися в сутінках. Я боявся, що зіб'ємося з дороги. До того ж старий підштовхнув мене вперед: «Учися ходити в бездоріжжі, видіти в темряві». Я незчувся, як очі звиклися до лісового мороку. Помагали його розмірені напуття за плечима: *«Збий дух, зніми напругу зі шкіри – і вчуєш тепло від дерев збоку. За сим теплом можна ходити навсліпачки. А ще люфт легенько протяжить прогін стежки, тягне за собою... І шум листя, вільний чи*

приглушений, теж дає направу... І різна твердість під ногами. Нога сама вибирає, як їй легше ступати. Вовк не має поводитирів... Але зараз стане видкіше – пробудяться світляки, надходить їхній час».

І справді, коли дорога збігла у вільгий яр, в очах замерехтіли тисячі вогників. Наче небо впало на землю, зірки лежали під ногами. Від них синюватим серпанком хиталося між деревами бліде сяяння. Деінде світилися також гнілі пні, нарости на стовбурах, жаби, пташині гнізда і яйця мурах. Ніч увімкнула живу ліхтарню.

Ми йшли як уві сні. Хода була необтяжливою, а думки – легкими. Може, тому я й наважився запитати його про таке:

– Що є смерть?

Його це не здивувало. Людину, яка давно до всього готова, не дивує ніщо. Так, він не боявся цього. Якось раніше я запитав його, чи думає він про смерть. Він сказав: «Усього-навсього лише кожного дня, кожної години. Що б ти не робив, дивися на кінець. Тоді кінець не буде лякати, а буде віддалятися». Тепер же намагався пояснити непояснюване.

– Раніше я гадав, що смерть – се кінцева втома. Народження на світ утомлює. Людина все життя живе з тою втомою. Утомлюється й відновлюється, утомлюється й відновлюється. Щодня ми воскресемо зранку для нового дня. І щоночі помираємо на сьогодні... Отже, смерть є дуже важною для життя, оберненим його боком. Без неї немає воскресіння. Та смерть не є останнім владикою. Якби так, то всі вмирали б однаково і в одних літах. Так, як народжуються. А зі смертю виходить інакше: одних доля вбиває, другі тяжко мучаться перед кончиною, треті відходять уві сні, четверті – за темних обставин, п'яті – з власної волі... Виглядає, що смерти взагалі немає, що се Життя продовжує свій дивний перехід. Чи не є смерть оруddям у руках Життя? Чи не хоче воно сим останнім проявом, що тягнеться, буває, роками, щось сказати нам важне, чогось навчити? Як і тою ж хворотою. Може, якраз увесь перебіг нашого земного трибу і є довгою, клопітною підготовкою до приємнішого існування – Вічної Благодати?! Знаю одне: потаємні смертні речі – не наша жура. І вони не повинні множити наш смуток... На моїх руках померла добра сотня людей. Я не можу назвати їх бідолашними, бо ніхто з них у смертну хвилину не мав страху смерти. Страх був раніше, коли вони жили, сподівалися ще

на життя. А тоді, у сей страшний, здавалося б, момент, вони переходили в засвіт із полегкістю, навіть із подобою втіхи... Що я хочу виснувати з цього? Не думаймо про тягар життя, думаймо, як плисти. Риба не думає про надійність плавників і міхура. Риба пливе. Бо їй належить плисти. А нам – провадити життя в трудах і радощах... Хто збагнув вагу життя, ціну радості, той смакує кождо мить, кождо дрібничку. Коли зіллєшся з сим світом, то зрозумієш, що ти завжди був і будеш на віки вічні. Як і сей світ. Ти навчишся не спішити, радіти кожній хвилі проживання, як проникливій молитві, як любоощам, як ковткові доброго вина, як солодким снам... І сі хвилі будуть дедалі подовжуватися, гуснути, вливатися повнотою радості в серце. І ти врозумієш, що вони непроминуці. Вони в тобі, а ти – в них. У цьому наша вічність, невмирущість нашої душі...

– А що буде з нами після смерті? – запитав я, обмираючи нутром.

– Що? А ти озирнися й згадай, що було з тобою до народження. Те ж саме... Довіряй тому, що стається з тобою, а не тому, що станеться. Думай про те, що хочеш мати, а не про те, чого не хочеш. Се зберігає і множить сили. Наша доля в Бога на колінах. Немає в Нього нічого лішого за наше мізерне життя. Хоч як би кожен із нас його глупо не верстав. У Бога немає мертвих, синку...

Я йшов темним лісом з похорону, а здавалося – біг світлою стежкою нового народження.

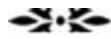
По якомусь часі він обізвався знову:

– Коли ми сягнемо кінця свого тривку, єдине, що матиме якусь вагу, – се та любов, яку ми віддали й дістали. У своїй подорожі в наступний світ єдине, що ми зможемо взяти з собою, – се любов. Єдина річ, яку залишимо в цьому світі, – се любов. Якщо її немає, то померлі забуті ще до смерті... Одначе залишимо мертвим їхній спокій, а живим – надію. Як мовиться: мертвому – гріб, а живому – хліб...

Служебник саду

Ще як тільки ми посіли Ільків горб, Світован сказав:

– Стоячи на цілинній землі, не гоже нам сподіватися на хлібодавців. Та й колгосп сюди не прицабає, щоб нас годувати. Хоч крути, хоч верти – а чекають нас повні руки роботи. Якраз одімкнулася на тепло земля... *Затям: ніщо так не пахне чоловіку, як садовина, посаджена ним власноручно.*

І взялися ми скородити свою «кормну ниву».

Ні, ми не пхали насіння, видобуте з його наплічника, у затужавілу, збиту віками кам'яницю. Спочатку ми піднімали переліг. Вузькою лопатою протинали скибу за скибою і вкладали пластами, між якими стелили бур'ян, листя, потеруху з-під дровітні, сухі кімлюхи з вівчарні. Скиби напікалися на сонці, спивали сльоту й росу, розсипаючись на пахучу залізисту охру. Тоді «виправляли» грядки. Посипали їх густо перепрілою глицею, вапном із старої ями, попелом, носили в бесагах зелений пісок і кам'яну мучку, болотний торф. З озерних купелів брали підсушені водорості. У курнику нашкрябали курячого посліду. Усе це перемотичилося з глиною.

– Такий ґрунт крихкий і розсипчастий, боржій прогрівається й добре пропускає мокро. І вдобрення файно перепріло, дозріло. Силою ліпше за коров'як, зате без шкідників, які заносяться з сирим гноєм. Ми ж бо понищили їх глибокою перекопкою – одні повиздихали на поверхні, інші подушилися під пластами землі.

Відтак ми прокопали вздовж городця ярочки, якими стекла верхня вода. А коли стояла жарота, пускали в них струмини з кадуба, напували свій «зеленець».

Цим під його орудою займався я, а старий обрізав і заліковував сад. Підсаджував саджанці-дички, щоб потім щепити. Перед тим плював у ямку.

Рідко якого дня не вділяв він часину на догляд. У саду чимало напасників. З них перший – білий мотиль, що точить усі плодові дерева й куці. Збирати його гусінь не просто, простіше заманити її

в ловинки. Ми розкладали під деревами посудини з водою, а по краях горловин кріпили порожнисті стебла. У спеку гусінь повзе до водопою – і тут же має зручні цівочки для обернення в лялечки. З тих стебел її легко вимити водою чи видути у вогонь. За один спекотний тиждень можна звести більшу частину тої напасті. А дротяникам для принади залишали в саду жмути соломи, які потім спалювали. Слимаків задурювали дощечками та мішковиною, під якими щедро поливали. А коли назбираються під ними слизняки, ошпарювали їх окропом.

Ще була така капость, як кроти. У їх нори ми глибоко пхали шматини, змочені нафтою. Добре заливати їх і водою, бо кріт любить сухі, теплі й тихі місця. Не поткнеться туди, де в землю буде встромлено кілочки з бляшаними вертушками. Віднаджує кротів і кінський біб; ми насадили його там, де вони силою пхалися.

Руді мурашки дуже помічні саду, нищать шкідників більше, ніж людські руки. А от чорна садова мурашка чинить шкоду, бо розселяє по пагонах і листю попелиць, котрі висмоктують із рослин соки. Ці мурашки радо ласують медвяною росою, яку випускають попелиці. Тому вони їх «пасуть» і оберігають від божих корівок, що поїдають тлю. Відганяють цих мурах запахущі кріп, кмин, стокротки й нагідки. А біля їхніх гніздовищ треба залишати грудки хлібної кваші з медом. І вони невдовзі щезнуть.

Зате неоціненну поміч несуть садам їжаки, ящірки, жаби, птиці. А про бджіл і казати що! Там, де літають «божі мухи», здоровіша царина і для дерева, і для людини. Аби принадити їх, ми рясно насіяли люпин, дзвіночки, божі ружі, резеду, оман, бурачок і собаче мило. До речі, ця мильнянка не гірша за куповане пахуче мило. По роботі ми розтирали її квітки й листя у воді на мильну піну, яка добре відмивала земний бруд, заживляла тріщини. Руки після такого миття ставали чисті до білості.

Отже, ми були не тільки збирачами, а й садівничими. А це вже був чин прилучення до земного відтворення. І він, мій навчитель, охоче відкривав мені цю предковичну радість. (*«Життя наше тече безупинно й перетікає в інші життя, як усе перетікає в Природі, і кожної ярі народжує нових дітей у славу свою.»*)

Наші «маленькі діти» зав'язувалися й сходили зеленою паростю, пили воду й тяглися до сонця, цвіли, тужавіли, запалювалися й

просилися до рук. І Світован торкався їх, лагідно водив пучкою по стеблах. Перед посівом, пригадує, грів руки й змащував їх смальцем. А коли вруна ось-ось мали проклюнутися, шепотів до них: «Тужтеся, тужтеся скоро вже на волю». Чи потім: «Тягнися, тягнися, вирівнюйся». Лагідне слово, приязний погляд, пестливі доторки були наче продовженням клопітної роботи.

– Гадаєш, для землі головне – добриво? Не менше живить її доброта твоїх рук, прихильність твого серця. Її пам'ять береже се... Звідки в землі пам'ять? Земля – се тіла людей, животи й зела. Вона давня й мудра, як світ. А ми дочасно ходимо по ній. Не дерева, що розхитуються, роблять вітер, а вітер розхитує дерева. Не земля для нас, а ми для неї.

І я поступово почав розуміти, що дерево для нього є дечим більшим, ніж дерево. І травина є чимось іншим, ніж просто напоєне земною вологою стебло. Усе для нього було живим. Навіть огонь. Якось я довго мордувався, розпалюючи відсирілі тріски. «Не горить? – запитав старий. – Дай йому соли». Я кинув жменьку – і полум'я весело загоготало.

Ніколи не забуду приявного відкриття для мене цієї «живости». Я поливав капусту, що росла табунцем під ліщиновим плотиком, а він тулив пізні щепи на грушу. Раптом попросив мене присісти і сам нахилився. Тоді кривим ножем-чепеликом навідліг протяв хрусткий качан капусти. І запитав:

– Ти щось учув?

– Так, ніби рипучий скрик.

– Це одне. А запах, запах уловив?

Я гадав, що мені вчулося: легкий гіркуватий пах війнув над грядкою.

– Що це було? – запитав я.

– Зранена головка дала знати посестрам про біду, і інші здригнулися в передчутті напасті.

Не самим лише сонцем гріється зело, не самою лише водою напувається, не самою землею годується. Підживляється любов'ю живого світу. І ми теж у цій живій сув'язі. Одна рука бере – інша дає. Вруна беруть нашу силу в роботі й повертають її плодом. Любимо ж ми рослини, тварин і речі не тільки за те, що їх можна спожити. Вони – як ознака нескінченності й оновлення суцього. І ця предковічна

*любов тягнеться незримою ниткою від зародження Божого світу.
Бо й ми крихта його.*

З кумедною лагідністю ставився він навіть до бур'янів. Бо не менше від них користі, ніж шкоди на городі. Лободу, кропиву, яглицю (він називав її снитка), бугилу ми сікли в салатку. Деякі бур'яни приваблюють птиць і бджіл, борються з тлею. Чи просто радують око в садових міжрядях – кислиця, польова фіалка, повійка, плющ, очний цвіт. А якісь мають лікувальну силу. (*«Може, воно якраз висіялося під ноги, щоб злікувати тебе».*)

У пориві захоплення якимось я назвав його старим книжним словом – садівничий.

– Садівничий у нас Один, – ухилився він. – А я хіба що служебник саду. Себто слуга.

Біля нього я й сам зачерпнув чимало землеробських напуттів. Сіяти треба лише в «жіночі дні» – середу, п'ятницю, суботу. Якщо кумкають жаби, ліпше не сіяти. Нездоровий теж нехай не сіє. Якщо маєш борг, добре б його віддати в цей день. Перед цвітінням утримуватися від поливу. Бур'ян на грядках підсікати ще до того, як зацвів. Чорну смородину поливати щедро. Молодій малині не давати виганяти вище як на метр. Видаляти прикореневу порість у дерев. З настанням холодів прищипувати молоді пагони в саду. Щоб часник не гнив у землі, дати в лунку ложку піску. Виполотий бур'ян треба спалювати. Добрива давати не під стовбур дерева, а там, де закінчуються гілки, під молоде коріння...

«Лінивце» дерево можна примусити зародити. Для цього треба видалити вузьку смужку кори по кільцю, рану замастити садовим варом. Сонячний опік, заячі зуби та інше наносять дереву рани. Світован їх лікував щавлем. Подрібнював траву разом із коренем і накладав товстим шаром, зав'язував мішковиною.

Шкідників рослин можна звести самими ж рослинами. Відвари й настої чорнобривців помічні від тлі, нагідок і цибулинового лушпиння – від кліщів, пижма й полину – від гусені, стручкового перцю – від слимаків, ромашки – від довгоносика, лопуха – від пильщиків. А тютюнова крихта, кип'ячена півгодини, зарадить майже від усіх садово-городніх пожирателів. Добре мати в саду хоч невеличку

водойму, бо жаби поїдають слимаків та равликів. А ряди з картоплею й буниціями обсаджують нагідками, які відганяють шкідників.

Мурахи не люблять запаху пижма, полину, м'яти, гірчиці й петрушки. Якщо хочете випровадити з ділянки мурах, закопайте біля гнізда риб'ячі кістки. Потім полийте гніздо настоєм часнику. Капустяних черв'яків теж можна збутися. Назбирайте жменьку, обнесіть її над грядками й закопайте в ямку. Після того посипте капусту золою. *І взагалі, вважає Світован, із нищителями городніми не боротися треба, а винаджувати їх за межі твоїх посадок – на іншу поживу, на ліпшу долю. Якщо їх спробувати зрозуміти, то завжди можна «домовитись».*

Він і домовлявся. Було, що й приповідав уголос: «Ілля Пророк, я вже промок. Лий рясніше на город, дай багатий зарод». Або коли білів дерево: «Я твоє тіло білю, а ти моє нагодуй».

Ніколи не збирав урожай дочиста, залишав хоч ягідку, хоч плід на «будучне сповіння». Давав дечому й на землю впасти. А перший огірок, пам'ятаю, прикопав у землю. Так і перший гриб у лісі. Насіння відбирав із ліпших плодів. Якось уважно придивився до зернятка на долоні: «*Ся насінина прийшла до нас бозна з яких часів, а може, і світів. Усяке життя не є само по собі, а є подовженням того, що було до нього*». І підніс до рота. То було зеренце коріандру. Він казав, що воно очищає й відмолоджує. Досить одне спожити на день.

Там, у Горовому гнізді, ми застали дещо й готове, дивом збережене з минулого року. Та ж морква. Вона чудесно збереглася в землі, прикрита товстим шаром листя. Восени він зрізав ботву й укрит моркву на зиму. Казав, що є й інший спосіб, але більш клопітний: обмастити морквини мокрою глиною й висушити. У пивниці лежали буряки та яблука, перекладені лісовим мохом. І купка картоплі, пересипана м'ятою і щільно вкрита папороттю. Та найбільше мене вразило інше «консервування». Часом хворі приносили нам якісь продукти – м'ясо, масло, мед. А ми пускалися в лісові ходки на кілька днів.

– Що буде з нашими припасами? – занепокоєно спитав я. – Їх не вберегти.

– Самі себе збережуть, – спокійно відповів він. Поклав масло й м'ясо в баночки й залив медом. – Тепер можемо йти хоч на півроку, а їді нічого не буде.

Так воно й було. Доти я не міг би й припустити, що можна прожити літо без магазину, без грошей. Сад-город справно годував нас. І був жаданою зеленою гаванню, у яку ми поверталися з просторових мандрів. Завершували тут денні труди.

Любив мій садівник у жарку годину чи під вечір прилягти під розлогою горішиною. Це було найбільше дерево нашого саду. Я сідав збоку, і ми звільна блукали очима в кроні, прислухаючись, як тихо ворухнуться десь у глибинах коріння. І здавалося, що дерева справді ростуть із неба. Як він казав: *«Усе суще проростає на землі з небесних зернят. І ми також».*

Час гуснув разом із сутінками, і ми відтягували ніч, щоб якомога пізніше попрощатися з садом до завтра. Наприкінці зазвичай він казав щось про грядущу погоду: *«Мальва вхлюпла, і жимолость густо пахтить – задощить...»*

Потім ми облягалися, залишивши освячені спокоєм дерева й камені сторожити ніч.

Ми спали, і під високим небесним шатром спав наш сад.

Монах, який любив дощ

З бігом років вертаю пам'яттю в те літо й розумію, що то були *дні світячі*. Штудії, як сказав би він, під небесним шатром. Дні, сповнені науки дякувати. Дякувати всьому і за все. Навіть пневі, на який ти присів. І науки відкритості. (*«Природа обнімає мене, а я – її»*.) І свобода полегкості, коли послуговуєшся мінімумом речей, із якими живеш у мирі. *«Усе нам дається без поклажі»*. І тиха *«слава»* простого тривку, коли *«кожний твій ранок мудрий і добрий»*. І пожадливе збирання вражень, які стають *«ключами до сього світу»*.

Одна з мандрівок привела нас до Обавського каменя. Я чув про це лихої слави місце, оповите флером забобонів. Під похмурою брилою лежали згарки смолоскипів і рясно цвів мак. Лише тут, у цьому місці. Квіти проросли, пояснив старий, із насіння, яке густо розсівають довкола для відьом і повітруль, що збираються тут на опівнічні шабаші. Начебто вони не годні взятися за свої темні діла, доки не визбирають усе до останньої мачини. А тоді вже й когути проголосять світанок...

– Люди справіку тягнуться до кам'яних бовдурів. Либонь, ведуть їх скам'янілі в страху й марновірстві душі. Але я покажу тобі інший камінь. Направду знаменитий – камінь терпіння.

Ми занурилися в зарослі й кроків за триста вперлися в обвалений насип, заглушений терном. Горбик у терновому вінку. Біля куща ракової шийки присіли на трухляву колоду. Він, мій навчитель, ніколи не сідав на голу землю й мені не велів. *«Земля сього не любить і в помсту за таке витягне з тебе силу. Не гоже її гнівити – із землі все проростає, у тому числі й слово»*.

– Переже тут була печера Божого чоловіка Іларія. Полишив розорену обитель і тут, у схимі, добував свій земний вік. Годувався хащею. Ачей, із медвяної роси жив, як комашина. Не знаю, як з голодом, а від холоду спасався дивним робом – брав камінь і ходив із ним довкола землянки, молячись. Так зігрівався. Цілу галяву

протоптав. Та й камінь обчухав долонями до круглоти. Ось він – камінь.

У траві сіріла голова ніздрюватого валунця, поплямована білилами птиць. Щось напrawdę підказувало, що то не простий уламок дикої скелі. Познака людських рук відбилася на ньому.

– Можеш торкнутися. Ще не вивітрився той нагрів, молитовне тепло. І Кадочніков се відчув.

– Хто?

– Кадочніков, мій колимський побратим. Дуже вчений чоловік, геолог. Гостював у мене, я водив його по горах, привів і сюди, до монаха. Іларій сказав йому: «Любий ти Богу. Тому й відкриває тобі добрі дороги і добрих людей». *Кадочніков розсміявся: «Я не вірю в Бога».* – «*Се нічого, синку, головне, що Він у тебе вірить».* Той ще гучніше засміявся на ті слова. Придивлявся до каменя. А потім мені каже: «Се твердий зернистий граніт. Але не розумію, чому він такий теплий на дотик? На сирій землі, у затінку – і теплий! Може, магматичного походження? У вас тут були вулкани?» – «Не знаю про вулкани, та знаю, що камінь роками носили біля гарячого серця, шептали над ним молитви...» Кадочніков умер від раку. Ще встиг викликати мене телеграмою на телефонні перемовини. «Я відходжу, брате, – сказав. – Біль уже сам себе зжер. Тіло не болить, але в душі холодно й темно, гірше, ніж у колимській шахті. Та знаєш, мені приснився старець. Із тим каменем теплим, пам'ятаєш? Він знову повторив ті слова – що Бог вірить у мене... Як гадаєш, що се означає?» – «Се означає, що Він і справді з тобою, брате». – «Дякую тобі, що повів мене тоді на ту гору, – сказав Кадочніков. – Скільки вершин я скорив у житті, та ся, мабуть, була головною...»

Я торкнувся каменя – він справді здавався теплим. І неначе сам горнувся до долоні. Як довірливе плече рідної жінки. Того дня ми багато говорили про релігію. Власне, це слово вживав я, бо Світован його не дуже любив. Замінював на інше – побожність.

Побожність, казав, – це передусім довіра й надія. Те, на чому ти стоїш і чого тримаєшся завжди й у всьому. («Хребет душі, твердь серця».) Правда побожність пронизує все життя, щоденно, щомиттєво. Вона є не лише розумінням сенсу життя, а й настроєм, що промениться з цього розуміння. Тому вона несе радість і світло, у якому живеш, – це і є належність до Бога. І з Ним ти живеш

у вічності вже тепер. І завжди. І твердий у цьому, бо маєш взірцевий приклад – приклад Ісуса.

Запитував я й про інших пророків – Будду, Конфуція, Лао-Цзи, дуже модних на той час, чиї трактати в блідих копіях ми передавали з рук у руки.

– Ся захопленість від культурної втоми і лінощів душевних. *Бо легше прийняти пасивну покірність, ніж повсякчасне творення любови, до якого веде Ісус. Він казав: «Будьте, як голубка і змія». Себто – не лише покірні й кроткі, а й проникливі, і кмітливі, і кусючі для зла. Любов – то служіння, праця, безнастанна робота в Божому винограднику.*

– Чому саме це вчення істинне? – допитувався я, учорашній кореспондент відділу пропаганди й агітації.

– *Бо воно пахне живою правдою. Воно завжди свіже й невичерпне у своїй глибині, рідне душі, бо несе найчистішу людяність і примирення.*

– Примирення з чим?

– *Ісус приніс два великі примирення. Він примирив нас із Богом і з самими собою. Себто гріх зробив відкупним, подоланим. І навчив: перш ніж прийняти Господа й полюбити ближнього, маємо прийняти й полюбити себе, дитину Божу. Любов – се і звільнення, се і мужність, і сила духу.*

– Чому ж тоді такі розумні люди, як ваш Кадочніков, так важко приходять до Бога?

– *То лише сам Бог знає. Усі знають, що Він є. Усі. Але прийняти його декому заважає гординя й страх. Що є одне й те ж... Був у мене приятель-гімназист. Зустрів дівчину, у яку нараз залюбився. Однак боявся знайомитися з нею. Коли ми се влаштували для нього, він злякався, що не сподобається їй. Вона відкрила йому серце, та він боявся любити її, бо вважав себе недостойним її. Коли врешті зійшлися, весь час боявся втратити її... Так і з Богом. Бог – се вибір, раз і назавжди! Вибір порятунку. «Навчіться від мене, бо я лагідний і смиренний серцем, і знайдете спокій душам вашим». До Бога йдуть довгою дорогою. І в самоті...*

Говорили ми і про гріх, який він називав «великою несвободою», і про молитву.

– У молитві відкривається промисел Божий. Ісус дуже вболівав, щоб люди молилися. Щоб не були схожі на того жебрака, який вважав, що йому зобов'язані давати й за се не треба дякувати... Лише молитва відкриває канал до Бога. Лише вона дає Йому знак, що ми просимо втручання. Його участі в нашому житті.

Пригадую, з яким рідкісним для нього піднесенням, з яким надихом говорив він тоді про ці речі.

– Життя – се шлях, яким ти йдеш. Життя – се місце, на якому стоїш. Життя – усе, що тебе оточує і в чому ти живеш. Отже, від того, що є під тобою і як ти стоїш, залежить твоє життя. Себто все залежить від основи. А основа – се Бог.

Верталися ми назад прозорими осиковими перелісками, і моя долоня довго ще відчувала теплу шерехатість монашого каменя. Я попросив свого супутника розповісти більше про Іларія.

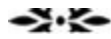
– Що казати? Він мало повідав про себе. Більше молився. Пам'ятається, я хотів принести йому якогось гостинця й запитав, що він любить. «Я люблю дощ», – одказав отець Іларій.

Потім, уже вдома, ми мовчки сиділи в ранньому присмерку, й благість вечора огортала наші плечі лагідним теплом бабиного літа. Здавалося, що десь поряд стоїть на чатах дух-охоронець – і ніщо в цьому світі не таїть небезпек.

Вино з яблучним медом

Якщо приснився мед – це на щастя.

Стара приказка

Я забув купити цукор, коли спускався в село, – сказав я, допиваючи гіркуватий ранковий чай із глоду й гілочок дички-груші.

Старий глянув на мене здивовано, дитинно. Ніби про такий продукт, як цукор, уперше чув. Справді, про нього ми досі взагалі не говорили. Та, може, ота дитинність була викликана тим, що перед ним стояла дитина, нерозумна у своїх забаганках.

– Овва, я годую тебе гірким, квасним і пісним і геть забув, що молодому мозку треба солод. – Глянув крізь віття в небо, зчитуючи щось там, тоді – під ноги й сказав: – Добре, увечері будемо пити солодкий чай.

Літо стояло сухостійне, і яблука гупали на затверділу землю, відмірюючи ледве не хвилини. І з шурхотом котилися вниз, у яр, заглушений терням. Яблуневий ряд саду стояв на крутому схилі. Яблука треба було рятувати. Ми вдарили нижче кілки й заходилися сплітати з ліщини невисоку лісу, дець на два вершки. Тепер плоди, що скочувалися з берега, зупинялися біля нашої загороди. Я помагав їм іще й тичкою. А старий пішов «ладити медоварню». Мене, як завжди, новий його пристрій розчарував примітивною простотою. І викликав чергове подивування: знову з нічого робилося щось. Із закуреної бляхи, яка служила тут на всі випадки життя, було вигнуто деко на подобу мушлі, збоку воно сходило донизу воронкою. А згори щільно прикривалося іншим листом бляхи. «Медоварня» стояла на трьох великих каменях. Між ними вже потріскувало кострище.

Назбирані яблука я мив у поточині й насипав у той противень. Коли в жаркій бані перші плоди тріснули шкіркою, нас обдав запаморочливий аромат. Ми сиділи один навпроти одного через багаття, і ніби третім біля нас подвизався густий яблучний дух. Старий збив паличкою полум'я, щоб плоди вмівали над рівним жаром.

– Ти чув, як уночі трубіли олені? – несподівано запитав він. – Якраз час їх ревів. *Тому в давнину сей місяць називали «зарев». Гнали оленів і ревіли по лісах їхнім риком. А відколи люднота навчилася сіяти, у сю пору бралися за серпи. Звідси й серпень. У народі так і примовляється: серпень дістає серпи зі стріхи. А ще й так кажуть: у серпні серпи гріють, а вода холодить. Бо Ілля кинув у неї кригу.*

Він мав дозвільний настрій, нікуди не поспішав, як чоловік, у якого чільне жниво вже в копах. І згодом пояснив чому.

– *Луг, прихоплений холодними росами, починає підгнивати. Трава вже не має тої моці. І сушиться тепер вона довше. І бджолині рої в колодах стають кволими – не та повнота цвіту. Зате набирають сили хмари, давлять на землю. Се першими вчувають бузьки. Вигадують день, щоб проти пружного вітру знятися в дорогу на теплі землі... Прийшли ночі великих рос. Чим вони рясніші, тим твердіший у лісі гриб, зате льон у полі посіріє. Коли житнє волоття набирає межової стиглості, тоді треба йти за грибом. Дає гриб і инший знак-поклик: ліс вариться туманом... По Спасу нишкне комар, а по першій Богородиці геть ізслизнеться. Теплим і мирним буде се поліття. Як днешня година.*

– З чого ви це бачите?

– *Як із чого? Уся околія на те вказує. І ти візьми очі в руки. Примічай і загинай пальці. Уночі місяць-молодик висів так, що з рога відро не впаде – раз. Звізди мерехтіли ясно – два. Сонце зійшло в пелені – три. Коники вчора тріщали до пізньої ночі, голосили жаби... Рано по густій росі курилася мряка... Воробаки задираються поміж собою, збиваються в зграї... Бджола летить сторчма... Бадилля під ногами не тріщить... Вітерець надуває на воді брижі... На вишині несподавано бризнув пізній цвіт... Каштановий лист давно не сльозить... Вербове пагілля сухе, аж луцить... Квасениця розпустилася, як на свальбу... І жовтець веселенький... Ягоди горобини розпружилися в рясноті... Павук плете своє прядиво широко й довгасто... Мухи не навісніють... Муравлі відкрили діри по всій купині... Будяк наїжився колючками...*

Я загинав пальці по якому вже колу, а він усе сипав і сипав прикметами, злегка обводючи поглядом довкілля. Цей чоловік, який сам нічого не писав, бігцем читав потаємну книгу відкритого для нього світу. Я захоплено сказав йому про це.

– Книга? О, добре, що ти мені нагадав, – і подався до хижки.

Поки він ходив, з бляшаної воронки над вогнем повисла нитка густої рідини. Я ледве встиг підкласти наготовлений жбан. Тягуча цівочка стала розписувати золотими позументами дно посудини. Я підставляв палець і пожадливо облизував. Увар був солодкий, пахучий, з ледь уловимим тоном яблучної шкірки.

– Найдеться роток на готовий медок, – перебив він моє ласування. – Але першу краплю Іллі, другу – Зосиму, що по пасіках стоїть, – стряхнув пучку на ближній кущ. – А ось і книга припіла до куштунку.

То був один із оголених його зшитків, без назви й авторства. Я відкрив на закладеній травиною сторінці:

Трубним звуком мідь провіщає
Про еру пізнання Слави і Слова.
Море нині спокійне,
Привітлива осінь борги роздає.
«Я люблю тебе, жисть! Я люблю тебе...»
Знов і знов повертає габа
Звук луни і яблучний мед.

Я читав, а Світован у такт ритму нігтем постукував по лункій глині жбану.

– Се давня посудина з Олагова, – мовив він, коли я дочитав. – Ті майстри домішували в глину перемелені кістки коров'ячих ніг – і вона ставала ніжною, легкою і прозорою. Якраз для сього меду.

Ми вмочували в солодкий густенець хліб і їли-їли, не порушуючи смакування розмовою. А яблука за бережком і далі гупали об земну твердь і прудко скочувалися до ліщинової загородки. Якраз на ту гостину й з'явився міський художник, цибатий, неголений чоловік з допитливо вибалушеними очима. За вухом у нього синіла плямка фарби. Привітався, сказав, що розмальовує в селі клуб і що вирішив собі влаштувати на вихідні пленер. Ми його теж пригостили. Художник, закусуючи, витяг з ящичка картон і почав щось моторно замальовувати. Ми робили своє, він – своє.

– Дідуню, – обізвався нарешті маляр, – на вашім рукаві метелик. Я його встиг намалювати, а він і далі не летить. Яка краса!

– Се тому, що мотилів розмальовує Бог, – сказав з усмішкою старий. Нахилився до руки, ворухнув губами – і крупний розцвічений метелик неохоче спурхнув з його рукава. Тоді розгріб ватру, бо глек уже був наповнений по креш. – Якщо ми довершили кожен свою роботу, то гоже було б скропити її не самим медом. Що, братове, кажете на те, аби одволожити душу винцем?!

Ми мовчали. Зате наші душі, мабуть, промовисто відповідали очима. Старий приніс із пивниці запітнілого бутля, про якого ми й забули, – подарунок колгоспного голови. Ми примостилися в затінку під шопою. Вино було таке ж прозоре й зеленкувате, як саме скло. Грайливе на язиці й холодне, хоча пахло нагрітою на сонці соломою.

– Боже, насити! – зично промовив старий і бризнув краплину з кухля в стелю. – Щоб нам не збавлялося! – налив собі й спожив маленьким ковтком. – Добра направа, чиста!

Ми смакували молоду «леанку», під’їдаючи хлібом, сиром і медом.

– Одіссеева трапеза, – поважно мовив Світован.

Багато й охоче розповідав він тоді про «чинність вина». Сам пив його рідко і не всяке.

– Прикладешся до склянки й відчуваєш, що «хворе». Чому? Може, бочка хвора. Бочка робить вино, бочка й губить його. Може, дерево взялося цвіллю? Може, ретельно не поміте? Може, посуд стояв на протязі або в льосі з гнилою картоплею чи пліснявою квашениною? Вино любить самочинно панувати в пивниці. І на столі не терпить інші напої – горілку й пиво. Добре вино саме є ліками. І є живою рідиною, яка сама дає собі раду, лише не треба її мордувати. У вині можна впізнати дим огнищ і пах квітів, що росли у винниці. Та вино легко загубити цукром, мертвою водою, спиртом, пліснявими ягодами, нечистим посудом і «нечистим» духом там, де воно робиться чи зберігається. Щоб вино було добрим і легким, його має робити легка й добра рука.

– Старі вина кращі? – запитав я.

– Так само, як і старі жінки, – засміявся він. – Усьому свій термін і міра зрілости. Перезріле – напівмертве.

– Вино – це здоров’я, любив приповідати мій батько, – докинув художник.

– Так, – притамував усмішку в бороді Світован. – Щоб пити вино, справді треба мати здоровля.

– А скільки його тити? – поцікавився я. – Є якась міра?
– Міра одна: твоя влада над ним. Або ти над вином – або воно над тобою. Або ти його п'єш – або воно тебе...

Так за примовною бесідою ми збавляли час.

– Давно ви малярську часть вибрали? – запитав старий художника.

– Давно, – відповів той, ніяковіючи. – Відколи себе пам'ятаю.

– Се fajно. Ніщо так не кріпить нашу долю, як сродне діло. А як гадаєте, чи все можна замалювати?

– Мабуть, що все.

– А от мені видиться, що дещо не може відтворити людська рука.

– Що? – блиснув очима художник.

– Воздухи. Вони невидимі, але огортають нас, як живлюща матірня пелена.

Кожен мимохіть глянув у небо. Сиділи в легкій мовчанці, поки маляр не почав збиратися. Уже на вигоні він лягнув себе по кишені:

– Ледве не забув. Тут вам лист передала сусідська донька. Оля. Я біля них квартирую...

Я миттю перехопив конверт і застромив за пазуху, щоб не побачив дід. Та хіба від нього щось затаїш?!

Відходячи до вечірньої молитви, він обернувся до мене:

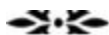
– Я обіцяв тобі днесь солодкий вечір. От і маєш, – і ковзнув очима по моїй пазусі.

Мабуть, солод пробивався мені вже через пупець, та я все одно прошмигнув у пивничку й зачерпнув пальцем устояної, загуслої на гуму яблучної патоки. І довго, як дитина, обертав її в роті. Тут, у земляній ямі, лункіше було чути, як на волі гупають, пронизавши «воздухи», достиглі яблука.

Ціркус

Народила мене, як і всіх, жінка, та матері я не мав. А про вітця грішно й казати. Ніхто його не вирахував. А може, він був і не один.

По Юрію, коли об'ярювалася вже вся біднота й удовиці, заїздив до Мукачева ціркус. Бургомістер не пускав їх фіглярити на Піяц, то вони напинали шатро з барвистих пеленок на березі Латориці, коло винарні «Молоко русалки». І завгура, що кликала сюди малого й старого, легкодухого й поважного, починалася. Був там мізерний зморщений карлик, що мав коліщата на ступнях, колінах і гузиці. Він качулявся на них між ногами людей, як навісний, ще й на стіни злітав. Був ще хирляк із качиним носом і з дірками в щоках. Крізь них дзюрив водою на п'ять ступнів довкола – жони аж пищали. А голомозий кротон брав на горба дошку, й на неї всідалися всі доброхотці. Витягував пальцями з одвірка забитий цвях. Піднімав навершеного воза, а яюсь, казали, ударом п'ястука повалив вола.

Усе це кожного разу дивувало й веселило челядь, та всі чекали прикінечного видива. Коли на обзір винесуть кошарку з дівчиною-змією. Вона лежала карічкою, як ковбаска на сковорідці. Тіло намащене зеленуватою грецькою оливою, волосся прилизане, лише чілочка здіймалася золотавою корункою. Чисто як у гадин, що водяться коло Обавського Каменя. Дівча було голе, срамоту ледь прикривала тоненька платинка, що шнурком оперізувала стан, малим товщій за той шнурок. У соски гострих груденят і в пупок було засилено крихітні срібні дзвіночки. Великі сіряво-сині очі (такі і в мене) скліли в нерухомості. Повіки її не кліпали.

Та ось циганчук торгнув бубон – і шийка змії здригнулася, дрібні брижі перебігли шкірою. Вузенькі бліді губи розтулилися, й звідти стрільнув роздвоєний язичок, зателіпався, як у правдешньої змійки. Шия видовжилася, і жало торкнулося чінговика на циці, на одній, на другій, на пупі. Масну смердючу тишу корчми перетяв чистий подзвін: «Цінь-дзінь...цень-дзень...цюнь-дзюнь...» Людська гуща

заревіла з утіхи й тісніше згромадилася довкола кошика. Хтось потягнувся рукою, та довгий батіжок кротона обпік йому пальці.

Укопали сторчма струганий стовпець, і дівчина умліюка звилася на вершечок. Закрутилася обручем круг стовпа, вигиналася в коромисло, на одній нозі танцювала під лампою, ламала натроє-начетверо свою безкісткову плоть. І в такт її дивовижних хилитань упліталися срібні нути: «Цінь-дзінь...цень-дзень...цюнь-дзюнь...» Сипалися, ніби монети, на задерті голови присоловілого юрмища.

Затим вона сповзла долі й ігрище продовжилося. Заголосили, хто хоче зловити змію. Позивач кинув до кротонового клібана гріш і розчепіреними п'ятірнями став закрібати в'юнке тіло. Та де там, кожної проби лишався ні з чим. Двоє торгашів заповзялися накрити її своїми сердаками й притиснути ногами. Але дівча вислизнуло, як вуж з-під лопуха. Давидківський рибар мав при собі сіть. Приноровився й заплутав нею зміючку. Якийсь візник кинувся йому на поміч, аби пов'язати неутримну віжками. Смішні людкове: якщо та знайшла шпарину в неводі, то який ремінь її припне? У кротонів капелюш дзенькали й дзенькали копійчата, але втіху не заробив собі ніхто. Нещасного, кажуть, змія й на коні вкусить, а в руки не дасться.

Корчма гула, як бджолина борть у маю. Дзюрчало дешеве вино в пугари, цідилася сливова паленка. Жіноча голизна розпалювала чоловіцьку спрагу. Марно домагалися спритники втамувати її бодай рукою. Така нагода приберігалася на вечір і не для простолюду. Під стріхою «Молока русалки» була картярня, де збиралася військова старшина, цеховики, крамарі, а бувало, що й попик якийсь затягнеться, віддаючи кесарю кесарева. Коли картярі добре вже розігріються винцем і гріховним дільцем, притлумлювали лампу й розгрібали стіл. На східцях чулося гупання кованих чобіт кротона. Він ніс перед собою сувій єдвабу, а в ньому – дівчина-змія. На пурпурному полотнищі вона тепер лежала біла, як болотна лілея, і так же тривожно пахла. На пальцях рук і ніг були нанизані персні – мідні, скляні, кістяні, дерев'яні. А на зап'ястях і щиколотках коливалися кільця-бранзулетки. Накучерявлене волосся ряхтіло золотими крихтами.

Вона й зараз лежала непорушно, з некліпними очима й завмерлими грудьми. Та ось притюпав карлик, набрав жменю яблунового цвіту з тареля й сипонув на неї. Тільце стрепенулося, наче під живою водою, дзенькнули бранзулетки, зацокали персні, озвалися дзвіночки.

Пелюстини квіту змагалися з шовком дівочої шкіри. Сороміцьке видиво одною мірою притягло очі гультяїв. У другому тарелі були перші ягоди з теплого боку Мужіївської гори. Карлик став на перевернуту бочку й поклав ягідку між грудей дівчини. Вона сягнула двійчастим язичком, підділа ягоду і втягнула до рота. Весело тенькнули дзвіночки.

«Хто хоче купити й собі ягоду?» – заугнів кротон.

Карлик розкладав полуниці по випростаному дівочому тілу – на повіки, на губи, на шию, на груди, між реберцят, на пупок і марусин поясок, рожевою підковою обклав лоно. У затхлій картярні запахло ярим садом. Піднесли мисочку з товченою чорницею, і блазень устромив до неї свій гострий пташиний кіготь. Біля кожної ягоди він виписував цифру. Здушений гомін перебіг залою. Що більше знижались ягоди від лица додолу, то дорожчали. Хтось хихикнув: «Малий золотник, та коштовний».

«Двері в рай відчиняє щедрість, панове», – щирив зморщений рот карлик.

Та чоловіцтво не треба було припрошувати. Чинно клали на таріль оголошену монету, витирали губи й тяглися до своєї ягоди, при тому чоломкали з присмоктом і тільце. Хтось у жолобок біля пупка підлив собі ще й вина. Інші теж загалайкали, розказали й для них нести кухлі з питвом. Засовгали об сукно гамани. Коли в голові поселяється хіть, розум відходить. Полуничні цілунки під регіт громади звучали частіше, і за кожним подячно дзенькав срібний дзвіночок. Карлик пританцьовував на бочці й виводив на дівочій шкірі нові й нові цифри, що темніли змійними розписами, доки їх не злизували гарячі язики, голодні плоті.

А далі було таке, про що мені не те що писати, а й говорити не бажиться. Не знаю, наскільки правдиво повідає вдовиця Влена, до котрої стягуються всі окружні брехні, та мушу їй вірити. Бо іншого передання не маю.

Одні картярі впивалися, другі виходили з порожніми кишнями, третіх волочили домів роз'ятрені супружниці, проте були й такі, котрі навелично крутили перед карликом барвистим папірцем і влесливо шепотіли: «Мій полоз хотів би спізнатися з твоєю зміючкою. Благослови, няню». Очиці дрібного виродка зважували суму, рот кривився. Але хто багато просить, той з базару назад носить.

Гендль звершувався, дівчину згортали в покривало й відносили до сусідньої комірчини. Вона ставала знову безживною, як мідянка на студеному камені. Жили лише дзвіночки на її податливому тілі. Вони гомоніли навіть крізь дубові стіни...

Дівчина-змія була моєю мамкою.

Влена якось переповіла мені її планиду. Дитина знайшлася в газди в Лавках. Це маленьке сільце за Ловачкою. Там вирощують виноград опорто з дрібними бумбульками, печуть крумплі і яйця в попелі з лози, а дівчата вечорами тягнуть на містках журні співанки.

Плавле кача, плавле,
Само собі кряче,
Мамка ня втопила,
Тепер за мнов плаче.
Не плач, мамко, не плач,
Бо вже тепер годі,
Кой-ись ня втопила
В каламутній воді.

Дітвачка народилася якоюсь несправною. Виглядало, що не має кісток. Тільце подавалося й тягнулося, як драглі. Куди рученя чи ноженя обернуть, там і залишається. До того ще й очі не стулялися, ніби повічки приросли до брів. Зайвий раз на калічку не кортіло глянути, а вона зорить за тобою невсипно – і вдень, і вночі. Аж страхи брали. Ворожка Бумбаня нашептала, що коли жона ходила в тяжі, зірвала ягоду зі зміїним сім'ям. От і посіялося в ній. Мати аж приніміла зо страху, що народила. Розсудила, що треба позбутися того виплодка. Але губити живу душу грішно, то вона, коли прала покрівці, пустила кошик з дитиною за водою. А нижче циган купав кобилу. Узрів, що добро пливе. Поклав кошарик на воза. У кого нічого немає, той нічого й не втрачає. Удома циганчатам буде бавка. Де шість ротів, там і сьомий. Дома циганка роздивилася дитинча й сказала: «Воно не з м'яса, а з воску. Може, це й ліпше, бо віск дорожчий за м'ясо. Дочекаємося, коли приїде циркус».

Циркус навернувся в Мукачево другої весни. І кротон, мовчазний і добродушний чоловік, викупив у цигана «гумового» назимка за три лікті полотна і десяток підків, які він згинав і розгинав на показію людям. Карлик вимуштрував дівчатко в лицедійку. Та ще й яку!

На дівку-змію радо ходили випулюватися і в Сукмарі, і в Доброчині, і на Словаках, і в Кросні, і в Сербії, і по волоських схилах, і навіть у хмурому Лембергу. Та бодай раз у році вело її серце сюди – на угринське перепуття, де в долонях теплих горбів пригрілося Мукачево, промите Латорицею, що колись таки не забрала її в засвіти, а винесла у світи пречудні.

З роками падав на силі кротон, тратив голос карлик. А чоловік з дірками в щоках шкодував порскати вином на публіку, радше ковтав його. Дійшло до того, що циркус тримався на вутлих плечах дівчини-змії. Її тілом тримався.

Одної ярі, як завжди, стали вони в Мукачеві. Та змія вже не крутилася обручем. Обтяжував її живіт. Якоїсь ночі в першу косовицю комедіанти нишком згорнули шатро й звітрилися, не заплативши Мордкові за винайняте місце. А вагітну дівчицю залишили на бабу Влену, що обмітала тут робітні двори за тріски й дрівцята. Вона й прийняла дочасно сиротя від сердешної. Вузькі стегна не були придатні до дітородження. Най хоч небо буде до неї прихильним, бо земного притулку вона так і не зазнала. Цвинтарний сторож затявся копати яму в затинні. А дяк і слухати не хотів про читання над блудницею. Зговорилися з якимось пропийдухом, і той поночі спустив тіло у воду. Випив зароблену квартиру і перехрестив плесо: «Пливи з миром. Треба з чогось і рибі жити».

Я так думаю: кого має вода забрати, того забере. Чи за життя, чи по ньому.

Глиняна панія

Є квітки, від яких не доб'єшся запаху, доки не розімнеш, не розігрієш у руці. Та є й такі, що пахнуть лише на корені, і їх запаморочливо-знадливий пах згадуєш, коли принесеш віхтик домів, аби покласти в головах постелі.

Горничарі прийняли мене без розпитів і прицінок, як дарованого коня. Ремісний люд неперебірливий у слугах. Привезли на своє обшаря й показали місце на соломі коло псів. Пси пригріли мене й тут як свого. Їх того вечора нагодували, а мене ні, бо ще не було за що. Розпорядок тут складався так, що ти мав безнастанно звиватися в роботі, аби заробити щось до рота. Та й то роти кметів газди ладні були заліпити глиною.

Глина правила всім. З глини були збиті хижі й хлівчата, у глині викопано пивниці, з глини ліпили горшки й корчаги, глиною милися й замашували рани, глина вчувалася в хлібі й нею відгонила вода. Ачей, лише гроші не ліпили з неї, як до цього колись додумкувався я. Зате в гроші легко оберталися горничарські поробки. Майстри Галаси займалися цим справіку. Брати з родинами посіли тут цілий горб, підгризаючи його з усіх боків, як слимаки падалицю. Я боявся, що вони робитимуть, коли сточать поплішину гори й зійдуться на голій толоці. Дивуюся й донині, як мав час забиватися такими дурницями.

З рана-раннього («рання пташка росу оббиває!»), коли ще й козопас не трубів, найстарший Галас уже будив свій просторий посілок. Порохнявий дідо, а чутний – як камінець у глухому пивняку, що залишався там на чищення денця. До кого не доходив покрик, той хапався на ноги під палицею. До білого дня ми мали накопати двадцять корит глини й волоком притягти їх на заміси. Наносити води і втоптати глину, аби стигла. Лише тоді нас кликали до першого їдла – товченого бурака з мукою і квасним молоком. Затим ноги в руки й місити глинище доти, доки не «нап'ється» й загусне, як тісто. Дідо Галас брав пробу, мастив собі руку й довго щось висліпував. Тоді

метав грудку в стіну. Коржик липнув, не хотів віддиратися. Люддя стояла мовчки, чекала присуду.

«Приморена земляця, на пищалки не годна. Не дасть звуку». Чи іншим разом: «Водиця тверда, несить з яворового кадоба. Не поможе – м'якшіть сечею». І ми м'якшили, з великою полегкістю м'якшили, раді бодай якійсь хвилині перепочинку. Бо й на це не давалося часу. Вичахали печі вчорашнього запалу, треба вигрібати випічку, а сирець саджати.

Трудилися ми до сьомого поту. Сідали кури на жердя, і сідало сонце, та не сідали ми. Ще треба продзвонити нігтем кожному посудинку, чи не тріснула, не перепечена. Пси вже сплять, ми ще ні. Розкласти під шопою готове, перекласти соломою. То вже й не робота, а дрібний відробок за дах над головою, за устил під ребрами. Звізда падає в бездонне плесо ночі, і я нарешті падаю на свою тверду постелю й устигаю одним видихом сказати молитву: *«Дякую тобі, Господи, за ніч, за цю єдину цінність, що належить мені»*. І вмираю сном до рана, до нового дзявкотливого погуку Галаса: «Жебраки вже на третьому селі, а ви ще хирієте! Так і Царство Небесне можна проспати!»

Я тяжко йшов до того царства через глевку глиняну трясовину, розмочуючи її потом і кров'ю збитих ніг і стертих рук. І коли судиться мені врешті прийти під священні ворота, я простягну святому Петрові глиняний свищик, зліплений у подобі жайворонка. Цю пусту й милу поробку. Бо нічого дорожчого в мене за душею немає. Я зліпив його крадькома вночі, бо нас, темноту прислужну, до круга не пускали. Хотів показати його Жигові, коли визволюся з цього пекла, та не судилося...

Я б не звався учнем Гречина, якби нарікнув бодай одним кривим словом на сутужність свого побиту чи на якогось лиходія, що зламав мені дорогу, сокрушив судьбу. Усе чинне навчало мене чомусь, усі перепутні, чи приятні, чи лукаві – були вчителями. Та й Жигова наука хіба далася мені пусто, аби забувати, що біле не є білим, чорне не є чорним. Не вір баченому, вір серцю. Та й серцю не вір беззастережно, вір часові. Час перелицьовує барви й обертає монету життя то на один, то на другий бік.

Одного дня я зрозумів, що старий Галас не камінець, що дратівливо цоркає в корчажці; він – горн, котрий не гасне, котрий гучить рівним

палом і держить, гріє цілий Галасівський берег. І земля, яку інші топчуть, переходить через цю піч і спікається в хліб щоденного пожитку, аби лягти в людські руки тарелем, пугаром, виваркою, свічником, веретенем чи кумедною бавкою. Чи це не чудно: робити з нічого щось! Придленно служити собі й людям! *Я з іншою мірою тепер підступив до газди. Не як раб, не як затурканий служник, а як допомагач. По-іншому ставав до роботи, не з принуки, а з охоти. І робити стало легше, навіть веселіше. Бо втомлює нас більше не фізична важкість, а тягар несвободи, безпросвітності й марнота заробку.*

«Яка праца – така плаца! – вергав нам у очі Галас, виказуючи мізерію нашої користі. – Ровта лінюхів! Як відчиню двері й віконниці, то всіх вас протягом винесе. Сплять у теплі, їдять гарячі крупи... А я, коли на діда робив, то спав у глиняній ямі й гриз сиру ріпу. Увиділи б ви тоді Христочка живого...»

Якщо не платять грішми, думав я, треба взяти чим іншим. Життя не влегшилось, зате набуло смислу. Вода, яку ми тягали в дерев'яних відрах з-під хащі, забирала немало часу й сили. Мені прийшла гадка привести воду сюди без наших рук. Колоду в два ступні я товсто обмастив черленою залізною глиною й розрізав застиглу кірку повздовж. Вийшли два жолобки, дав їм висохнути. А тоді попросив горничара притулити їх у піч. Той згодився, але дав знати газді. Увечері Галас цюкав по гарячому жолобу прутиком і діймав мене: «Чому марнуєш ділову глину, дар Божий, на пустоту?»

«Бо це для діла, пане газдо. Наліпимо цівок, переполовинимо, покладемо жолоб у жолоб, і цим ярочком прийде з берега вода. І для нас, і для худоби».

«А ти що будеш тим часом робити?»

«Викопаю ставище для вашої птиці. Вода і його наповнить. А можна й рибу запустити».

Коли вода кринична задзумкотіла глиняними лотоками, збіглися на дивницю всі бережани й низяни. Майстер ходив когутом, поважно відмовчувався. По глоті підступив до мене: «А ти, байстрюче, не з болота ліплений». Узгірок цвів шапками й хустками, гудів голосами. Лишень Данило, старший брат Галасів, переломлений, як ключка, відрізано сидів на ковбиці. Його смішкуваті очі притягнули мене наче мотузком. Гадав я, що почую похвалу від дідка, а той розтулив

маленький, як у ягняти, ротик і прошамкав: «Не велика хитрість – збити воду з путі. А от знайти її в суходолі, учути під землею й видурити д'горі – для цього треба мати лій у голові». Ті кволі слова впали тоді в свіжий струмець і стекли в ярк. Якось не при часі було їх обмірковувати. *Та слова – не вода, вони часто вертаються до нас своїми потаємними руслами.*

Першого празникового дня покликали мене до хазяйського столу з печеною качкою й підбитими стручками квасолі. Розм'яклий від штемпелика слив'янки Галас жваво просторікував: *«Де мудре око й совість руки – там і майстер. Він видить одне, а робить інше, своє. Так, як не робить ніхто. Бо однакового й листа не є на цілм дереві. Треба так уважати, аби робота лишалася жити по тобі. За совість робити. Аби зроблене веселило око й гріло чужу руку. Тоді ти – майстер!»*

Я мовчав, зломлений його простою правдою.

Бувало, старий Галас скидав вовняний сіряк, розправляв вутлі плечі й сідав сам коло круга, найтугішого, грабового. Починав із денця, скручував тонкий калачик і витягував стінки. Робилося це так споро, що видавалося – глек вислизнув з його рукава. Ниткою підрізав його й тягнув уже другий калачик. Пальцями защипував шийку, нігтем виводив хвильки, креслив смерічки, видзьобував дірочки. Усе лягало мудро, у лад, гейби там уродилося. Часом посягав за гострим пісочком і підсипав у глиняний м'якуш, додавав попелу чи сажі. Горничарство його рук було вигадливішим, тоншим і дзвінко співало після печі. Не треба було й тавро своє класти – хрест у колі, аби здогадатися, що то його робота.

За круг сідав він рідко, виссані глиною груди хрипіли, як старий ковальський міх. Геть ізсохся на тілі, зате горшки його мали плечі високі й тучні, на що інші горничарі не важилися, боялися, що сирець упаде. Одного торку пальця йому було доста, аби поправити чужу роботу, порятувати її, а якщо ні, то безжально розквасити на м'якину, рознести на череп'я. Бувало, що й цілу полицю. Грозився на цілий берег: *«Я на своє ім'я не дам накласти нікому! Або ліпите, як Бог наказав, або ніяк!»*

Сини його притишено розповідали, як батько ліпив колись кахлі для Відня. Розписував на них усе, що хотів: бричку з кіньми, гудака з гусями, цигана з псом, дівку з коромислом, діда з піпою, дерев'яну

церквицю... Знатних панів у палацах гріють коминки з нашими, русинськими, образками. Робив Галас тиглі й лячки для золотарів з Лемберга, важки для аптекарошів Прешова, грузила на рибний Дунай, шпульки для сербських ткаць і навіть глазуроване монисто в краї волоські. То були речі високої виправи, однаково добротні й файні на взір. Та моє замилування чомусь викликала інша ліпнина майстра – візочки, коліщата, звірята і звідаті квітки. Зримо ввижалось, що робилися вони з доброю дякою й легким серцем. І за ними я бачив того чоловіка іншим, гострий і буркотливий стариган відходив у тінь.

З якоїсь потреби, пам'ятається, зайшов я до його спочивальні й був спантеличений: голі білі стіни, груба долівка й тверда лежанка. І на дошці-поличці єдина прикраса – сіра щербата подоба жінки. То не могло бути його виліпкою, робота аж надто простенька. Але ж чому для нього прикметна? Я довго чекав нагоди, аби запитати про це. Галас, що відсікав усяке пустослів'я, оживився очима. Виніс фігурку надвір і поклав на сходи. Скупий призахідний промінь спочило ліг на бокату глину.

«Цю паніку знайшов мій братко Данило, коли копав шанець під церковний мур у Станові, – почав він стиха бесіду. – Напав давнє городище – кістки, іржею з'їдене залізо, черепки... і цей глиняний бовван. Хотіли відпровадити його до високої школи в Пешті, та я відкупив, не поскупився. А чи знаєш чому? Бо я вгадав замір далекого в часі майстра, що дорожчий мені за брата. Може, того чоловіка й чоловіком важко назвати, може, він ще не мав того розуму, що маємо ми, але мав дар видіння. А це більше, ніж розум. Він скутуляв із глини одним подихом жіночу натуру. Без рук, без ніг, без волосся, а все – як є на правду і навіть більше правди, ніж у живому тілі. Я це і очима, і чоловічим нутром чую. Цей крутий вигин стегон, це тверде й щедре черево, ганьбливий пуп, яблучка груденят, розрізи очей, у яких заховані радість і смуток цілого світу...»

«А чому в неї аж чотири груди?» – несміливо зазвідав я.

«Не знаю, легіню. Може, з повноти серця той майстер хотів зобразити її ще ліпшою, бо любив її. А може, хотів, аби з усіх боків виділи, що то сласна жона, невичерпна на ласки для мужа й на годулю для дитини... Ми нині лише гадати годні, та не це головне. Головне, що той давній глиняр відкрив мені спосіб, яким я добув собі ймення в горничарному цеху. *Дякуючи його дарунку, я збагнув, що посудина*

має нагадувати жіночий стан. Має будити, навертати людський взір. Ось чому мої корчаги, скляниці й винні жбани так любило панство. Це і є мій потаємний хист, яким я досі ні з ким не ділився, аби не насмішити людей. Та й нащо, цього не навчиш, як не навчиш любити жону... Жони вчувають чоловічу особливість здалека, як кобила вівсьяне поле», – у спопелілих очах старого сіклися збитошні чортенята.

З того дня я й на мачину не шкодував, що служу цьому чоловіку. Копав глинище з потроєною силою. Не так побивався за матеріал, як грів надію, що й сам віднайду якусь дивницю. Висліпував очі, та земля ніяких дарів не показувала, лише покривлене коріння й камінці, що розсипалися на вогнисту охру, якою жони мастили пристінки до празників. Земля не виявляла мені своїх таємниць, бо я ще не мав ключів до неї.

Того літа ще встиг я зв'язати для Галасових возів солом'яні «постоли». Коли вози гриміли долі кам'яним берегом, деякі горшки кришилися, і ніяка перев'язь не могла їх уберегти. І я переплів колеса житньою соломою, а поверхи зв'язав реміняччям. Тих «постолів» ставало аж до битого путівця, а раз ми в'їхали з ними і в саме Мукачево. Городяни по тому довго торочили, що добре б так обувати возові колеса бодай на Піяці й на вулиці Святої Коруни, щоб панам не гриміло в вухах і порох не лягав на купецький крам. То їх жура, а в нас жоден горнець більше не тріснув дорогою. Мене за це виряджали в неділю з товаром на базар. Може, з подяки, а може, тому, що я знав рахунок ліпше, ніж молоді Галаси.

Кажуть, що горшки не святі ліплять. Міг би стати і я горничарем, і взяти собі якусь їхню дівку, і збити хижку з глини, і довбати оту глину день при дні аж до останньої ями, гробової, аби в глині й спочити. Міг би, та судьба кликала мене дзвіночком не глиняним, а сріберним.

Скриня маленьких секретів

Є знання, які начебто й не потрібні, але радісно тримаються твоєї голови. Десь у різні часи, в різних місцях і від різних людей ти їх набув і держиш у скрині пам'яті про всяк випадок. Такі собі маленькі секрети на пожиток для уважливих.

Голу жінку комарі не кусають. Цілком голу.

Запах відчуєте гостріше, якщо ніздрями затримаєте воздух, аби зігріти його.

Багато голубів – на ситий рік.

Гіркий перець (я його люблю) не слід кусати, ліпше різати тоненькими кільцями й так доносити до рота.

Птиці в тривалих перельотах набивають собі під пахвами тверді мозолі, які їм помагають «різати» вітер. Як мозолі наших сердець.

Муравлі – великі п'яниці. Вони підгодовують власними яйцями мушок, котрі пирскають п'янкою слиною.

Зозуля кує – пару собі глядає.

Щука в місяцю маю міняє зуби.

Когути на світанні починають піяти з дальніх кутків.

Птиці ніколи не співають у морі.

Голуба барва холодить око, освіжає простір.

Гроші як ніщо инше пахнуть своїми хазяями.

У жінок природна увага до деталей. Тому вони найліпші слухачі.

Коли ми сміємося, вік наш визначити важко.

Перед грозою пахне рибою, після грози – раками.

Найголосніше співають птиці-самці. Надто коли самиці сидять на яйцях.

У стаді першими йдуть черлені корови, за ними чорні, далі – бурі.

Сніг найліпше пахне в ранковий час.

Невипалена добре цегла робить будинок сирим і рихлим.

Стара книга пахне так, як і стара людина.

Птиці незмірно більше сидять, аніж літають.

Не кидайте у птахів каміння – розклюють ваші добра.
Найлегший день – четвер. У четвер піддаються й труднощі.
Щоб угамувати нараз грижу, слід спалити в баночці шерсть і прикласти до хворого місця.

У неділю пси по-іншому гавкають.

Аби квашення не пліснявіло, на дно діжі треба класти річкову гальку.

Колючі вуса – колючі очі – колючий язик.

Зозуля в голому лісі – на «голий» рік.

Компас у лісі – дерева. З північного боку гілля росте погано.

Євреїв воші не люблять, бо в них квасна кров.

Ведмедиця, коли зачує кончину, родить у барлогу двійню.

Ведмідь ніколи не зачепить жінку.

Ведмідь, коли заб'є ведмедя-суперника, хоронить його в ямі.

Перепілка водопій не шукає – п'є росу.

Поцілунок у плече

Я чоловік чулий, хоч і не помисливий. Та згадка про один трапунок ні-ні та й зігріє встаріле серце. Був час збирання, і я в перші роси пускався в обходи мукачівських околиць. І стрічався мені не раз чоловічок циганкуватого, занехаяного вигляду. Він теж клопотався промислом. Кожний із нас збирав своє: я – зілля, він – залізяччя, лахміття і скло, аби обміняти на питво і якусь потраву. Мене майже не помічав – який я мав би для нього інтерес?! Був не із заліза, а лахи ще носив на собі сам. Зате я, за своєю звичкою, поглядав у його бік із цікавістю. Силкувався означити його чин: жебрак, прибитий лихом, причинний, пропийдух чи просто упалий на дусі? Було щось у ньому таке, що пропити, занапастити дотла не можливо – якийсь, хоч і крихкий, та стрижень нутряної гідности. Я зазвідав про нього сторожиху зеленгоспу, й та прояснила, що се вдатний був музика. Грав панству по рестораціях та винних симпозиумах під Ловачкою. І понад те, був кликаний і до Пешта, і до Лемберга та Праги. Та перекотиполе не хапається корінням. Так і покотився в скорій славі спадом. А розгул і горілка довершили своє діло. Слух підупав, руки загубили чуття і легкість. Біда невелика, що пропав музика. Грати – не орати... Видавали в ньому приналежність до штуки очи – налиті густотою самотности, спраглі якоїсь невтоленної потреби.

Мені кортіло вчинити йому якусь послугу, піднести бодай благенський дарчик. Може, підлікувати? Я видів, що йому бракує. Але як се обернути – чоловік держався відрубно й навіть гордовито. Світ він носив у собі, а на собі – брухт чужого життя. Але життя се мудріше за нас і скоро піднесло нагоду. Для ліків мені знадобилося вороняче пір'я. А ворони купно гніздяться в акаціях під Павловою горою. Я подався туди за пером. Коли назбирав доста, полудень палив спекою, піт виїдав очи. Вирішив перебути часину під пахкою жимолостю, бо дуже люблю сю витку рослинність іще з тайгових походів. І тоді я вздрів його – нужденного скрипаля в задубілій від лепу сорочці й обтріпаних холошах. Він грав. Неподалік курився

міський смітник – видать, там він знайшов скрипку, те, що було колись нею. Обчухрані, потріскані дека, приломлене руків'я, відсутність струн. Одначе він грав. Брудна поросла щока злилася з інструментом, чорна кисть граціозно держала смичок із ліщини, злітала й опадала птицею в такт нечутної нути. Випросталася, аж виросла підморена статура, ожила по-гусячому шия, а голова, досі нечесана й похнюплена, тепер розхристано металася в палкому надихненні. Сі безгомінні рухи були такими злагодженими й красивими, що, видавалося, і напrawdę збуджують воздух незвичною музикою.

У солодкому самозабутті він грав для ворон, гадаючи, що довкола безлюдно. Не міркував, що за кущем розімлілої жимолості стоїть і слухає ще один слухач. І коли руки його вже вхляли, дихання сперлося від надміру почуттів, а голова безвольно впала на скрипку, пригорнуту до грудей, я неспогадано для самого себе заплескав. Спершу несміло і тихо, а відтак густіше й лункіше. Він почув і злякано обернувся, огорнувши мене тривожним, здивованим взором. Проте не засоромився. Не опускаючи скрипки, звільна рушив до мене – і в очі його все більше напливало лагідности. Підійшов, мовчки нахилився й поцілував мене в плече. Я не встиг нічого промовити, бо музикант боржій повернувся й пішов геть. На місці, до якого він притулився, мокрів слід сльози. Так я споміг нещасливця скупим дарунком – плеском долонь. Хоча хто знає, у чім скупість, а в чому щедрість?

Я в міру чулий чоловік, але той прояв подяки мене розчулив. І я подумав: *діло людське в тім, аби славити своїм творенням Творця. А не в тому, щоб діло славало тебе. Інак – твоє мистецтво руйнується в тобі і руйнує тебе.*

І славлення те можна проголошувати навіть беззвучно.

Дар провидництва

Його підозрюють у мене, розбурхуючи в собі різні уявлення. Я б не називав се даром, яким сподоблені праведники, наділені пророчим надихом. Моя спосібність набута й розвинута перевагом у бутність тривалого лісування. Там я мав достатньо часу і тиші, щоб спостерегти загадки розвитку живого світу. А світ увесь живий і зріє в часі за своїми поконами. У мене, завзятого читальника, не було там книг, і мало-помалу став я читати *книгу живої натури* – кору дерев, круги на пнях, рисунки листя, трав і пелюстин, розписи звіриної сириці риб'ячої луски, зміїної шкіри і пташиних крил, комашиних перетинок і панцирів раків... Приглядався до плеса води й неймовірних обрисів каміння, до слідів на землі й до порядку гнізд, кубел і нір. Аж доки не врозумів, що се – *відкрите письмо*. Письмо, яке не дає жодна з книг паперових.

Усотував і чутливо просіював запахи, аби збагнути, що рослини *промовляють ними*. У зав'язі, у розквіті, зрілості і в смерті під косою чи в зубах животини пахнуть по-різному. І в різний час доби, і в прагненні дощу чи в привабленні бджоли, чи в очікуванні звірини і птиць, що рознесуть сім'я... Запахами виказують свої пережиття.

Навчився вбирати в себе звуки й вилущувати з них вісті, які різноголосо посилав мені світ.

Стягуючи той огром знаття, розбираючи й порівнюючи їх, дійшов я відкриття, що се не безладне згромадження знаків і випадковостей. Се – єдинородний упорядкований розвій, стрункий і мудрий у своїй заснові. У всьому, великому і малому, закладена *єдина міра ладу і складу*, себто – неперервного перебуття в часі і просторі. Як кола на воді, збурені камінцем, – так зроджуються, біжать і вертаються кола змінності окольного світу. Щоб се втямити, потрібні очи, вигострені пильністю і спокоєм, без полуди сумніву й забобону. Так приходить *першовидження, заглиблене видіння*, яке ступенево переходить у провидіння. Якщо птиця знає, куди їй летіти за тридев'ять морів, і знає час свої кончини, якщо риба в океані пам'ятає родовий витік, куди

має вернутися й посіяти передсмертну ікру, що тоді казати про здатність людини...

За станом воздуха, світил, зілля й поведенцією тварин я навчився вгадувати погоду на тиждень, місяць і рік уперед. За множенням живої дрібноти – урожаї. За запахом людського поту, барвою очей і шкіри – недугу. За тими ж чинниками – ліки від неї. За «часовими колами» – перебіг розвитку теренів і народів. Бо за сутністю своєю се ті ж кола, що й на листі трави, на прожилкуватій кам'яній брилі, на зрізаному стовбурі, на голівці маку, на мушлі равлика, на кінському копиті, на людському нігті чи на райдузі ока... Усе те – сумірне в рисунку. З досвідом спостережливости добираєш міру їхнього прочитання, відкриваючи картину прийдешнього.

Моя практика завжди й скрізь слугувала людям. Правда, її важко було комусь пояснити без підозри й сміху з їхнього боку. Знайшовся лише один чоловік, який се прийняв без слів. Ми заізналися на лісоповалі під Повенцем на Онезькому озері. «Повенець – усьому світу кінець», – казали про ті місця. То був єврей, математик, вельми просвічений у науках чоловік і до тюрми, казали, дуже багатий. Потай він спостерігав за мною і якось зізнався, що захоплений моїми «некнижними знаннями», проте не знаходить їм пояснення.

Тут же я дещо пояснив – на пні зрізаної модрини. Вимірюючи стовбурові кола бадиліною, я виклав передбачення, що чекає сю державу через двадцять літ, сорок, шістдесят... Він був уражений, але недовго. На тому ж пні вугликом із ватри накидав стовпці чисел – і вивів те ж саме, що і я пальцем. Проникливий математик, він проникав числом у глибини часових кіл. Те, що я чинив нутряним оком. Числом можна все пояснити й багато що підкорити, навіть гроші, бо вони – лише бліда тінь числа. Числа, як вістові стовпи, показують хід історії. У 1914 році почалася Перша світова війна. У 1941 полум'я Другої запалахкотіло особливо яскраво. У 2014 році світ наблизиться до Третьої. Спричинить се розлом на теренах Київської Руси, що має нарешті, відповідно до історичної правди, відломитися від Московії, яка все більше втрачає потугу душити народи...

Каторжани понуро тягали колоди, а ми, як причучверені, хитро посміхалися біля пня з нашими химерними розрахунками. Бо ми *щось* знали, ми чекали нових, поворотних кіл нашого і вселенського розвитку.

От і все, що ховається за загадкою дару провидіння.

Захорони в серці сонце

Ніхто не давав мені вихову. Люди, що обступали мене в дитвацтві, були темні в науках і неписьменні. Зате твердо держалися доброчесности й людяности. І в тій темноті злигоднів і забобонів їм світило сонце предковічної правди. Дідо, що замінив мені студеного няня, повчав мене не приписами й погрозами, а ясністю прикладу. У припомці, як ми сиділи якось під возом, перечікуючи в полі хлющу. Дощ то надбігав, то вичахав, блискавиці сікли хмаровиння, пробивалося сонце. Дідо мрійливо мовив: «Жиється далеко приємніше в сонячних променях, як під захмареним небом. Так і кожде привітне слово, кождей ласкавий взір розсіває кругом тебе ясні промені». Хмари й далі змагалися з ясністю, доки вона їх не зломила. І дідо мій, діставши батіжок, довершив сказане: *«Захорони сонце у своєму серцю, най сіяє воно своєю привітністю»*.

Полісування

Царем природи стаєш по тому, як признаєш себе її слугою і рабом. Я прожив у хащовому безлюдді майже сім літ. І ліс-батечко навчив мене, нерозумну дитину, науці вижиття. Себто – складати природі жертви й приймати їх від неї. У лісі навчився я самотугом *полісувати*. Слово «полювати» не люблю. Бо охотився я не для *охоти*, а щоб жити. По тому, як прийняв я в себе природу, вона прийняла в себе мене, стала відкривати нехитрі секрети прокорму в дикому обшарі. Спершу хворого чи зраненого звіра мені показували ворони. Я, Ворон, пізнав сю птицю як мудрого помічника і водночас підступного противника. Ворони неохоче ділилися зі мною здобиччю, доки я сам не навчився добувати, й почали вимагати свою частку.

Книга Лісу відкрита й доступна глузду. Важко дістати звіра без оружжя, та коли ти проникнеш у єство звіра, його слабости стають твоєю потугою. Великих птиць я добував маленькими хитрощами. Насипав під деревами жовтий сухий пісочок, на сі платки мали падати сонячні промені. Птиці любили кушпелитися в піску. Від одного насипку до другого була відкрита доріжка, а з боків майстерно виставлені перепони з сухих гілок. Так птиці попадали під зігнуту дужку з петлею. Чи під жердину, що піднімала їх на волосіні в воздух, – так і висіли. Були й інші ловинки, що вдаряли камінцем...

Коли я обходив свої пастки, бувало, ворони вже розкльовували здобич. Доки я не знайшов роб і на розумну птицю. Ворон дуже обережний і не любить ніяких пристроїв: я підвішував над сильцями дощечки, на яких випалював слова: «*Я теж Ворон, і се моє, а не твоє*». Подекуди їх не клав – залишав десятину птицям. Надійно помагало.

Мені ж помагав нутрянний здогад, що *все в лісовому царстві підвладне закону рівноважного ділення: одна рука бере – друга віддає*. І тоді ти вчуєшся царем природи, коли врозумієш, що поряд царює і звір, і птах, і гад, і жаба, і комашина. Се є справедливе й милосердне царство для всіх його малих і великих насельників.

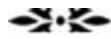
Ліс продиктував мені й інші свої закони: не брати зайвину, не лишати слідів, не набивати нових стежок, не турбувати живноту в полудень, не полісувати в празники, не споживати їжу на місці ловлення, не гасити огонь водою, не ставати в тінь кривих дерев... Навчив мене говорити із звіриною, напоумивши, що одні розуміють лише прокльони, інші – лагідні прохання. Як і люди.

Уберігаючи спокій лісу, я дістав його обереги. Заскочений зимовою ніччю, я в теплому захистку добував до ранку. Валив стовбур на стовбур, прокладаючи їх сухим мохом, гіллям і грибами – і підпалював їх. Деревина тліла, горіла й гріла мене на м'якій постелі з хвої.

Пізніше, у тайгових промислах, я ще більше усвідчився в мудрій зрідненості компонентів природи, що свідчать про її високу мету й лад. На гадку приходить старий алтайський ловець Прохорій, котрий учив мене підготовлювати псів для полісування. Їх добирають у щенячому гнізді, угадуючи, які народжені для лісової служби. На піднебінні се написано. У тих щенят, котрі будуть ходити по оленю, такі ж черлені смужки на яснах; у тих, що годяться на дичину, у роті є такі ж горбики, як у тетерука; у псів на білку зів влаштований так, як у білки. Старі полісники вважають, що із сотворіння світу передбачено все для ловецтва, як прокорму в природі.

Віщування погоди

Жаби скачуть по дорозі – на дощ.

І коли птиці обскубуються.

Кріт риє на теплу й вогку годину.

Ранній дощ, як і жіночий плач, довго не триває.

На мокро павук рве свою сіть.

Раки перед дощем жваві, скачуть у воду.

Черлені хмари перед сходом сонця – на дощ. А також коли хмари тягнуть громадою горі.

Каня високо літає і плює – дощ просить.

Ворони під стріхою сидять – на довгий дощ.

Ластівки дуже високо літають – стягнуть хмари з громами.

Дощу треба сподіватися, коли сонце черлено заходить із пасмами.

Також на дощ: ворон купається, жайворонки літають громадою, горобці купаються в поросі, кури хвостами крутять, хрущі гудуть увечері, кіт миється, зелена жаба крякає, неповний місяць косо стоїть.

І коли: роса скоро пропадає, тумани кубляться, черви виходять із землі, мухи й блохи нестерпно докучають, пчоли в порожні вертаються, дзвони і шум води чути здалеку, гори димлять, мраки смердять паленою соломою, хворі кости кришать, по заході сонця небо мідяне, довгі вечірні сутінки, місяць блідий і роги тупі, вітер з полудня, місяць не показується три ночі, звізди великі й мутні, дим стелиться по землі, камінь і сіль самі від себе мокріють, сажа в коминах паде – усе на дощ.

Запалений місяць – на вітер.

Огень дуднить і палаюче дерево тріскає – буде вітряно.

Павуть стягує сітку – чекає вітер. Волоче здобич до гнізда й обсновує кріпко – на хмаровиння.

На вітряну годину місяць великий і черлений, а ріжки – чорняві. А звізди ніби рухаються.

Рясна роса, густа заморозь – красна година буде.

Добру погоду віщує ясний місяць із остроми берегами. Те ж показують і ясні звізди, що блиском миготять.

Кішка стіну шкрябає – на мороз.

Восени горобці громадою сходяться й голосять – на сніг.

Коли миші високо гніздяться, великий сніг буде.

Восени густо павутини – буде добрий урожай.

Те ж віщує і звiзданий Святий вечiр.

Много гриба – мало хлiба.

Якщо в яри перший грiм прийде з пiвночи, чекай урожайне лiто.

У новорiччя густий iнiй на деревах – густо буде овочу.

Мишi лiзуть пiд стогами в землю – люта зима гряде.

Серед зими вода в потоцi нараз потеплiє – велика студiнь паде.

На студiнь свиня солону на собi несе.

Файно терен цвiте – довго цвiсти морозам.

На дубi жолудь уродив – м'яка зима буде.

Много павуччя – довга осiнь i тверда зима.

Красний час на Успiння – красна буде осiнь.

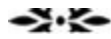
Що бiльше мух, тим довше лiто.

Якщо береза рано зазеленiла, буде сухе лiто.

Якщо майові хрущі покажуться зарано, чекай сльотаву яр.
Се потверджують і ранні жайворонки, що низько літають.
Слимаки в полі – морозів уже не буде.
Хмарний май – студений юній, рік буде добрий на сіно і плохий
на жито.
Весною дощ парить, восени мочить.

Дещо «таке»...

*Досвід первовидження на правду дає знання, які пояснити тяжко.
Та чи їй треба?*

У лісі залізо іржавіє вдвічі скоріше...
Коли гримить грім, треба покласти камінь на голову хворого...
Коли ведуть коня за собою, не дивляться йому в очі...
Треба остерігатися проковтнути котячу шерсть...
Тим, хто вмер на чужині, пам'ятники слід класти при дорозі...
Блискавка не одна б'є, а в парі...
Якщо при тобі є золота річ, ти спритніший на ноги і руки...
Чекання зістарює очі і їсть серце...
Уночі граду не буває...
У важкі роди треба стрілити біля вуха родильниці...
Найбільші змії народжуються вкупі з блискавицями...
Не можна перебивати людей, які вам лестять...
Раз у році треба побувати там, де не були...
Не можна довіряти тому, хто цілується з розплющеними очима...
Не можна стріляти зі зброї, набитої не тобою...
Вдача пса пізнається по хвосту, коня – по вухах...
Перед загибеллю на мурасі крила виростають...
За очима, як за склом, ще одні очі – головного взору...
Ряснота грибів – до війни...
Віночок м'яти на голові освіжає мозок. Гілочка під подушкою –
віщий сон...
Над чужими снами негоже сміятися...
Із землею треба бути ніжним, як із живою істотою...

Готувати їжу слід за своїми рецептами...
Коли говориш неправду, говори коротко...
Випадкових збігів не буває...
Звіра, що був поранений і вижив, важко вполювати...
Видихаючи – видихаємо минуле, вдихаючи – вдихаємо – будуче...
Дуже важливо знайти людину-оберіг, яка буде з нами завжди
подумки...

Пояснення слів

Айбо – або, або ж, але.

Ачей – очевидно, мабуть, може.

Бавка – іграшка.

Бажиться – хочеться.

Балій (балійник) – цілитель.

Бервено – колода.

Бердо – западина поміж гір, захаращена камінням і поваленими деревами.

Бескетник – гірська глушина.

Бескидник – розбійник.

Бетяр – сильний, відчайдушний чоловік, гуляка.

Билиця – бувальщина.

Бинда – стрічка.

Біжка – швидко.

Босорканя – відьма.

Бовт – крамниця.

Бовч – водяна вирва.

Боканчі – черевики.

Боржій – швидше.

Бриндак – хрущ.

Бузьок – лелека.

Бундатий – пухнастий.

Бунда – шуба.

Бурчак – струмок.

Бутин – тут: ліс.

Буцматий – повновидий, повнощокий.

Бучник – буковий ліс.

Варішка – ополоник, черпак.

Варош – місто.

Верета – покривало, простираadlo, домоткана ковдра, рядно.
Верти – кинути.
Винниця – виноградник.
Вільгий – вологий.
Вістовий – посильний.
В'єдно – вкупі, разом.
Вивірка – білка.
Видіти – бачити.
Виникувати – шукати.
Вишній – верхній.
Ведення – поведінка.
Воздух – повітря.
Воздухи – потік повітря.
Вориння – жердини для огорожі.
Воробаки (воробки) – горобці.
Втворяти – відчиняти.
Вуй (вуйко) – дядько.
Вуйна – тітка.
Вуйош – куртка.
Вурда – різновид сиру з овечого молока.

Габа – хвиля.
Гайник – лісник.
Гайналі – жителі долини.
Галаман – шум.
Гаті – домоткані штани.
Гвинторіз – карабін.
Гвізд – цвях.
Гейби – наче, немов, ніби, як.
Гентеш – різник.
Гертика – сухоти.
Гія – треба, потрібно.
Глитати – ковтати.
Глядати – шукати.
Годинка – годинник.
Гоклик – стілець.
Гонведи – угорські солдати.

Горн – піч.
Горнець – каструля, горщик.
Горничар – гончар.
Готарник – тут: прикордонник.
Грабник – грабовий ліс.
Гражда – велика садиба горян.
Грань – жар.
Гудаки – музиканти.
Гузиця – сідниця, зад.
Гуня – верхній одяг із вовни.
Гурма – гурт, група.
Гусянка – кисло-молочний продукт.

ґазда – господар.
ґаздиня – господиня.
ґвер – рушниця, гвинтівка.

Дараб – ділянка, наділ, шматок.
Дараба – пліт.
Дека – частина корпусу струнного інструмента.
Денцівка – пищалка, сопілка.
Деревище – труна.
Деца – сто грамів рідини.
Дзер – молочна сироватка.
Дзяма – юшка, суп.
Ді – іди (наказ коневі).
Дівойка – дівчина.
Дідизна – спадок, рідний край.
Дідо – дід.
Дідорня – батьківський маєток, родинне гніздо.
Дітвак – дитина, хлопчик.
Дітина – дитина, немовля.
Днесь – сьогодні.
Драниця – гонт, покрівельний матеріал у вигляді тоненьких дощечок.
Драча – чагарник.
Друлити – штовхнути (звалити).

Жалива – кропива.
Жаливник – місце, де росте кропива.
Жбурити – кидати.
Жентиця – сироватка з овечого молока.
Жереп – ялівець.
Живот – життя.
Жінчовка – жінка.
Жумак – жмут, пучок.

Завгура – забава, розвага.
Загучати – загудіти, заглушити.
Залом – лісова глушина, бурелом.
Заманка – віддалений наділ горян, хата на відшибі.
Замогливий – заможний.
Замір – намір.
Зацяпати – закрapati.
Зеленина – зелень.
Збитошник – бешкетник, шибеник.
Збитошно – пустотливо.
Збуйвік – старий дід.
Збуйник – розбійник.
Звори – лісові яри.
Зворина – яроч у горах, по дну якого зазвичай тече струмок.
Здріти – дивитися.
Знатник – знавець, відун, знахар.

Кадуб – джерело, криниця.
Кадь – ємність для миття, діжка.
Каня – хижий птах родини Яструбові.
Капо – привілейований ув'язнений у німецьких концтаборах.
Капчурі – в'язані з вовни шкарпетки.
Караник – бідолаха, жертва.
Каріка (карічка) – кільце, обруч.
Квасний – кислий (квасна вода – мінеральна).
Квасник – щавель.
Кедь – коли, якщо.
Кендир – тут: ємність, бідон.

Кервавий – кривавий.
Кериня – брага.
Кимак – тут: вулик.
Кичера – гора, укрита лісом, крім вершини.
Кісьба – косовиця.
Кметь – тут: наймит.
Когут – півень.
Копилець – байстрюк.
Корчаги – обплетені бутлі.
Коруна – грошова одиниця, складалася зі ста геллерів.
Кося – кісся, дерев'яний держак.
Косята – ручки на кісся.
Коцка – грудка, квадрат.
Кошарка – кошик.
Красний – гарний.
Кревняк – родич.
Креденс – буфет для посуду, кухонна шафа.
Креш – тут: вінця посуду.
Крисаня – капелюх, бриль.
Кріс – рушниця.
Кротон – силач.
Крумпля – картопля.
Куча – занедбана хата.

Лаба – лапа, нога.
Ланц – ланцюг.
Легінь – парубок.
Лада – скриня.
Ладканка – весільна пісня.
Лед – лід.
Лежниця – примітивна постіль, лежанка.
Литовка – коса, металева частина коси.
Лигнути – випити.
Лингар – пройдисвіт, баламут.
Лік – лікування.
Лічниця – лікарня.
Лугош – виноградник над подвір'ям.

Лудити – підбивати на щось, спокушати.
Лямпіада – світильник, смолоскип.

Майстершик – інструмент.
Маржина – худоба.
Материзна – рідний край, вітчизна.
Мацур – кіт.
Машінгвер – кулемет.
Млаковиння – баговиння.
Мелайний – кукурудзяний.
Мерхнути – поступово втрачати яскравість.
Мириговати – нервувати.
Молодюк – парубок, молодик.
Мочило – місце (ковбаня) для мочіння конопель або ліжників.
Мурава – трава.

Наборзо – нашвидкуруч.
Най – хай.
Наполи – навпіл.
Направа – виріб, результат роботи, виготовлення.
Начанка – хлібець із кукурудзи та зеленини.
Неборе – довірливе звертання.
Нев – нею.
Неврекливі – неврочливі.
Немза – потолок, чужинці.
Ниська – нині.
Ногавиці – штани.
Нута – нота, мелодія.
Няньо – батько.

Облаз – гола стрімка скеля, круча.
Обленний – приємний, шляхетний.
Обрус – скатертина, рушник.
Обувка – взуття.
Оборіг – навіс для сіна.
Обрость – пагони.
Одданиця – дівчина на виданні.

Огир – жеребець.

Орудки – тут: справи.

Падатися – доводитися.

Паленка – горілка.

Панія, паніка – пані.

Пантрувати – стежити, пильнувати, слідкувати, стерегти.

Пасуля – квасоля.

Пеленки – пелюшки.

Перебаранчати – заважати.

Перевесник – одноліток, ровесник.

Переже – раніше, перед тим.

Перст – палець.

Петіт-віла – тут: невелике поселення.

Пивняк – глечик.

Письмо – лист.

Піпа – люлька для куріння.

Пішник – стежка.

Піяти – співати.

Плат – велика хустка, плахта.

Платинки – хустинки.

Плитяк – тут: камінь.

Плішка – верхівка (маківка).

Повійниця – повія.

Повітруля – демонологічний персонаж, донька гірських вітрів.

Познак – знак.

Погар – келих, склянка.

Полісування – тут: полювання.

Помивалька – ганчірка для миття посуду.

Посоняшник – соняшник.

Поточина – струмок.

Потрафити – зуміти, поцілити.

Потя – пташа.

Прикапчати – долучити, приєднати, додати.

Прилюб – кохання.

Примуцувати – прикріпляти.

Припах – запах.

Приповістки – приказки, прислів'я.
Прискіпати – щепити, долучати.
Пришта – тут: біда.
Провидень – світанок.
Пструг – форель.
Пугар – келих, бокал.
Пужати – лякати.
Пукати – стукати, стріляти.
Путик – стежка.
Пушка – рушниця.

Раяти – радити, рекомендувати.
Рибар – рибалка.
Рій – тут: стадо.
Ріновище – річковий берег.
Рінь – дрібне річкове каміння.
Ріща – хмиз.
Робітня – майстерня.
Ровта – військовий загін.
Розказ – замовлення, наказ.
Ропа – соляна вода.
Родак – родич.
Рудина – довга тонка палиця.
Румовище – руїна.
Рура – труба.

Сахтіти – пашіти.
Свайба (свальба) – весілля.
Серенча – щастя, удача.
Сигінь – нещасний.
Сирохман – підліток, хлопець.
Скарбова хата – крамниця.
Скляниця – пляшка.
Скрадок – сховок, засідка.
Старина – тут: старі люди.
Стражуватися – берегтися.
Стрий – дядько по батькові, брат батька.

Сокотільник – сторож.
Солможак – матрац, набитий соломою.
Сомар – осел, дурень.
Спіх – сприяння.
Студена – холодна.
Сукман – сукня, спідниця.
Супісь – супісок.
Сурдик – місцина, куток, край.
Ськати – тут: шукати.

Тайстрина – торба.
Ташка – сумка.
Твар – обличчя.
Тигель – посуд для плавлення.
Тияти – тут: гладшати, рости.
Товмач – перекладач.
Токан – страва з кукурудзяного борошна.
Торговиця – торгівля, базар.
Трапунок – випадок.
Тримле – тримає.
Туй – тут.

Уйош – піджак із домотканого полотна.
Умлюка – миттєво.

Файно – добре.
Файта – сім'я, рід, згряя.
Фан – прапор.
Фіглі – жарти.
Фірганок – фіранка.
Фоштер – лісник.
Форарбайтер – військове звання, еквівалент єфрейтора (старшого солдата).
Фраїрка – кохана, коханка, наречена.
Фузія – рушниця.
Фурт – завжди.

Хижа – хата.

Хінці – китайці.
Хоснування – користування.
Худобний – бідний.
Хупавенький – тендітний.

Царинка – невеличка лука.
Цівка – тут: рушниця.
Ціковбанити – говорити, базікати.
Цімборик – друг.
Цімборка – подружка.
Ціфрований – різьблений, розцяцькований.
Ціркус – цирк.
Цоркати – стукотіти.
Цубрити – нести, тягти.
Цурбатки – клаптики.
Цурік – назад (наказ коневі).
Цюпа – тюрма.
Челядь – люди, народ.
Челядина – тут: жінка.
Чічка – квітка.
Чінговик – дзвінок.
Чотар – командир чоти.

Шалата – салат.
Шопа – сарай, навіс.
Шор – ряд.
Шпайз – комора.
Штемпелик – чарка.
Штубовий – відповідальний за барак, де живуть ув'язнені.
Штука – мистецтво.

Щіпка – тріска (дрібка).

Юдоль – місце, де страждають, мучаться, терплять нестатки.

Ярь (ярювати) – весна, весняні польові роботи, сівба.
Ярній – весняний.
Яперка – шовковиця.

Яскина – печера, тут: притулок.
Яфини – чорниці.